

**Три революції:
огляд матеріалів опитування громадської думки**

Наталія Погоріла
Кандидат соціологічних наук

1. Довіра до політичних та публічних інститутів, до політиків та НУО	5
1.1. Опитування громадської думки щодо довіри публічним інститутам	5
1.2. Огляд літератури	8
2. Економічна та політична ситуації, відносини між Україною та Євросоюзом, між Україною та Росією	13
2.1. Дослідження громадської думки: економічна ситуація	13
2.2. Опитування громадської думки: політична ситуація	15
2.3. Опитування громадської думки: ставлення до Росії та до Євросоюзу	22
2.4. Опитування громадської думки: Ставлення до Росії після початку війни	26
2.5. Огляд літератури	29
3. Оцінки діяльності центральної та місцевої влади та задоволеність життям за місцем проживання	
3.1. Оцінка роботи Уряду та місцевої влади	36
3.2. Задоволеність життям у населеному пункті та комунальними службами	41
3.3. Кримінальна ситуація на вулицях	44
4. Стан фізичного та психічного здоров'я, матеріальне становище, задоволеність потреб та задоволеність життям	49
4.1. Фізичне та психічне здоров'я	49
4.2. Соціальний статус.	52
4.3. Соціальна структура.	56
4.4. Оцінка змін, страхи та стрес.	58
5. Громадянська діяльність (членство в НУО) за матеріалами опитувань	64
6. Соціологічні дослідження протестів в Україні	72
6.1. Огляд літератури	72
6.2. Результати досліджень	76
7. Корупція; громадська думка про корупцію	93
7.1. Сприйняття корупції населенням	93
7.2. Аналіз причин корупції	96
7.3. Статистичні дані правоохоронних органів щодо корупції	98
Список графіків	108
Список таблиць	96

Вступ

Текст кверенди являє собою короткий зміст опитувань та аналізів громадської думки з питань, що стосуються політичного та соціального клімату в Україні, за період проведення опитувань – від 1994 по 2016 рік. Опитування стосуються ставлення до політичних інститутів, політичної активності, оцінок економічної ситуації в Україні, рівня корупції, відношення до міжнародних альянсів, оцінки власного матеріального становища, стану здоров'я та задоволення потреб. Досить довгі ряди динаміки дозволяють побачити, як змінювалась громадська думка напередодні та після революційних подій 2004 та 2013 років. Оскільки ці події являються центральною темою проекту «Три революції», то окрему увагу приділено питання персональної участі в подіях, ставленню до протестів, ставленню до Росії після подій 2013-2014 років.

Кожен розділ складається з опису основних результатів опитувань громадської думки, які стосуються теми розділу, та короткої презентації аналітичних статей з тієї самої теми, написаних на базі опитувань громадської думки. Розділи 1,6 та 7 – стосовно довіри до політиків, участі у протестах та ставлення до корупції – є принципово важливими для теми революції, тому вони доповнені списками аналізів та презентацій результатів, виконаних представниками різних спеціальностей – економістами, політологами, кримінологами, журналістами.

Принциповими базами даних є щорічний моніторинг Інституту Соціології Національної Академії Наук України (ІС НАНУ) «Українське суспільство», дані проведені Київським Міжнародним Інститутом соціології (KMIC) на замовлення фонду «Демократичні ініціативи», на замовлення інших фондів та з власної ініціативи, World Value Survey/ European Value Survey (WVS/EVS) та European Social Survey (ESS). Всі ці опитування являються репрезентативними опитуваннями дорослого населення України, порівнювальними між собою у часі, та у випадку міжнародних – між країнами. Вони є доступними на сайтах дослідників-організаторів у формі масивів даних або таблиць одномірних розподілів, подекуди також у вигляді презентацій з коротким описом. Моніторинг ІС НАНУ є найдовшим і найбільш регулярним дослідженням, яке дає можливість відслідковувати динаміку поглядів та настроїв. Опитування WVS/EVS та ESS проведені за строгими міжнародними стандартами, проте не включають багатьох питань, важливих для України – ставлення до приватизації, до Росії, до подій революційних років, до швидкості змін у суспільстві тощо. Дослідження KMIC проводилися найближче у часі після революційних подій, або підчас подій.

Огляд аналітичних матеріалів включає в себе статті та монографії, написані передусім на матеріалах зазначених вище проектів дослідження громадської думки. Це – тексти авторів, що живуть і працюють в Україні, публіковані українською, російською, рідше – англійською мовами. До огляду не ввійшли тексти, які мають суто описовий характер та не додають нічого для розуміння причин описаних явищ. Треба зазначити, що інтегральних описів стану громадської думки, статистичних даних щодо учасників, економічних та політичних передумов кожної революції не існує, принаймні у відкритому доступі. Тексти аналітиків стосуються тієї тематики, в рамках якої вони працювали на момент написання тексту, а презентації таблиць розподілів не пропонують аналізу причин поточного стану та змін громадської думки. Разом з тим, емпіричні матеріали мають надзвичайно багато даних зі ставлення до революції та змін настроїв перед і після подій, які ніколи не були представлені широкій аудиторії у міжнародному академічному форматі.

1. Довіра до політичних та публічних інститутів, до політиків та НУО

1.1. Опитування громадської думки щодо довіри публічним інститутам

Довіра до публічних та політичних інститутів вважається термометром політичного благополуччя, яка за замовчуванням вважається низькою в Україні та інших нестабільних демократичних країнах. Журналісти та політики люблять говорити про обвал народної довіри після революційних подій. Які тенденції спостерігаються насправді?

Довіра до політичних інститутів – Верховної Ради, Уряду України, судів України становить, відповідно, 2.1, 2.2, 2.3 бали за п'ятибальною шкалою, тобто, менше «трійки» в п'ятибальній системі оцінювання (дані ІС НАНУ¹). Оцінка є ще нижчою, якщо зважити на те, що середину шкали довіри в опитуваннях ІС НАНУ становить варіант «Важко відповісти, довіряю, чи ні» і такий варіант обирали до 30% опитаних, що значно нівелювало перевагу негативних відповідей над позитивними. Якщо розглядати тільки позитивні відповіді – суму відповідей «Цілковито довіряю» та «Скоріше довіряю», то їх частка ніколи, окрім 2005 року, не становила більше 10% для Верховної Ради та політичних партій, 13% для Уряду, 14% для судів та прокуратури (за винятком 2005 року, коли довіра значно підскочила). Дослідження ESS та EVS/WVS, які використовували 10-бальні шкали та виключали відповіді «Важко відповісти» з аналізу, показували ще нижчий рівень – приблизно «2» бали. При цьому довіра до інших публічних інститутів – церкви, армії, ЗМІ – є набагато вищою: згідно з моніторингом ІС НАНУ у середньому вона становила 3.4, 3.1, 3.0 відповідно. Серед інших інституцій, довіра до яких найнижча (2.1 – як до Верховної Ради) – міліція та громадські організації – в останньому випадку довіра становить 2.4 бали.

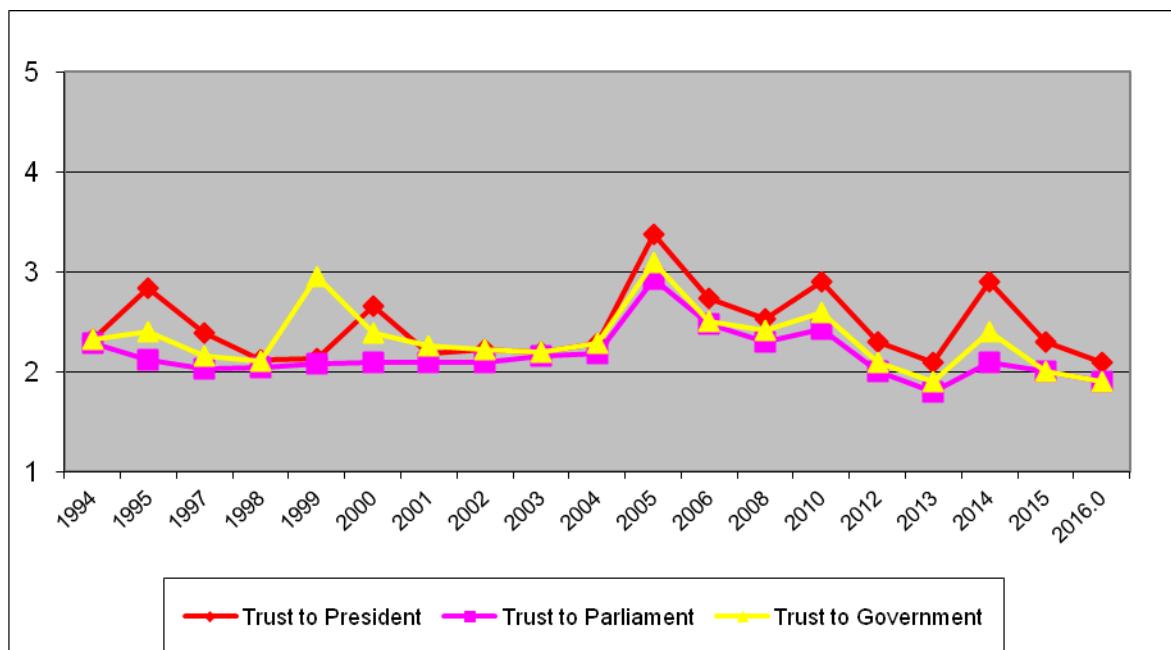
Чи означають ці результати, що на тлі західних демократій Україна виглядає винятково зле? Порівняльні дослідження показують, що довіра до політичних інститутів в Україні є дійсно найнижчою серед Європейських країн, проте позиція України залежить від політичної ситуації. Згідно з даними ESS: у 2005 році довіра до Верховної Ради, політиків та політичних партій була вищою ніж у половини країн Європи (досліджено 24 країни). Проте уже від 2007 році довіра до Верховної Ради є найнижчою. Довіра до політиків та політичних партій була гіршою в Болгарії, Греції та Хорватії. Треба зауважити, що в цілій Європі парламентам та політичним партіям довіряють значно менше, ніж силовим структурам – армії та поліції².

Аналіз динаміки показує, що довіра до трьох провідних публічних інститутів є чутливою до моменту національних виборів: довіра до Президента, яка показувала динаміку в роки після виборів – в 1995 (Л.Кучма, перший термін), 2000 (Л.Кучма, другий термін), 2005 (В.Ющенко), 2010 (В.Янукович), 2014 (П.Порошенко). У перший рік після виборів довіра завжди виростала, і, наприклад, досягла безпрецедентного рівня 3.5 бали в 2005, а потім швидко падала. (Графік 1.1, запитання d6.12, d6.13 і d6.14 в Додатку)

Графік 1.1. Довіра до Президента, Верховної Ради та Уряду, дані моніторингу ІС НАНУ

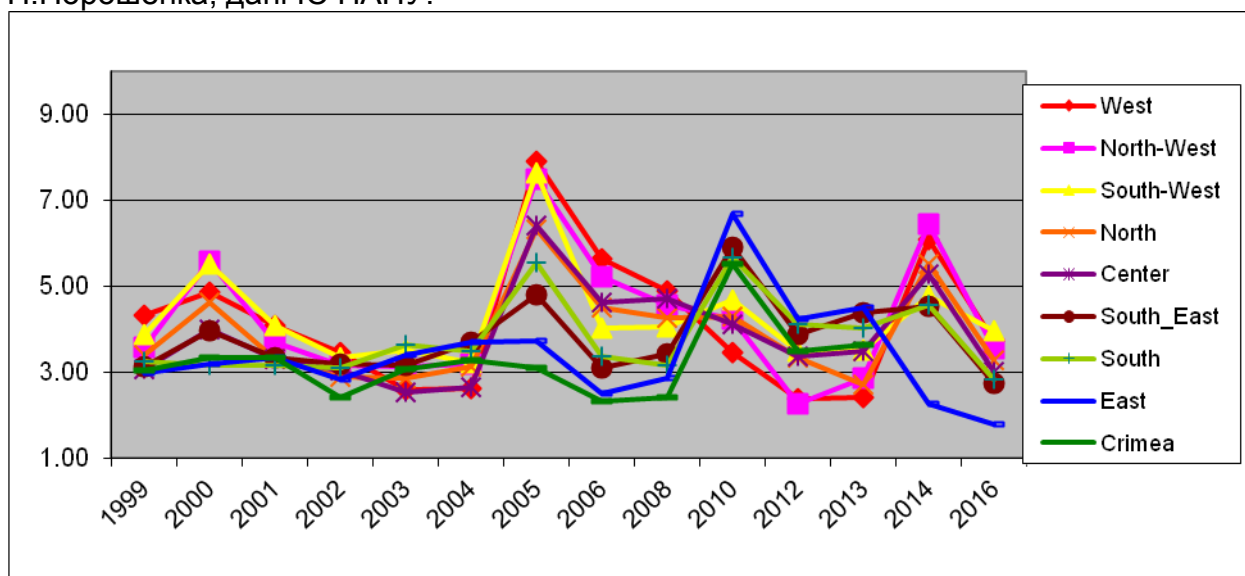
¹Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. - 566 с.

²Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами "Європейського соціального дослідження" 2005–2007– 2009–2011. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 119 с.

Аналіз оцінки діяльності Президента України показує надзвичайну внутрішню диференціацію України, яка проявилася найбільше у після-виборні роки 2000, 2005, 2010, коли мешканці різних регіонів підтримували близьку їм політичну сторону (Графік 1.2., питання b11 в Додатку) Підтримка Президентів – Л.Кучми та В.Ющенка у рік після виборів зростає передусім у західному регіоні – у 2000 та 2005 роках, і в тому ж регіоні впала після виборів В.Януковича в лютому 2010 року. Оцінка діяльності Президента на Сході (Донбас та Харківська області) та в Криму була практично індиферентною аж до 2010 року, після того як було обрано Януковича. Очевидно, що в 2005 році Північний, Центральний та Південний регіони розташовуються поміж двома полюсами, при чому Північ і Центр ближче до Заходу, а Південь і Південний Схід (Дніпропетровська та Запорізька області) – ближче до Сходу та Криму. Пост-революційний 2014 рік показує певну інтеграцію регіонів України у підтримці новообраного Президента Петра Порошенка за винятком Сходу – не окупованих територій Донбасу та Харківської області. Відрив Сходу є очевидним навіть в 2016 році, коли підтримка Порошенка драматично знизилась в усіх регіонах.

Графік 1.2. Оцінка діяльності президентів Л.Кучми, В.Ющенка, В.Януковича та П.Порошенка, дані ІС НАНУ.

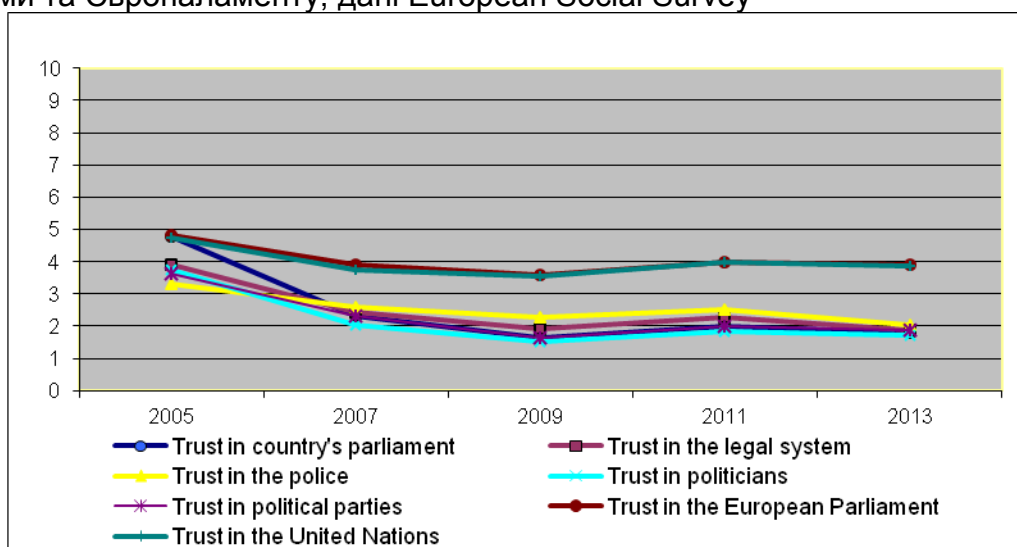

* Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk Oblasts –Galicia; Volyn and Rivne Oblasts - the Northern West; Chernivtsi and Zakarpattia Regions - the Southern West; Zhytomyr, Chernihiv, Kiev and Sumy oblasts Northern region; Khmelnytskyi, Vinnitsa, Cherkassy, Poltava and Kirovohrad Oblasts - the Mid-Center.; the Southern Oblasts – Odessa, Kherson and Mykolaiv; Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia oblasts - the Southern East; Kharkiv, Donetsk and Luhansk oblasts - the East; Crimea.

* В 2014- 2016 роках опитування в Криму та окупованих районах Донецької та Луганської областей вже не проводилось.

Графік 1.3 Показує вищу довіру українців до іноземних інститутів та посадових осіб, ніж до українських: ООН,Європарламенту, до президентів США, Росії та Беларусі. Так, довіра до Європарламенту, хоч і знизилась порівняно з 2005 роком, закріпилась на рівні «4» за десятибальною шкалою.

Графік 1.3. Довіра до Верховної Ради, поліції, політичних партій, судової системи та Європарламенту, дані European Social Survey

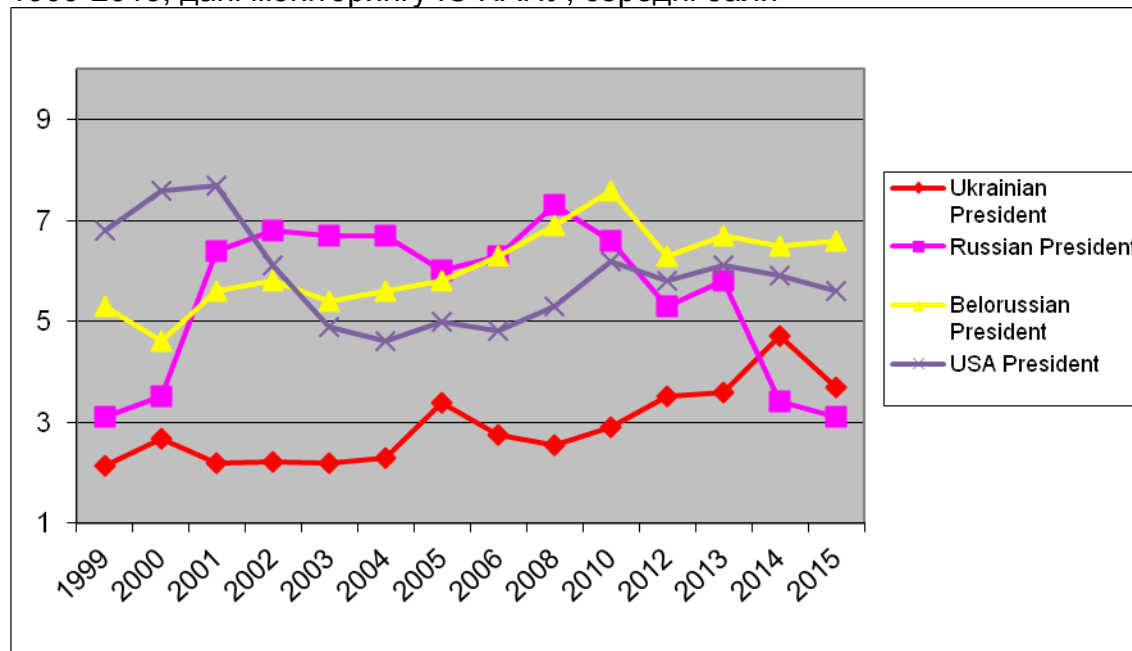

Оцінка діяльності президентів сусідніх країн – Росії та Беларусі – та США була незмінно високою і трималася на рівні «7» балів за 10-тибальною шкалою у порівнянні з «2-3» для українських президентів (графік 1.4., питання b11, b12, b13 і b14 у Додатку). Після 2013 року оцінка діяльності Путіна різко впала, проте розрив з оцінкою діяльності Президента Петра Порошенка не став великим,

надто у 2015 році, коли впали оцінки Порошенка. Тобто, навіть у 2014, в перші місяці після виборів, коли оцінка Петра Порошенка досягла 4,7, він випереджав Путіна тільки на 1,7 балів, а в 2015 році оцінки практично зрівнялись.

Хоч оцінка адміністрації Д.Буша і впала в порівнянні з адміністрацією Б.Клінтона, все-таки вона лишалася набагато вищою («5»), ніж оцінка українських президентів, а тим паче вищою лишилася оцінка адміністрації Б.Обами («6»).

Графік 1.4. Оцінка діяльності президентів США, Росії, Білорусі та України в 1999-2015, дані моніторингу IC НАНУ, середні бали

1.2. Огляд літератури

Від початку аналітичних досліджень інституційної довіри в Україні соціологи розглядали два основних фактори інституційної довіри: 1) ефективність діяльності інститутів, яка проявляється у економічному процвітанні та утвердженні демократії 2) «культуру довіри», тобто культурну спадщину, яка проявляється у впливі моралі, цінностей минулих історичних формацій – Радянського суспільства, традиційної сільської культури, регіональних культур – похідних різних давніх історичних поділів. Боротьба цих двох концепцій задавала форму та зміст вітчизняних аналізів. Багатий матеріал для перевірки цих гіпотез давав моніторинг New Democracies Barometer – лонгітудне дослідження започатковане Р.Роузом з університету в Абердін, що проводилося починаючи з 1992 року у країнах Східної Європи, Україні, Білорусі та Росії. Це дослідження дозволяло побачити місце України серед ближніх європейських сусід, побачити спільне і відмінне у динаміці довіри до публічних інститутів, порівняти оцінку комуністичного минулого в кожній країні. Концепція Р.Роуза закладала, що позитивна оцінка планової економіки і політичного режиму доби комунізму, звикання до змін та надії на майбутнє мають не менше значення для розвитку довіри до публічних інституцій, ніж зростання економічного добробуту, ефективність політичних інститутів та особиста матеріальна ситуація³.

³Mishler W. and R.Rose. Trust in Untrustworthy Institutions: Culture and Institutional

Розбудований шляховий аналіз показав, що матеріальна ситуація сім'ї має прямий і досить слабкий вплив на довіру політичним інститутам⁴. Набагато сильнішим є вплив саме сприйняття минулого, сучасного та очікуваного стану економіки на політичну довіру: чим краще оцінюють СРСР і гірше – майбутнє, тим вище довіра державним інститутам. Причиною формування політичної довіри такого типу автори називають патримоніальний комунізм – ідеологію аграрних суспільств, яка забезпечила панування комунізму и вигляді диктатури комуністичної партії та контролююче-опікуючої держави. Пізніші данні принесли підтвердження цієї тези: ті, хто показували вищу довіру до влади, не підтримували демократію як найкращий політичний устрій. Більше довіряють державним інститутам старші, менш освічені, бідніші мешканці малих населених пунктів та жінки, і ці ж самі категорії менш підтримують демократію, в той час як у Польщі ці категорії менше довіряють політичним інститутам і менше підтримують демократію⁵. Тобто, довіра до політичних інститутів в Україні носить некритичний характер, є похідною від державного патерналізму, виплеканого в СРСР, і не є пов'язаною з підтримкою демократії як ідеальної форми правління. Є.Головаха та Н.Паніна говорять про амбівалентність політичної свідомості українців, якій уживаються прагнення рівності та соціальної захищеності з гаслами лібералізації економіки та демократизації політичного життя⁶.

Так справа виглядала в аналізах 1990-тих, і багато в чому подібно – в 2000-х. Треба зазначити, що в 2000-ні не спостерігалось впливу освіти та доходу, тільки статі та місця помешкання, але було відзначено, що люди з поглядами близькими до економічного лібералізму не підтримують політичні інститути⁷. В 2000-ні було також відмічено, що мешканці Західної та Центральної України довіряють політичним інститутам у ті роки, коли їх очолювали політики, які перемогли у цьому регіоні, В.Ющенко та Ю.Тимошенко; відповідно чинять мешканці Сходу та Півдня.

Українські соціологи досить вчасно зауважили, що довіра до політиків не співпадає з оцінкою їх діяльності⁸. Тобто, аналітики відрізняли «аксіологічну» від «інструментальної» довіри: перша базується на внутрішніх моральних якостях політика, а друга – на його здібності вирішувати задачі; перша породжується емоціями, а друга – необхідністю робити політичний вибір. Отже, високий рівень довіри до політика не гарантує йому перемоги на виборах, особливо, коли електорат усвідомлює, що наполегливість і сила є більш важливим фактором у політичних змаганнях, ніж чесноти. Дослідження кандидатів-суперників у Президентській виборчій кампанії 1999 року показували, що аксіологічні та інструментальні якості користаються попитом різною мірою в електоратах основним претендентів: аксіологічні у електората В.Ющенка, інструментальні – у електората В.Януковича⁹. Висока ж оцінка моральних

Performance in Post-Communist Societies. – Glasgow, 1998.

⁴Gorbachyk A. P. and I. Y. Lyzogub. 2000. "Political Culture of Society under the Conditions of Radical Social Changes. A Comparative Analysis of Poland and Ukraine." In Sociological Series No 39. Institute for Advanced Studies, Vienna.

⁵Johnson I. 2005. "Political Trust in Societies under Transformations: A Comparative Analysis of Poland and Ukraine". Pp.63-96 in International Journal of Sociology, V. 35 n 2.

⁶Golovakha E. and N.Panina. Political Consiousness, Legitimacy and Personality. Pp. 139-153 in ed. By R.F.Farnen "Reconceptualizing Politics, Socialization and Education. International Perspectives for the 21-st century. Oldenburg 1993.

⁷Гоч Р. 2014. Фактори довіри до державних регуляторів економічних відносин в сучасному українському суспільстві. Ст. 16-55 в «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», п3.

⁸Бекешкіна І. Довіра та оцінка діяльності як показники політичного успіху. //Редактори В.Ворона та А.Ручка "Українське суспільство: моніторинг – 2000" – Київ, 2000.- С.141-151.

⁹Балакірева О., Міщенко М., Яременко О. Сприйняття виборцями особистісних якостей кандидатів на посаду президента та мотивація голосування за них// Політичний портрет України, 2000, № 22: с. 19-24.

якостей кандидата О.Мороза представниками всіх електоратів не забезпечила йому конкурентно спроможної позиції.

Аналіз довіри в соціології незалежної України досить рано звернувся до теми «політичної культури», складовою якої є довіра до політичних інститутів. Ще на початку 1990-х соціологи були свідомі того, що елементи політичної культури – суб'єктивна компетентність, довіра, національна гордість та політична активність – можуть знаходитись на різному рівні розвитку у регіонах України, більш того – це співвідношення може змінюватись в залежності від політичної кон'юнктури¹⁰. Показники інтересу до політики та участі у виборах можуть швидко змінюватись, якщо на порядку денному стоять інтереси того, чи іншого регіону. Рівень довіри до політики змінюється не так швидко, а відтак може створювати специфічні для регіону констеляції, коли вищий рівень довіри відповідає нижчому рівню обізнаності з політикою та вищому відсотку участі у виборах. Такі невідповідності було відмічено у деяких регіонах, що, можливо, характеризувало певний тип регіональної політичної культури – наприклад, високої виборчої активності і довіри при низькій обізнаності з прізвищами провідних політиків (аграрна Тернопільська область), або низької виборчої активності при низькій довірі та високій обізнаності (м.Київ та Дніпропетровська область – урбанізована)¹¹.

Публічні інститути – засоби масової інформації, церква, армія, профспілки – користаються вищим рівнем довіри, ніж політичні інститути та політики, не тільки в Україні, але і в інших країнах світу¹². Особливо високою варіативністю відрізняється довіра до ЗМІ; і Україна не є найбільш недовірливою нацією щодо ЗМІ. Порівняння трьох східно-європейських країн, Польщі, Угорщини, Словаччини та України, показало, що навіть в цій четвірці Україна не веде перед з недовіри ЗМІ, а рівень довіри до церков в Україні є одним з найвищих. Довірливість до ЗМІ, вочевидь, є похідною впливу культури довіри, рівня свободи слова та специфічної ситуації ЗМІ у стосунках з владою. Так, сприйняття працівників ЗМІ як жертв в боротьбі з корумпованою владою сприяє вищій довірі ЗМІ¹³.

Аналіз Л.Малиш¹⁴ виокремлює окрім владних інститутів – парламенту, уряду та президента, регулювальні інститути – прокуратуру, суди, міліцію, полаткову інспекцію, профспілки та інститути, що транслюють цінності – церкву, ЗМІ, місцеву владу та громадські організації. Власне інститути, що транслюють цінності, в Україні тішаються найвищою довірою, владні інститути – найнижчою, а регулювальні розташовуються десь поміж ними. Положення в соціальній структурі – робота в державному чи приватному секторі, гуманітарна чи технічна сфера - зумовлює варіації у довірі різним інститутам. Так, працівники освітньої сфери та сфери охорони здоров'я більше довіряють податковій та Уряду, ніж інженерно-технічний персонал, підприємці та фермери. Електорат партії при владі (в 2012 – В.Янукович) більше довіряє владним структурам і менше регулювальним, а електорат всіх інших партій – навпаки.

¹⁰ Головаха Е., Панина Н., Пахомов Ю., Чурилов Н., Буров И. Политическая культура населения Украины: результаты социологических исследований. - Киев, 1993.

¹¹ Pohorila, N.2002. Regional Split in Ukraine: the Case of Political Culture. Ст.57-69 у ред. Рябовим С. та О.Кліменко "Мастеріум: політичні студії. Випуск десятий". Київ: Національний університет "Києво-Могилянська Академія".

¹² Бова А. Соціологічні дослідження довіри до соціальних / Структура представлений знань о мире, обществе, человеке: в поисках новых смыслов / Под ред. Л.Синельникова, Л.Компанцева, Г.Петровской. – Луганск, 2003: Знание. – С. 78-90; Погоріла, Наталія. 2003. Довіра населення до деяких політичних та публічних інституцій у порівняльному контексті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 3: 144-156.

¹³ Давимука С., Колодій А., Кужельюк Ю., Подгорнов В., Черниш Н. Львівщина на порозі XXI століття. Соціологічний портрет. - Львів, 2001.

¹⁴ Малиш Л. 2012. Рівень (не)довіри українців до інститутів та посадовців. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 2: 35-52.

Література:

Балакірева О., Міщенко М., Яременко О. Сприйняття виборцями особистісних якостей кандидатів на посаду президента та мотивація голосування за них// *Політичний портрет України, 2000*, № 22: с. 19-24.

Бекешкіна І. Довіра та оцінка діяльності як показники політичного успіху. //Редактори В.Ворона та А.Ручка "Українське суспільство: моніторинг – 2000" – Київ, 2000.- С.141-151.

Бова А. Соціологічні дослідження довіри до соціальних / Структура представлених знань о мирі, обществі, человекі: в поісках новых смыслов / Под ред. Л.Синельникова, Л.Компанцева, Г.Петровской. – Луганск, 2003: Знание. – С. 78-90.

Головаха Е., Панина Н., Пахомов Ю., Чурилов Н., Буров И. Политическая культура населения Украины: результаты социологических исследований. - Киев, 1993.

Гоч Р. 2014. Фактори довіри до державних регуляторів економічних відносин в сучасному українському суспільстві. Ст. 16-55 в «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», п3.

Давимука С., Колодій А., Кужелюк Ю., Подгорнов В., Черниш Н. Львівщина на порозі ХХІ століття. Соціологічний портрет. - Львів, 2001.

Малиш Л. 2012. Рівень (не)довіри українців до інститутів та посадовців. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 2: 35-52.

Мартинюк І. Співвідношення довіри й недовіри в українському суспільстві з точки зору аналізу реалій сьогодення. // Редактори В.Ворона та М.Шульга "Україна - 2002: моніторинг соціальних змін" . – Київ, 2002. - С. 498-508

Мартинюк І. 2000. Криза довіри в сучасному українському суспільстві.// Редактори В.Ворона та А.Ручка "Українське суспільство: моніторинг – 2000 р." – Київ, 2000.- С.191-195.

Погоріла, Наталія. 2003. Довіра населення до деяких політичних та публічних інституцій у порівняльному контексті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 3: 144-156.

Gorbachyk Andriy P. and Iryna Y. Lyzogub. 2000. "Political Culture of Society under the Conditions of Radical Social Changes. A Comparative Analysis of Poland and Ukraine." In Sociological Series No 39. Institute for Advanced Studies, Vienna.

Johnson I. 2005. "Political Trust in Societies under Transformations: A Comparative Analysis of Poland and Ukraine". Pp.   in International Journal of Sociology, V.   N

Mishler W. and R.Rose. Trust in Untrustworthy Institutions: Culture and Institutional Performance in Post-Communist Societies. – Glasgow, 1998.

Pohorila, Nataliia. 2002. Regional Split in Ukraine: the Case of Political Culture. Ст.57-69 у ред. Рябовим С. та О.Кліменко "Магістеріум: політичні студії. Випуск десятий". Київ: Національний університет "Києво-Могилянська Академія".

Pohorila, Nataliia and Yuriy Taran. 2005. Trust in Politicians as a Factor Influencing Choice in Presidential Elections. International Journal of Sociology, Vol. 35, No. 2: 85-96.

Додаток

Запитання з Моніторингу ІС НАНУ «Українське суспільство»

d6.12. Який рівень Вашої довіри Президентові?

d6.13. Який рівень Вашої довіри Верховній Раді?

d6.14. Який рівень Вашої довіри уряду?

b11. Яку оцінку Ви б дали діяльності П.Порошенка на посаді Президента У країни, якщо "1" - найнижча, а "10" - найвища оцінка?

b12. Яку оцінку Ви б дали діяльності В.Путіна на посаді Президента Росії, якщо "1" - найнижча, а "10" - найвища оцінка?

b13. Яку оцінку Ви б дали діяльності О.Лукашенка на посаді Президента Бі лорусі, якщо "1" - найнижча, а "10" - найвища оцінка?

b14. Яку оцінку Ви б дали діяльності Б.Обама на посаді Президента США, якщо "1" - найнижча, а "10" - найвища оцінка?

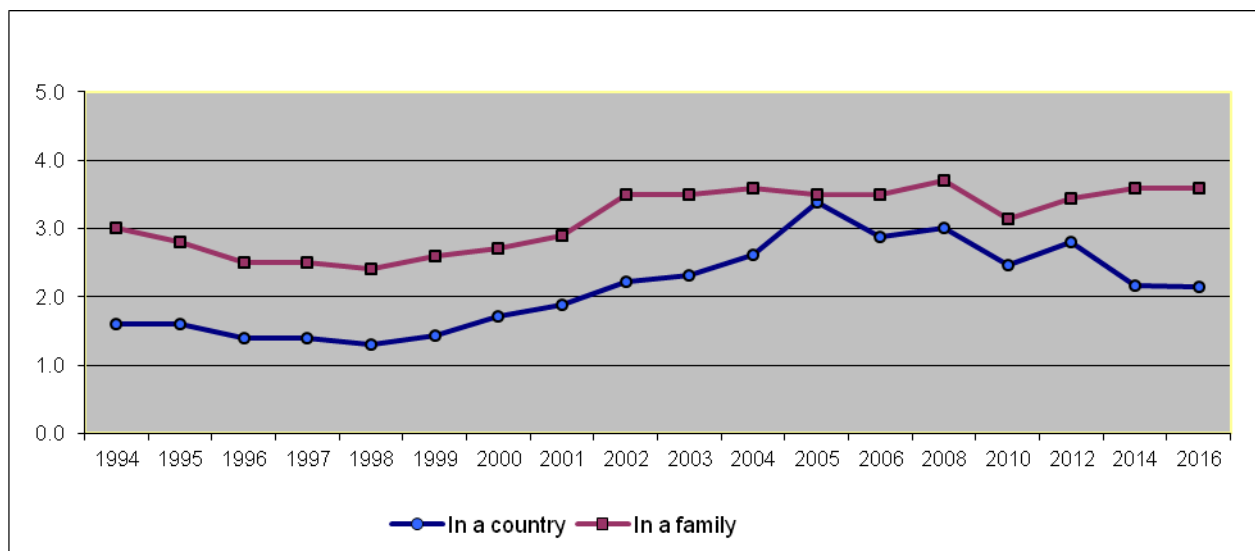
2. Економічна та політична ситуації, відносини між Україною та Євросоюзом, між Україною та Росією

Розвиток економічної та політичної ситуації в Україні надзвичайно важливо бачити у динаміці, тому дослідження “Українське суспільство» ІС НАНУ є необхідним інструментом вивчення цього розвитку, адже охоплює зміни з 1994 (деякі змінні - з 1992) року до 2016. (запитання – у Додатку).

2.1. Дослідження громадської думки: економічна ситуація

Оцінка економічної ситуації в країні була вкрай низькою протягом 1990-х років, не вище 1,6 балів за 11-тибальною шкалою (Графік 2.1, запитання а1 і І2). Настрої досягли критично низької позначки в 1998, найважчому році для України, коли затримки виплат досягли максимуму, відбулася фінансова криза і було оголошено дефолт. В 1999 році настрої почали покращуватися: в цей самий час Уряд В.Ющенко робив кроки у напрямку стабілізації фінансової ситуації; падіння ВВП зупинилося і почали зростати доходи населення. Тільки в 2000 році економічні оцінки знов досягли рівня 1994-го року, а з 2002 року перевищили відмітку «2». Піку (позначки «3,4») економічна оцінка досягла у 2005-му постреволюційному році, а протягом наступних 11 років оцінка поступово погіршувалася і у 2014 сягла рівня 2002-го року.

Графік 2.1. Оцінка економічної ситуації в країні та у власні родині, дані ІС НАНУ

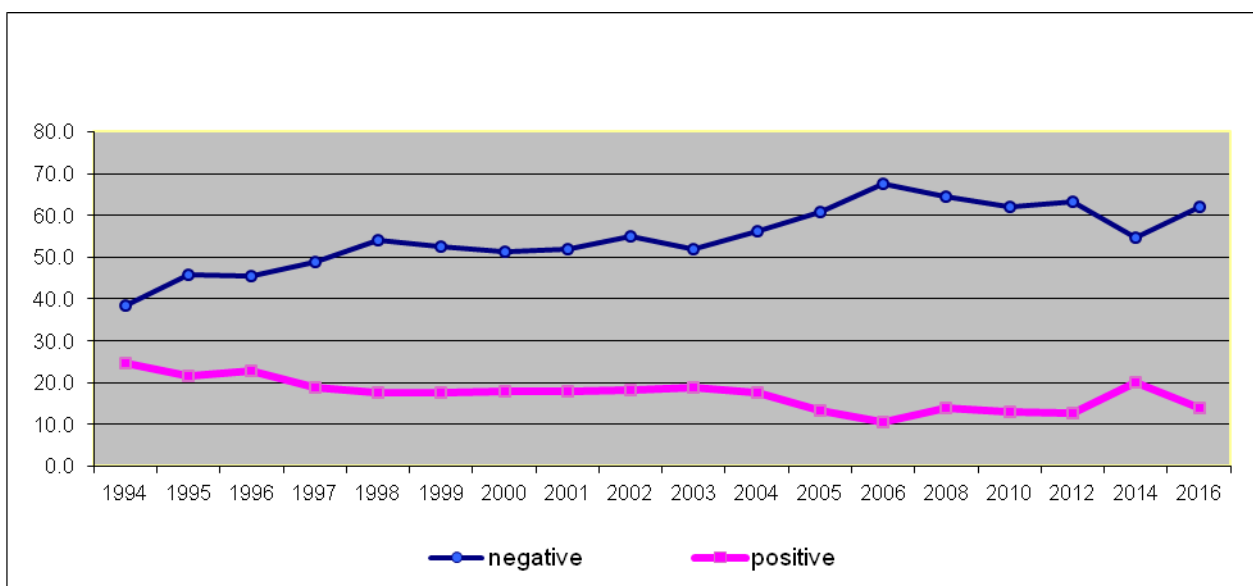

Оцінка матеріальної ситуації родини респондента протягом 1994-2016 років була теж досить низькою – 2,6-3,6 бали, що означає, що протягом усього періоду абсолютна більшість респондентів використовували для оцінки тільки нижн динаміку оцінки матеріальної ситуації сім'ї у порівнянні з ситуацією в країні: за винятком 2005 року вона була значно кращою, ніж оцінка ситуації в країні. В 2012-2016 навіть спостерігалась певна дивергенція оцінок – утримання оцінки ситуації сім'ї на тому самому рівні при погіршенні оцінки економіки країни. Ця розбіжність може бути викликана впливом критичних повідомлень в ЗМІ, а після 2013 року – фактом збройного конфлікту з Росією: внаслідок цих подій ситуація в країні здавалася гіршою, ніж власна.

Головним питанням економічної політики в Україні були і залишаються реформи з лібералізації економіки та приватизації власності з Фонду Держмайна. Тому починаючи з 1991 року постійно ставилися питання про оцінку процесів приватизації – підтримку принципів ліберальної економіки та процесу приватизації малих та великих підприємств та землі. Треба зазначити, що прибічники суто ринкового регулювання економіки становлять абсолютну меншість в українському суспільстві – 5-9% відтоді як почали задавати це запитання – з 2002 року. 26-32% вважають, що треба повернутися до планової економіки, а 45-49% вважають, що треба поєднати державне управління та ринкові методи (запитання а7). На тлі такої популярності планового регулювання, підтримка приватного підприємництва є досить суттєвою; 40-54% тією чи іншою мірою його схвалюють (запитання а2). Підтримка приватизації малих підприємств була також досить значною – половина опитаних при тому, що четверта частина опитаних не змогла дати визначеної відповіді (запитання а4). Щоправда, після 2005 року підтримка малої приватизації знизилась, але це не мало вже великого значення для оцінки перспектив малого бізнесу, оскільки мала приватизація практично повністю завершилась іще в 1990-ті роки.

Драматичне падіння підтримки приватизації великих державних підприємств та землі спостерігається після 2005 року (графіки 2.2 та 2.3, запитання а3 та а5). Підтримка великої приватизації була досить низькою в 1990-ті, вдвічі нижчою, ніж малої приватизації, але вона іще і знизилась і в 2006 році досягла 10%, і після деякого зростання в 2014, у 2016 знову наблизилась до цієї критичної відмітки. В той же самий час, з 1994 по 2006 частка противників великої приватизації зросла майже вдвічі, головним чином, за рахунок тих респондентів, які на початку 1990-х ще не могли визначити своє ставлення до великої приватизації (частка зменшилась з 42% у 1992 до 22% у 2006). Таке ставлення склалося як реакція суспільства на корупцію, рейдерство та непрозорі процеси приватизації промислових гігантів олігархами часто без перспективи їх реновації та розвитку.

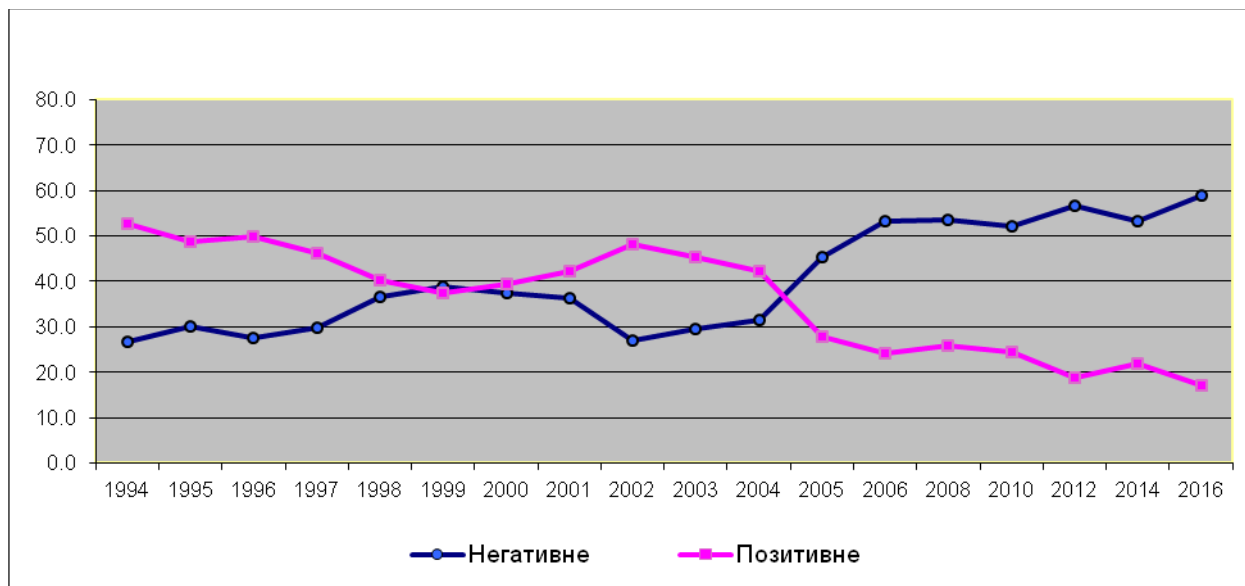
Графік 2.2. Ставлення до приватизації великих підприємств, дані ІС НАНУ

Що стосується приватизації землі, то падіння підтримки було іще драматичнішим та проходило в два етапи: з 1994 по 1999 та з 2004 по 2016; загалом падіння з 1994 по 2016 становило 36%. Падіння віддзеркалює

негативну реакцію на обгородки влади та олігархів із земельними ділянками в популярних відпочинкових місцях, які відбувалися не дивлячись на те, що закон про власність на землю іще і досі не затверджено ВР. При чому треба зазначити, на відміну від приватизації великих підприємств, приватизація землі була досить популярним проектом в 1990-ті роки – 63% підтримували її в 1992 та 1994 роках.

Графік 2.3. Ставлення до передачі у приватну власність землі, дані ІС НАНУ

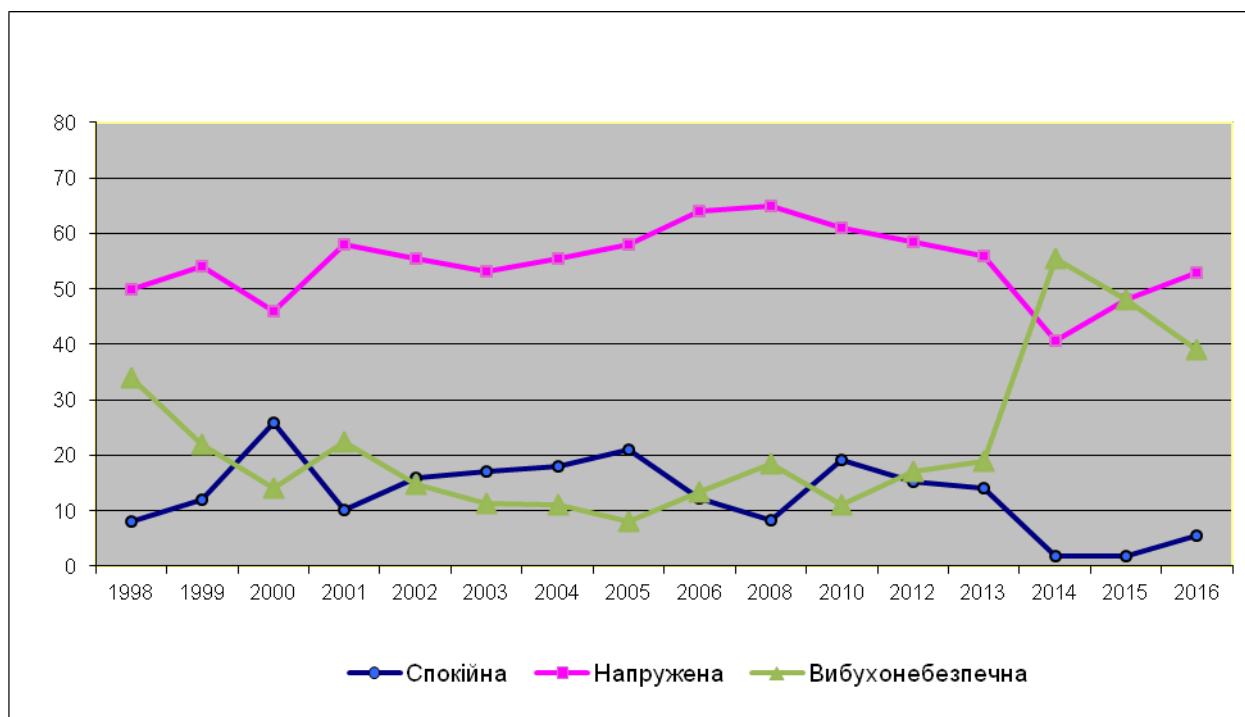

2.2. Опитування громадської думки: політична ситуація

Стосовно оцінки політичної ситуації треба зазначити, що, починаючи з першого року, коли в моніторингу ІС НАНУ почали задавати запитання про політичну ситуацію (запитання b16) – 1998, до 2004 року – 48-65% опитаних вважали політичну ситуацію напруженою, приблизно 19% - спокійною і 10% - вибухонебезпечною (графік 2.4). Напередодні подій Помаранчевої революції частка тих, хто вважав політичну ситуацію вибухонебезпечною, скоротилася утричі в порівнянні з 1998, а частка тих, хто вважав її спокійною збільшилась вдвічі. Починаючи з 2014 року оцінки політичної ситуації як критичної переважають. Після подій Майдану частка тих, хто вважав ситуацію вибухонебезпечною збільшилась вдвоє, а в 2015-2016 роках ця частка поступилася місцем варіанту «напружена ситуація».

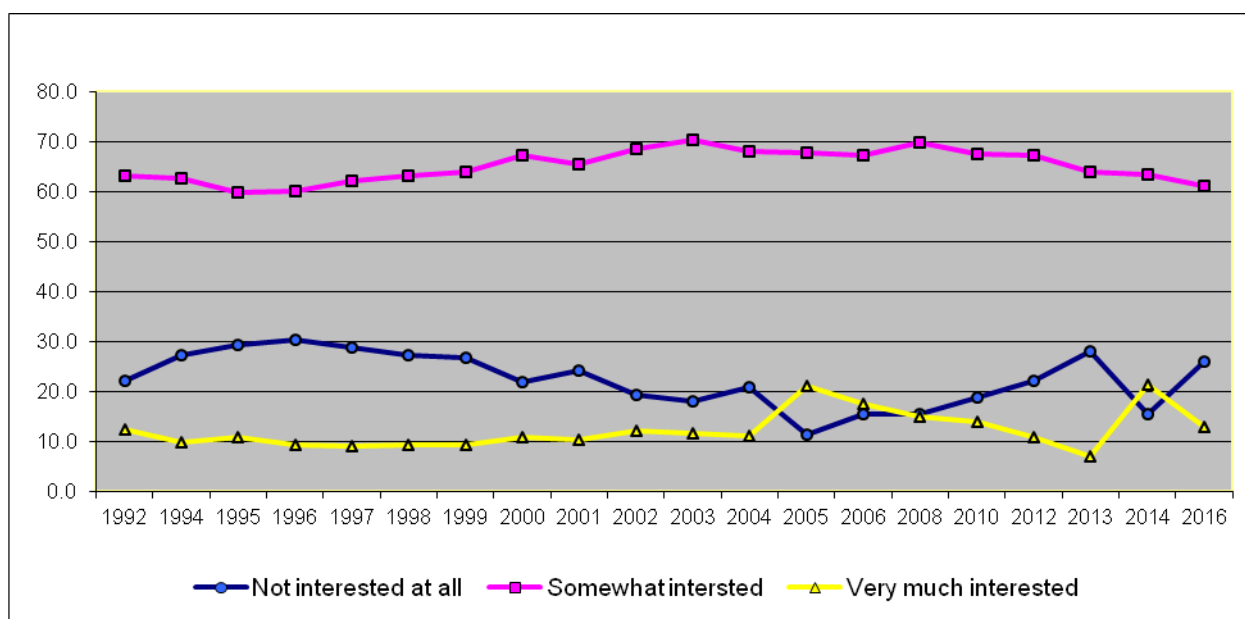
Графік 2.4. Оцінка політичної ситуації в Україні, дані ІС НАНУ

Треба зазначити, що дані ІС НАНУ показують незначну динаміку інтересу до політики: за часів Незалежності від 60 до 70% виказували поміркований інтерес до політики (запитання b1). Після-революційні – 2005 та 2014 роки характеризувалися збільшенням частки респондентів, що надзвичайно цікавляться політикою з 10 до 20%; відповідно падала частка тих, хто зовсім не цікавиться політикою, проте частка тих, кого дещо цікавить політика практично не змінювалась. Треба зауважити, що у після-революційні роки частка надзвичайно зацікавлених політикою падала до перед-революційного рівня.

Графік 2.5. Інтерес до політики, дані ІС НАНУ

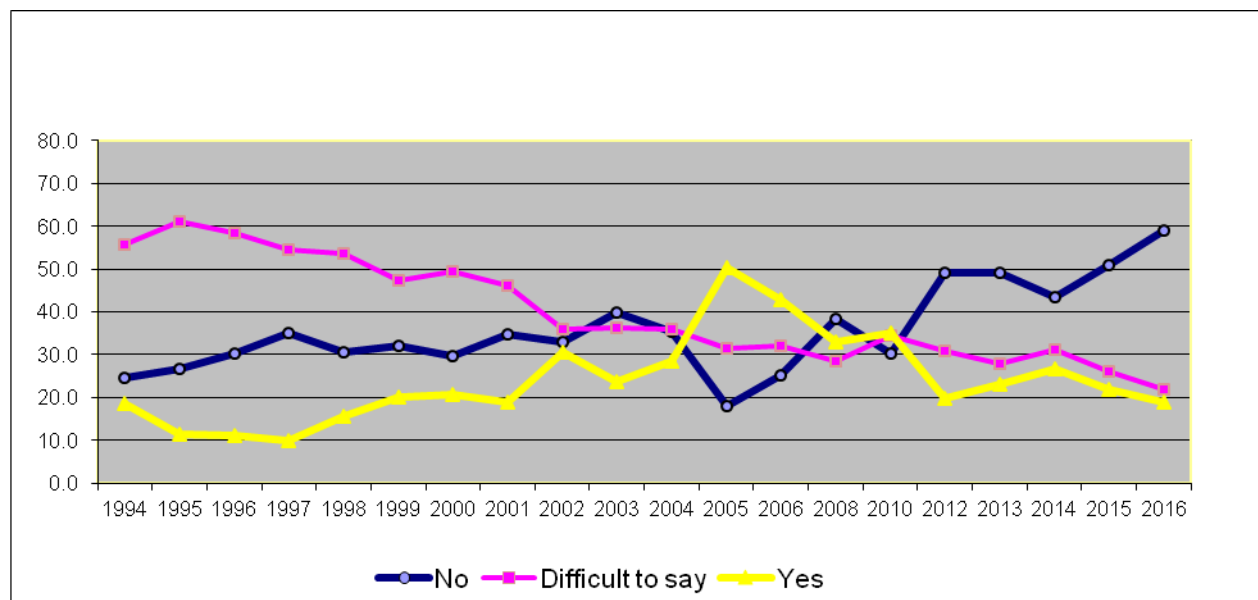
Політичні орієнтації українців вирізняються поміркованістю: радикальні ліві або праві партії ніколи не користалися підтримкою більшості населення (запитання b3). Симпатії до комуністичної ідеології сягли максимуму - 22% опитаних - у 1998, коли КПУ на парламентських виборах 1998 виграла 20% парламентських

місць за партійними списками. Проте відтоді як КПУ, так і комуністична ідеологія тільки втрачали прибічників, а в 2014 році їх частка впала до 4%. Підтримка націоналістичної течії ніколи не сягала 3%; так само як і підтримка правих партій, з яких тільки «Свобода» пройшла у Верховну Раду в 2012 році. Треба зазначити, що близько половини опитаних не може визначити своє відношення до названих ідеологічних течій (ІС НАНУ); а частка респондентів, які не можуть визначити своє місце за шкалою «ліві-праві» течії, є іще вищою - 50% (ЕСС) (текст запитання в Додатку).

Негативні тенденції розвитку політичної ситуації в Україні знайшли своє відбиття у низькій довірі політикам, політичним партіям та зневірі у можливості впливати на несправедливі дії влади. Коли на початку моніторингу ІС НАНУ в 1994 році респондентів питали, чи вони бачать на політичній сцені лідерів, здатних керувати країною, тільки близько 10% відповідали ствердно (Графік 2.6, запитання b7). До 2005 року включно ця частка невинно зростала і сягла половини опитаних. Але після 2005 вона різко впала і в 2012 році сягла відмітки 1999-2001 років, тобто 20%. Відразу після Майдану ця частка трохи зросла, але швидко повернулася до пре-революційного рівня. Можна сказати, що частка тих, хто не бачить лідерів, починаючи з 2010 року зростала за рахунок тих, хто раніше не міг визначитися з цим питанням. Їх частка впала з 60% до 20% у 2016. Отже, можна сказати, що рівень обізнаності з політикою зріс у 2010-ті, але ті, хто нею зацікавився, не бачать ефективних політичних лідерів.

Графік 2.6. Чи є в Україні політичні лідери, здатні керувати країною? дані ІС НАНУ

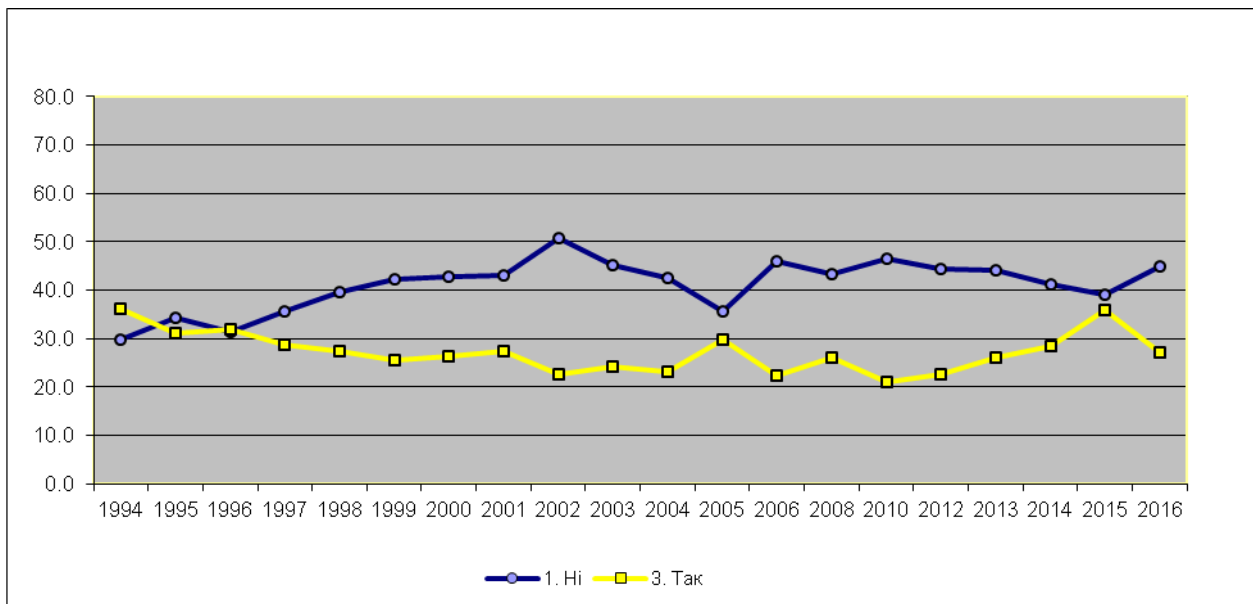

Подібним чином розвивалась динаміка оцінки політичних партій як таких, яким можна довірити владу, з тією відмінністю, що оптимізм у 2005 році був нижчим ніж щодо політичних лідерів. Важливим моментом є те, що у цих двох питаннях не спостерігається великої межрегіональної диференціації.

Розчарування у політичних лідерах та у політичному процесі в цілому позначились на постійному, хоч і повільному падінні підтримки багатопартійної системи аж до 2010 року та зростанні підтримки ідеї сильного політичного лідера як альтернативи законності та плюралізму (графіки 2.7 та 2.8, запитання b8 і d2.4).

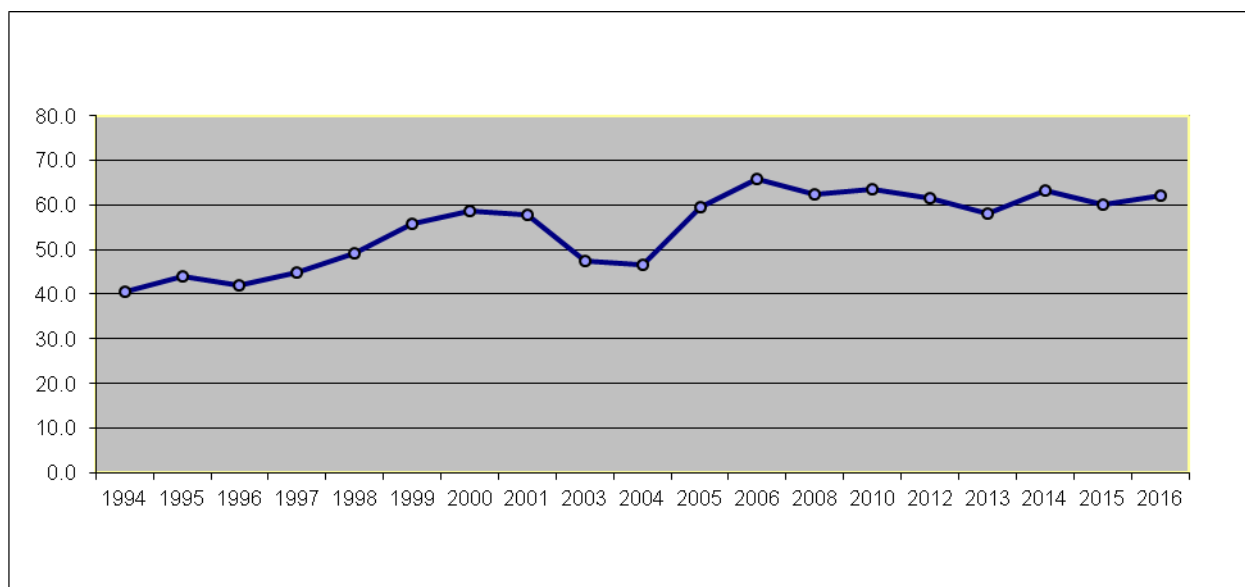
Треба відмітити короткотривале збільшення підтримки багатопартійної системи у 2005 році, а головне – значне її зростання у 2010-2015 роках. Зростання підтримки почалося в ті роки, коли після перемоги Януковича на президентських виборах та ув'язнення Юлії Тимошенко, лідера опозиційної партії БЮТ, розвиток плюралізму та партійної боротьби зробився практично неможливим. Хоч в Україні на той час було зареєстровано рекордну кількість політичних партій – 200 партій, виборці розуміли, що більшість їх носила ефемерний, технологічний характер. Саме цей момент дозволив оцінити переваги багатопартійної системи, очікування щодо якої сягнули максимального значення 36% в рік після Парламентських виборів, 2015. Проте у 2016 році очевидне зниження цього відсотку.

Графік 2.7. Чи потрібна, на Вашу думку, Україні багатопартійна система?, дані ІС НАНУ

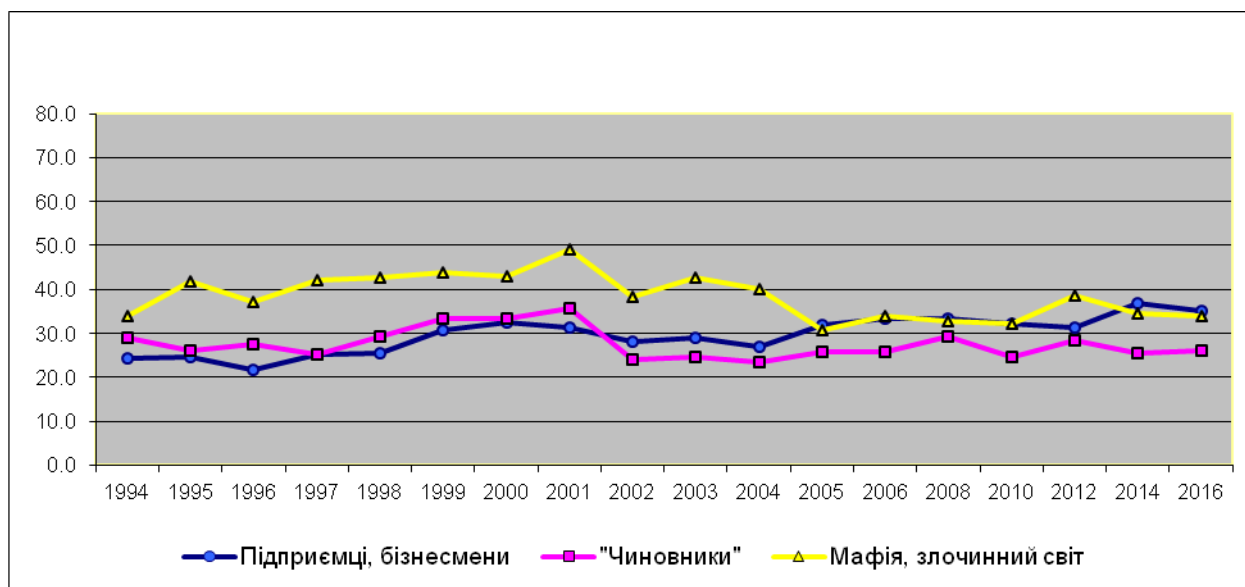
Підтримка ідеї «сильного лідера» сягла 60% у 2000 році, а потім, у 2003-2004 роках – останніх роках президентства Л.Кучми, знизилась до 56%. Проте після Помаранчевої революції вона знов зросла до 63% і вже більше не знижувалась істотно. Передчасним є інтерпретація цього факту як показника зростання авторитаризму; скоріше він є реакцією на непрозорість та хаотичність політичного процесу в Україні. Причиною такої недовіри стала unresponsiveness української влади: тільки 7-13% протягом періоду Незалежності вірили в те, що депутат, обраний від їх округу, здатен виразити інтереси виборця у Верховній Раді, і тільки 4-10% вірили у те, що можуть зробити щось на захист своїх інтересів, якщо Уряд України прийме рішення, яке їм загрожує.

Графік 2.8. Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії, дані ІС НАНУ

В Україні надзвичайно є поширеним переконання у злочинному походженні як політичного, так і економічного успіхів. Так, респонденти переконані, що не інтелігенція, не підприємці, не урядовці, не політики, а саме мафія, злочинний світ є головною рушійною силою українського суспільства (графік 2.9, запитання b5). Ця ситуація змінилася тільки в 2005 році, коли мафію як головну впливову групу стали називати рідше, принаймні так само часто як бізнесменів. Частка респондентів, які вірять у впливовість бізнесу, дуже повільно зростала протягом Незалежності, а частка тих, хто бачив мафію як найбільш впливову групу, досить швидко впала, з 50 до 30% протягом п'яти років, 2001-2005. З 2005 року вплив мафії та підприємців на суспільство оцінюється найвище, де на 10% ці оцінки випереджають оцінку впливу службовців держапарату, робітників та лідерів політичних партій (не показані на графіку). Менш впливовими (10-20%) вважають селян, керівників державних підприємств, працівників міліції, судів та СБУ, інтелігенцію; найменш впливовими – пенсіонерів та військових.

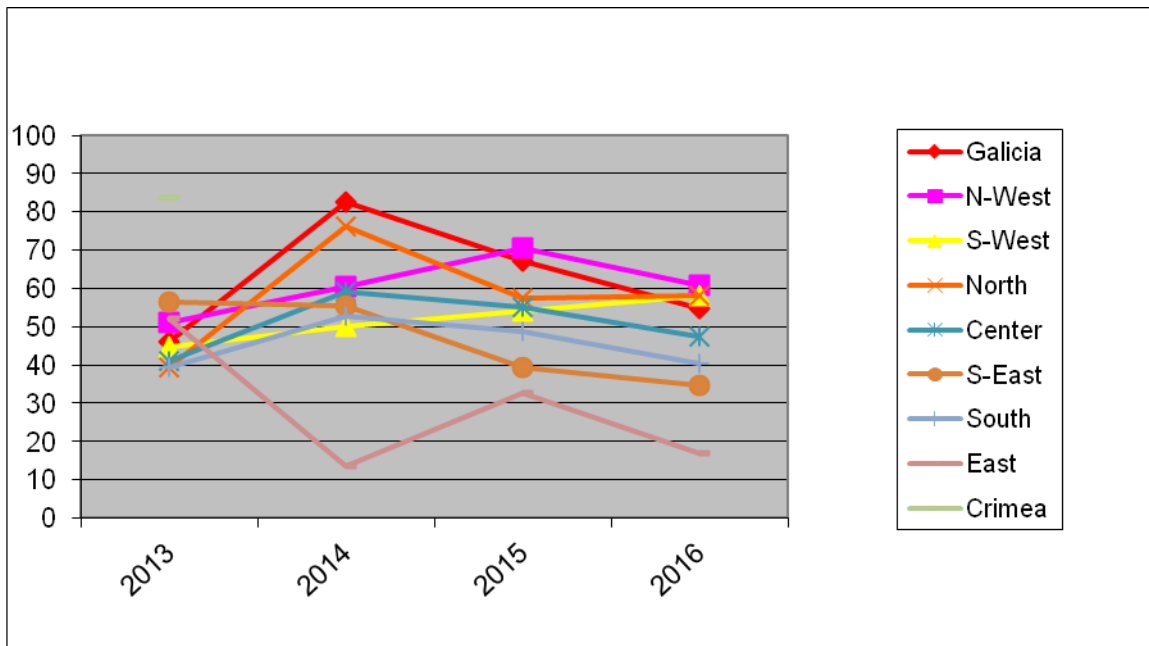
Графік 2.9. Як ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства? дані ІС НАНУ

- Показано тільки альтернативи, що набрали найбільше відсотків

Треба відмітити досить значну частку респондентів, які вважають, що вони вільно можуть висловлювати свої політичні погляди 45-65% опитаних (запитання б6). Серед позитивних результатів революції 2004 року - зростання цієї частки у 2005 році до 58% з 49% у 2003 та до 66% у 2006 році і до 68% у 2010. Треба відзначити, що звуження свободи у 2001 році - показник впав до 35% - виглядає як відчутний негативний результат невдалої революції – руху «Україна без Кучми». Революція ж 2013 року не принесла позитивних змін у цьому показнику. У 2013 він знизився до 48%, після революції зріс, але тільки на 8%, а в 2016 році становив 45%. Тобто, після Революції гідності показник свободи не тільки впав протягом двох років, але так і не досяг рівня другої половини 2000-х років.

Міжрегіональна диференціація щодо цього показника стала актуальною після подій Революції гідності (графік 2.10). Відразу після подій на Майдані впала частка тих, хто визнає свободу висловлювання як достатню на Сході. Ймовірно, частка незадоволених рівнем свободи висловлювання зросла серед прихильників політичної опозиції та прихильників Росії у військовому конфлікті. Проте вже в 2015 році в усіх регіонах окрім північного та південного заходу, частка задоволених свободою висловлювання, впала, а на Сході піднялася. В 2016 році продовжувалося падіння частки задоволених свободою слова, хоч і повільнішими темпами, ніж в 2015; на Сході вона також знизилась.

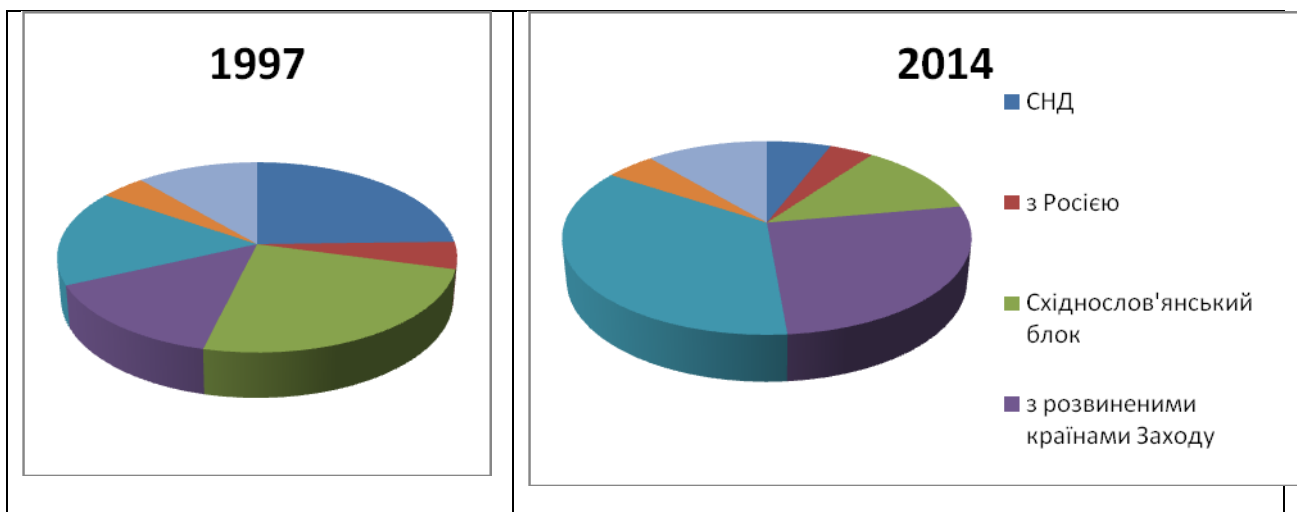
Позитивною ознакою є дуже повільне і нерівномірне, але все-таки зростання частки тих, хто вважає, що зможе протидіяти несправедливим діям Уряду та місцевих влад (запитання c2 і c3). Розвиток громадського суспільства залишається на низькому рівні: якщо не рахувати політичні партії, то членами різноманітних неурядових організацій є менше 10% опитаних (запитання b4).

2.3. Опитування громадської думки: ставлення до Росії та до Євросоюзу

Ставлення до Росії та Європи є невід’ємними питаннями української політики, які зайняли місце ідеологічних орієнтацій в традиційній шкалі «ліві-праві».

Відповідь на запитання про можливі геополітичні об’єднання завжди залежала від способу постановки запитання та від моментів загострення стосунків з Росією (Графік 2.11, запитання b19). Так, у 1994 році, коли задавали запитання про можливі шляхи розвитку України, то варіанти відповідей «розвивати зв’язки з СНД» та «з Росією» набирали 40 і 17% відповідно проти 13% для зв’язків з Заходом та 13% для самостійницького шляху. Проте коли у 1997 році додали варіант відповіді «зміцнення східно-слов’янського блоку з Росією та Білорусією», то цей варіант перетяг на себе половину прибічників як зв’язків з СНД, так і відносин з Росією. Протягом 2000-х східнослов’янський блок виявився найбільш популярним проектом, який імпонував 23-34% опитаних. Популярність інших стратегій розвитку змінювалась несистематичним чином. Підтримка зв’язків з розвиненими західними країнами коливалась в межах 11-17%; менш популярною була тільки ідея розвитку зв’язків переважно з Росією – 4-10%. Бажання розвитку, що базований тільки на власних ресурсах трохи зросло за 1990-ті роки – з 13 до 22%, а в 2000-ні коливалось у межах 17-22%. Рішуча зміна у поглядах на геополітику відбулася тільки після Революції гідності у 2014 році. Тоді популярність східно-слов’янського блоку обвалилася, і більшість опитаних, приблизно по половині цієї більшості, надавали перевагу самостійному розвитку України на власній ресурсній базі та розвитку зв’язку з розвиненими країнами Заходу.

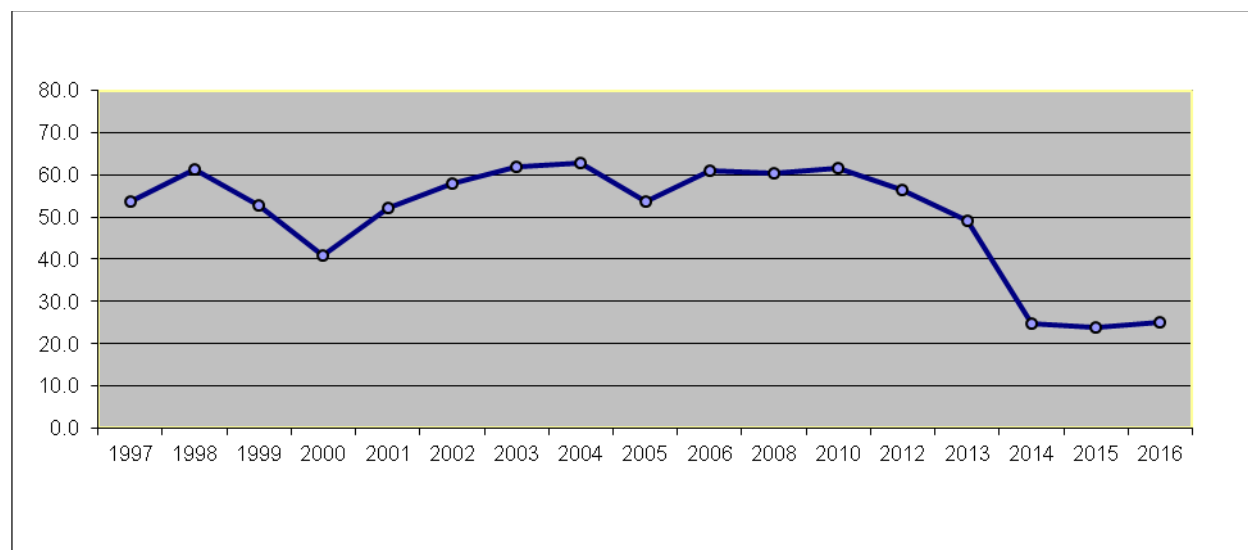
Графік 2.11. «Якому шляху розвитку України Ви надаєте перевагу?» дані ІС НАНУ

Коли респондентів питали про їх думку про приєднання до гіпотетичного союзу Росії і Білорусії (почали питати з 1997 року, запитання b19), безвідносно до інших альянсів, підтримка цієї ідеї була високою – більше половини опитаних (графік 2.12). Проте ставлення до цього можливого союзу виявилось чутливим до розвитку політичних подій на Україні: популярність його впала не тільки після подій 2004 та 2013 року, але і після невдалої революції 2000-го. Очевидно, опитувані відчували втручання Росії кожного разу коли в Україні зростало

незадоволення політичним режимом, і реагували погіршенням ставлення до Росії. Остаточно підтримка східно-слов'янського союзу обвалилася після подій 2013-2014 років: частка його прибічників зменшилась в 2,5 рази і вже не збільшувалась.

Графік 2.12. Як Ви ставитесь до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі? дані ІС НАНУ

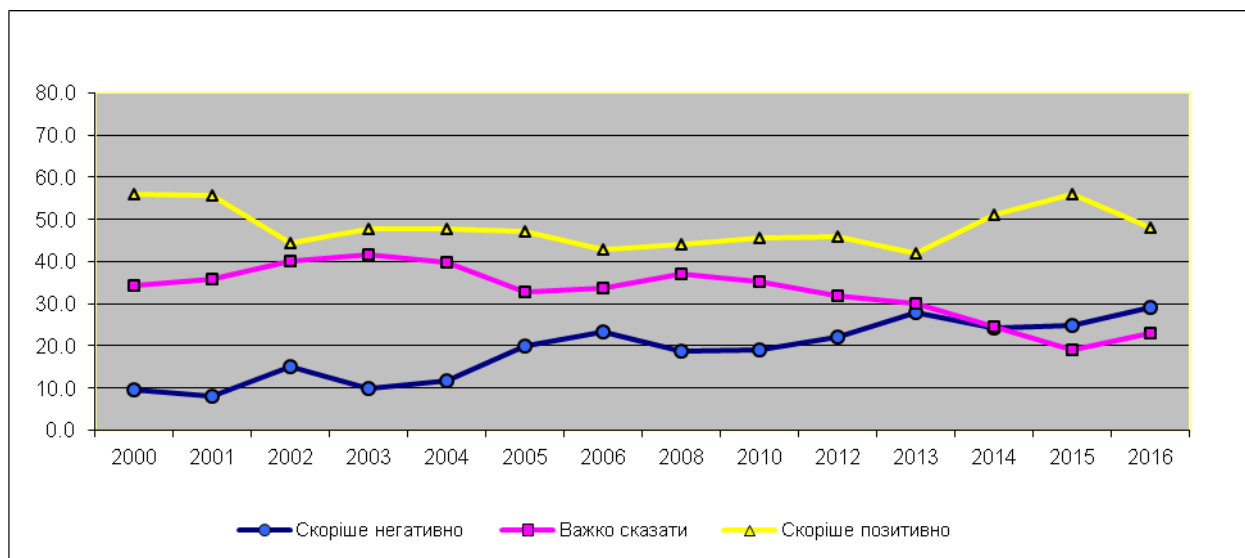

Стосовно питання приєднання України до міжнародних альянсів, особливо до Євросоюзу, треба зазначити, що ще в першій половині 2000-х, тобто відколи почали задавати запитання про Євросоюз, підтримка вступу до Євросоюзу становила також близько половини опитаних (графік 2.13, запитання b20). Треба зазначити, що на початку 2000-х рівень обізнаності українців з цим питанням був невисоким: 35-40% не давали визначеної відповіді. Тільки після 2008 року ця частка почала падати. Події 2013 року таким чином вплинули на ставлення до ЄС, що збільшилась частка прибічників ЄС за рахунок подальшого зменшення невизначених відповідей. Боротьба українського народу з владою у 2013, головним гаслом якої був рух до Європи, причинилася до зростання підтримки ідеї вступу до ЄС на 10% в 2014 і на 5% в 2015, але в 2016 році підтримка знову трохи впала.

Треба зазначити, що до 2013 року, з року в рік 10% респондентів, які схвалювали вступ до союзу з Росією та Білорусією, позитивно оцінювали вступ до Євросоюзу. Тобто, до революційних подій участь у двох взаємовиключних проектах була придатною для 10% населення.

Графік 2.13. Як Ви ставитесь до вступу України до Європейського Союзу?, дані ІС НАНУ

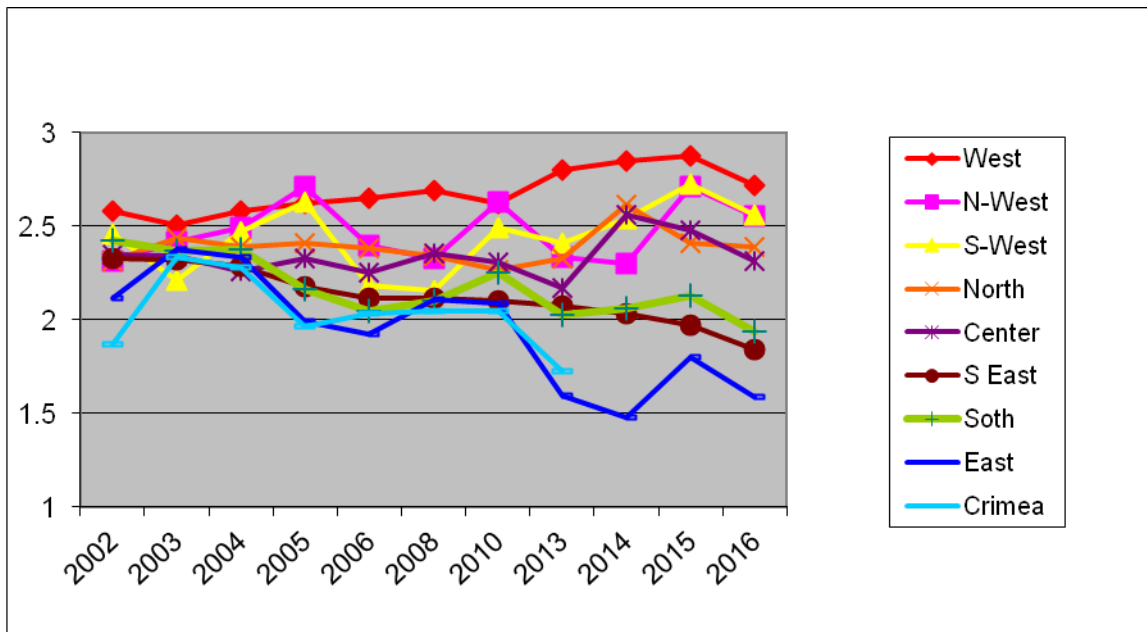

Треба відзначити низьку (менше 20%) підтримку ідеї вступу України до НАТО, і надзвичайно швидке зростання негативних оцінок союзу з НАТО після 2004 року – тенденції, які змінилися тільки після 2013 року. У 2014 році підтримка можливого вступу до НАТО зросла з 15 до 35%, а негативні оцінки впали з 55 до 35% (запитання b21).

Важливим є спостереження міжрегіональних відмінностей у динаміці відношення до міжнародних альянсів (графік 2.14, запитання b20). У 2003-2004 роках міжрегіональна диференціація в стосунку до ЄС практично не спостерігалася. Вона актуалізувалася тільки після подій Помаранчевої революції, коли стала помітною не тільки відмінність Сходу/Криму від Заходу, але і Центру/Півночі від Заходу та Півдня. Навіть серед західних областей спостерігалась диференціація: в трьох західних областях (історичний регіон Галичина, на графіку West) підтримка не падала навіть тоді (2006-2008), коли вона впала скрізь, в тому числі, на Північному заході (історичний регіон Волинь, на графіку N-West) та Південному Заході (історичні регіони Буковина та Закарпаття, на графіку S-West). Найбільший розрив спостерігався у пост-Майданному, 2014 році, коли став помітний відрив Східного регіону від решти країни зі стрімким падінням підтримки ЄС, не дивлячись на те, що в опитуванні східного регіону 2014 вже не брали участь мешканці окупованих районів Донбасу. Міжрегіональна диференціація 2014 року виглядає у двічі масштабнішою, ніж диференціація у 2005 році, хоча вона вже і тоді вважалася великою. Власне супротив до євроінтеграції зростав у Криму та на Сході швидкими темпами; трохи повільнішими темпами падала підтримка ідеї вступу до ЄС на Південному Сході (промислові Дніпропетровська та Запорізька області) та на Півдні (аграрно-промислові Херсонська, Одеська та Миколаївська області). Постійно зростала підтримка ідеї вступу тільки на Галичині. Позицію Південного заходу ті Північного заходу, Центру та Півночі важко узагальнити через значні коливання настроїв.

Те ж саме можна стверджувати щодо підтримки НАТО, з тією тільки різницею, що міжрегіональна відмінність була помітною і перед 2004 роком.

Графік 2.14. Підтримка вступу до Євросоюзу, дані ІС НАНУ

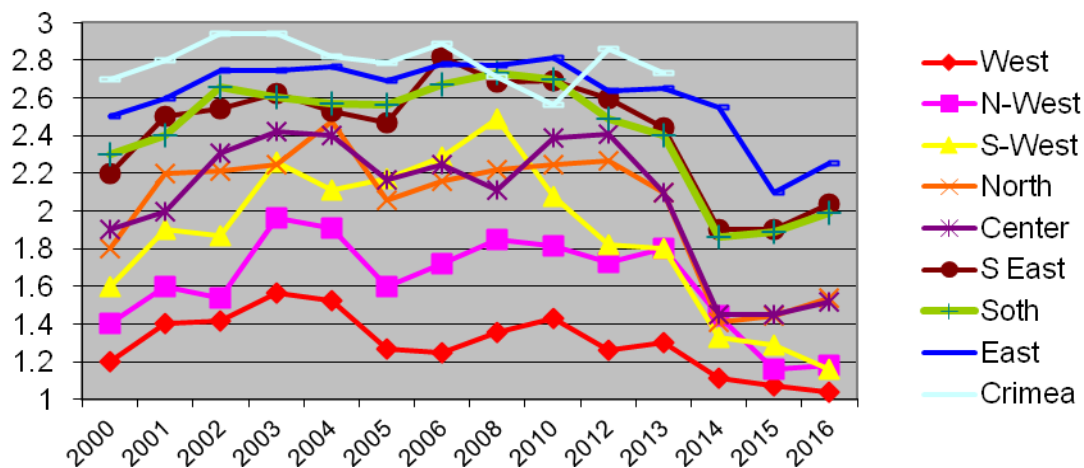

- Після 2013 року у регіон «East» входить Харківська область та не окуповані північні райони Донецької та Луганської областей. Населення АР Крим від 2014 року не опитувалось
- Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk Oblasts – west; Volyn and Rivne Oblasts - the Northern West; Chernivtsi and Zakarpattia Regions - the Southern West; Zhytomyr, Chernihiv, Kiev and Sumy oblasts North; Khmelnytskyi, Vinnitsa, Cherkassy, Poltava and Kirovohrad Oblasts - the Mid-Center; the Southern Oblasts – Odessa, Kherson and Mykolaiv; Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia oblasts - the Southern East; Kharkiv, Donetsk and Luhansk oblasts- the East; Crimea.

Щодо ставлення до уявного союзу з Росією та Білорусією, треба зазначити надзвичайно високу міжрегіональну диференціацію та відсутність конвергенції аж до 2014 року (графік 2.15). Опозиція до цього союзу відрізняє Галичину навіть від найближчих сусід – Волині та Буковини з Закарпаттям. Супротив об'єднанню з північним сусідом не є прямою функцією поширення української мови, оскільки вона є тільки трохи менш поширеною на Волині і Буковині з Закарпаттям, ніж на Галичині, але ставлення галичан є значно більш негативним. Симпатії до східного блоку не залежать також безпосередньо від відстані від східних кордонів: більш віддалені від Росії Одеська і Херсонська області є більш про-російські, менш віддалені північні Сумська та Київська області. Вочевидь, має місце вплив історичної спадщини, сильніших зв'язків Півдня з російською імперією, а пізніше – з індустріальною радянською економікою.

Після революційної осені та зими 2013 спостерігалось різке падіння підтримки північного союзу до повного його відкидання, при чому спостерігалася конвергенція Центру з Заходом, та трьох західних регіонів між собою. Позиція Півдня та Південного сходу була проміжною між Заходом-Центром та Сходом в 2014, але в 2015-2016 вже тяжіла до Сходу.

Графік 2.15. Підтримка можливого союзу з росією та Беларусью, середні, дані IC HANU

- Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk Oblasts – west; Volyn and Rivne Oblasts - the Northern West; Chernivtsi and Zakarpattia Regions - the Southern West; Zhytomyr, Chernihiv, Kiev and Sumy oblasts North; Khmelnytskyi, Vinnitsa, Cherkassy, Poltava and Kirovohrad Oblasts - the Mid-Center; the Southern Oblasts – Odessa, Kherson and Mykolaiv; Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia oblasts - the Southern East; Kharkiv, Donetsk and Luhansk oblasts- the East; Crimea.

2.4. Опитування громадської думки: Ставлення до Росії після початку війни

З цілком зрозумілих причин ставлення українців до Росії та росіян погіршилося після новин про втручання Росії до конфлікту на Майдані, анексії Криму та початку про вокативних воєнних дій на Сході України. КМІС проводив що чотири місяці репрезентативні опитування, які дозволяли слідкувати за динамікою відношення громадян України до Росії, її Уряду та рядових громадян у період після трагічних подій лютого 2014 року¹⁵. Так, у травні 2014 року порівняно з лютевим опитуванням кількість позитивно налаштованих до Росії українців різко впала з 52% лютому до 28%. Частка ж українців, що негативно ставляться до Росії, зросла майже втричі (13% у лютому, 38% — у травні).

Найбільша частка позитивно налаштованих до Росії українців залишається у Східному регіоні (77%, було 92%, зменшення на 15%) та у Південному регіоні (65%, було 86%, зменшення на 21%). У Центральному регіоні позитивно ставляться до Росії 43% (у лютому — 76%, зменшення на 33%). Найменша частка їх у Західному регіоні (30%, було 70%, зменшення на 40%).

У травні порівняно з лютевим більше ніж вдвічі зросла кількість тих, хто бажає закритих кордонів з Росією (15% у лютому, 32% — у травні). Об'єднання в одну державу бажають 8% мешканців України (було 12%). Найбільше прихильників об'єднання з Росією на Сході (26%). Найменше бажаючих

¹⁵KMIC reviewN 7 taN8, режим доступу <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=kr&id=508> та <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=kr&id=507>

об'єднання на Заході (0%) та в Центрі (3%) (Таблиця 2.1.). Щодо утримання кордонів між двома країнами закритими, то думки також надзвичайно різняться від 11% згідних на Сході до 52% на Заході. Цікаво виглядає позиція Півдня де виразно надають перевагу незалежності від Росії, але з відкритими кордонами, без віз.

Таблиця 2.1. Якими б ви хотіли бачити стосунки між Україною та Росією?
Дані КМІС, травень 2014

	з закритими кордонами, візами, митницями	Росія і Україна мають бути незалежними, але з відкритими кордонами, без віз та митниць	Україна і Росія мають об'єднатись в одну державу
Західний	52.1	42.5	0.0
Центральний	40.7	48.9	2.7
Південний	20.0	70.2	6.3
Східний	11.0	58.9	25.8
Україна	32.0	50.0	8.0

У вересні 2014 погіршення відношення до Росії значно уповільнилося, на 2-3%. Ставлення ж до населення Росії було і залишилося дуже добрим - 74% населення України в цілому добреставляється до росіян, в той час як тільки 60% населення Росії в цілому добре ставиться до українців. Українці є свідомі відмінності між пересічними громадянами Росії та їх політичним керівництвом, до якого 69% населення України ставиться в цілому погано (59% дуже погано і 10% в основному погано), 21% — в цілому добре (10% не визначились). Ставлення населення Росії до керівництва України є значно гіршим — 86% росіян в цілому погано ставляться до керівництва України (47% дуже погано і 39% в основному погано).

43% опитаних вважають, що влада Росії винна передусім в кровопролитті на Донбасі, тоді як 19% вважають, що винні ті, хто повстав на Майдані проти законної влади (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2. На Вашу думку, хто насамперед винен у нинішньому кровопролитті на Донбасі?, дані КМІС, вересень 2014

Учасники протестів на Майдані, які скинули законно обраного президента України	19.3
Влада Росії, яка надає збройну підтримку сепаратистам	43.1
Влада України, яка не хоче враховувати інтересів Росії	2.8
Населення Росії, яке підтримує незаконні дії своєї влади щодо України	2.2
Держави Заходу, які провокують ворожнечу між братніми слов'янськими народами	8.2
Мешканці Донбасу, які підтримують сепаратистів	8.2
Інше	2.9

Важко відповісти	13.4

Міжрегіональна диференціація з питання про роль Росії у збройному конфлікті на Донбасі є надзвичайною. 71% респондентів західної України вважають Росію винною у конфлікті, і тільки 5,5% таких – на Сході України. На Сході 55% вважають, що учасники протестів на Майдані, які скинули законно обраного президента України, винні у збройному конфлікті; на Заході таких тільки 3%. Центр та Південь розташовуються десь посередині між Сходом та Заходом у цих питаннях, причому Центра більше Тяжіє до Заходу, а Південь – до Сходу. Проте у переконанні у ворожій ролі західних держав, що буцім-то сюють розбрат, Схід протистоїть усім іншим регіонам: 21% вірить у це.

Таблиця 2.3. Хто, на Вашу думку, насамперед винен у нинішньому кровопролитті на Донбасі? за макрорегіонами, дані КМІС, вересень 2014

	Західний	Центральний	Південний	Східний
Учасники протестів на Майдані, які скинули законно обраного президента України	2.8	6.1	18.2	55.0
Влада Росії, яка надає збройну підтримку сепаратистам	70.9	59.2	29.6	5.5
Влада України, яка не хоче враховувати інтересів Росії	0.5	2.4	3.1	5.3
Населення Росії, яке підтримує незаконні дії своєї влади щодо України	2.8	1.4	4.2	1.0
Держави Заходу, які провокують ворожнечу між братніми слов'янськими народами	1.2	2.4	10.7	21.0
Мешканці Донбасу, які підтримують сепаратистів	10.9	10.1	8.7	2.3
Інше	2.5	2.9	5.4	0.8
Важко відповісти	8.5	15.6	20.0	9.0

2.5. Огляд літератури

Економічні показники цілком відповідають динаміці оцінки економічної ситуації в Україні населенням України, показаної на графіку 2.1. Обсяг ВВП дійсно знижувався від моменту досягнення незалежності і почав зростати починаючи з 1999 року, відколи В.Ющенко став Прем'єр-Міністром. Разом з тим, зростання було вкрай повільним: серед країн європейської частини колишнього Радянського Союзу на 2012 тільки Україна і Молдова не досягли ВВП рівня 1990 року¹⁶. Непослідовні економічні реформи не привели до важливих структурних змін. Аналіз макроекономічних змін показав, що не відбулося переходу від індустріальної до сервісної економіки, навпаки спостерігалось повернення до натуралізації економіки¹⁷. Така тенденція розвитку призвела також до незначних змін у соціальній структурі, надто повільного зростання сектору підприємців та працівників інформаційних технологій.

Падіння ВВП за часів незалежності відбивалося на стані громадської думки. В період з 1992 по 1998 рік моніторинг ІС НАНУ показував постійне зниження оцінок економічної ситуації в країні, оцінок власної матеріальної ситуації та задоволеності життям в цілому, падіння інтересу до політики та збільшення частки тих респондентів, які вважали, що протягом останнього року ситуація з матеріальним забезпеченням та відтворенням фізичної форми іще погіршилась¹⁸. Тільки у 1999, першому пост-кризовому році спостерігалася зміна ситуації. Протягом 1999-2003 років можна було спостерігати дуже повільне зменшення негативних оцінок, що зовсім не означало переважання позитивних оцінок над негативними: у відповідях на прямі питання про зміни протягом останнього року просто зменшилась частка тих, хто відповідав, що ситуація погіршилась, за рахунок збільшення тих, хто стверджував, що ситуація не змінилась. Повільність змін протягом 1998-2003 років найкраще означена С.Макеєвим «деяке уповільнення плавкого зісковзання вниз» (ст.150). Спостереження цих років дозволили говорити про такі позитивні зміни, як «зростання соціально-економічної компетентності респондентів, про дедалі більшу їхню здатність орієнтуватися в наявному господарському механізмі, знаходити робочі місця, пристосовуватися до мінливих умов працевлаштування та отримання доходів. Дедалі менше стає індивідів, повністю поглинутих практиками виживання, зростає частка тих, хто має час придивитися до чогось іншого (зацікавитися політикою, наприклад)» (ст.151).

Гострим питанням для України було і залишається проведення реформ, зокрема, приватизації. Від часів перших кроків у цьому напрямку – ваучерної приватизації, розпочатої в 1994 році, та приватизації малих підприємств і створенні нових малих підприємств в Україні, було віднотовано досить низький рівень публічної підтримки для приватизації та бізнесменів (питання а2-а6). Причиною такого відношення називали егалітарну свідомість, глибоке переконання у кримінальному походженні великого капіталу в Україні, державний патерналізм, «державницьке мислення» - відчуття відповідальності за державну власність, та розуміння реформи як виду адміністративного управління¹⁹. Частка тих, хто підтримує курс на капіталізм була і лишається в Україні малою – 11-13%, проте індекс самопочуття в цій групі є кращим, ніж у

¹⁶World Development Indicators.

¹⁷Хмелько, В. 2003. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності. Стаття підготовлена на основі доповіді автора на семінарі в Інституті міжнародних стратегічних досліджень (Париж) 18 жовтня 2002 року.

¹⁸Макеєв С. 2003. Зміна у визначенні ситуацій, що припадають на 1998 рік. Ст.146-151 в «Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг». Київ: НАНУ.

¹⁹Golovakha E. 1999. Living Standards and Economic Attitudes of Population. Pp.31-48 in *International Journal of Sociology*, Vol.29, No 3.

тих, хто підтримує соціалізм²⁰. Загалом, підтримка приватного підприємництва була і лишається на боці молодших та краще освічених респондентів²¹. Підтримка лівих ідей та особливо Комуністичної партії України наприкінці 1990-х остаточно зсунулася у бік старших вікових когорт, менш освічених і частіше російсько-, ніж україномовних респондентів²². Підтримка ж власне великої власності є запорукою успішних радикальних економічних реформ, але в Україні більшість становлять ті, хто її не підтримує, а також жадає втручання держави в регулювання ринку (змішаної моделі), або взагалі повернення планової економіки²³. Ліберальну модель розвитку відкидають більше на Сході, а також працівники бюджетної сфери.

Протягом четверті століття існування незалежної України підтримка приватизації великих підприємств пройшла сурові випробування, оскільки більшість політичних скандалів були пов'язані саме з непрозорою системою приватизації державного майна тими, кому згодом така приватизація допомогла стати олігархами. Вимоги відмінити акти незаконної приватизації індустриальних гігантів (наприклад, «Криворіжсталі») були одним з пунктів програми опозиційних еліт, що прийшли до влади після Помаранчевої революції. Проте населення, вочевидь, не було задоволене підходом помаранчевих до реприватизації, адже підтримка великої приватизації та приватизації землі тільки знизилась після Помаранчевої революції. Знизилась також бажання працювати на приватного підприємця та бажання розпочинати свій бізнес²⁴. Треба зауважити, що, однак, бажання працювати у бізнес структурах та створювати їх самим залишилось значним серед молодих і освічених людей, а також серед деяких соціальних груп (студенти, військовослужбовці).

Головним політичним питанням першого десятиріччя незалежності була правомірність національного суверенітету України та легітимність нової національної еліти. Дослідження КМІС показали, що після епізодичного падіння в 2004 році до 56%, підтримка незалежності України залишалась високою – на рівні 70%²⁵. Аналіз В.Хмелька показав, що коливання підтримки у часі викликані змінами частки населення з найнижчими доходами. Отже в ті роки коли частка доходів, що їх отримували 20% найбідніших сімей, зменшувалась, падала також і підтримка незалежності. Проте ця залежність не є статистично сильною, натомість велике значення має сприйняття респондентом стану справ у країні та задоволеність життям в цілому, які, в свою чергу, є досить тісно пов'язаними з рівнем доходу. Помічено також досить різке, хоч і короткотривале підвищення підтримки Незалежності кожного разу, коли проявлялась експансивна зовнішня політика Росії: в Чечні (1996 та 2000 роки), Грузії (2009), щодо острова Коса Тузла (2004) та після анексії Росією Криму (2013).

Практично з перших років Незалежності проявилися досить сильні відмінності між Сходом та Заходом України у ставленні до незалежності та національної ідентичності. Відмінності по відношенню до стратегії економічного розвитку та політичної лібералізації практично не відмічалися, а головною

²⁰ Gorbachyk A. 1999-2000. Political Orientations and the Social Well-Being of Ukrainian Population. Pp. 78-88 in *International Journal of Sociology*, Vol.29, No 4.

²¹ Golovakha E. 1999. – там само; Pohorila, N. 2009. Basis for Regime Legitimacy: Study of Attitudes Toward Privatisation in Ukraine. Pp. 191-214 in Anton Oleinik (ed.) 'Reforming the State without Changing the Model of Power? On administrative reform in post-Socialist countries. London and New York: Routledge.

²² Хмелько В. 2000. Особливості електоратів лівих партій. Ст. 193-219 в ред. О.Гараня і О.Майбороди «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією». Київ: КМ «Академія».

²³ Резнік А. 2015. Ориентации украинцев в отношении участия государства в управлении экономикой: социальные последствия приватизационных процессов. // *Социология: теория, методы, маркетинг*, н 2, стр. 38-51.

²⁴ Pohorila, Nataliia. 2009 - там само

²⁵ Хмелько В. 2014. Динаміка підтримки населенням суверенітету України у перших десятиліттях її державної незалежності (1991–2014 роки). // Ст.3-10 *Наукові записки т.161, Соціологічні науки.*

відмінністю стало відношення до Росії та російської мови²⁶. Питання мови було настільки важливим, що деякі науковці вважають саме належність до мовної групи визначальним для політичних орієнтацій, а не місце проживання²⁷. Численні дослідження показували, що західні українці показують сильніші незалежницькі, націоналістичні установки²⁸, про-Європейські настанови²⁹, та підтримку скоріше центристських та правих, ніж лівих партій³⁰.

Громадську думку 2003 та 2005 року щодо діяльності уряду, внутрішньої та зовнішньої політики України в контексті глобалізації проаналізовано у книзі Д.Дакет та В.Мілера³¹. Головними висновками двох хвиль репрезентативного дослідження, проведеного на їх замовлення фірмою СОЦІС, були: зростання підтримки ринкової економіки, відкритої для світового ринку; покращення відношення до іноземців, зокрема, із Заходу; зниження схвалення для участі іноземців в протестних акціях в Україні, зміцнення національної самосвідомості та зниження підтримки вступу України у політичні альянси та економічні союзи із Заходом, збереження симпатій до росіян, Росії та російської популярної культури на високому передреволюційному рівні. При цьому у 2005 році у порівнянні з 2003 автори відмітили посилення поляризації за всіма політичними питаннями за лініями україномовні-російськомовні громадяни України, Схід-Захід України, росіяни-українці за національністю – про-західні настанови стали більш типовими для україномовних українців, про-російські і анти-західні – для російськомовних. При цьому для жителів всіх регіонів типовими були і лишаються дуже низькими самооцінки матеріальної ситуації та довіра до владних інститутів. У порівнянні з іншими піддослідними країнами – В'єтнамом, Південною Кореєю та Чехією – в Україні констатується найбільший розрив мас з елітами за економічним становищем та політичними орієнтаціями. Такі умови, на думку авторів, сприяють незадоволенню мас внутрішньою та зовнішньою політикою Уряду за моделлю governing elite. Ця модель закладає, що еліти визначають те, як проходить інтеграція до західного світу. Якщо розвиток іде за першим варіантом цієї моделі – development vanguard model – то еліти являються носіями ідей інтеграції з Заходом та глобалізації при тому, що є національно свідомими і дбають про добро нації. Інший варіант розвитку – conspiracymodel закладає, що еліти, принаймні у сприйнятті мас, є прибічниками вестернізації тільки через те, що користаються з benefits лишаючи costs – масам. Якщо швидкі реформи не повернуть легітимність урядові, то незадоволеність урядом переросте у незадоволення процесом глобалізації.

²⁶ Khmelko, V. and A. Wilson. 1998. Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. Pp.60—80 in ed. by Taras Kuzio «Contemporary Ukraine: Dynamics of Post Soviet Transformation». Armonk, N.Y., London, Eng.: M.E. Sharpe.

²⁷ Arel, D. 2006. La face cachée de la Révolution Orange: l'Ukraine en négociation face à son problème régional. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, Vol. 37, no. 4: 1-41.

²⁸ Shulman, S. 2005. National identity and Public Support for Political and economic Reform in Ukraine. *Slavic Review* 64, No1, Spring.; Kubicek, P. 2000. Regional Polarization in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europe-Asia Studies*, V.52, No 2: 273 -294.

²⁹ Barrington, L. W. and Faranda, R. 2009. Reexamining Region, Ethnicity, and Language in Ukraine. *Post-Soviet Affairs* 25, no. 3 (July-September): 232-256.

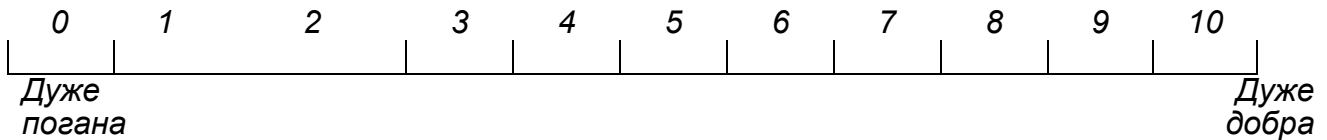
³⁰ Birch, Sara. 2000. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 6, 2000, 1017–1041.; Hesli, V. L., W. M. Reisinger and A. H. Miller. 1998. Political Party Development in Divided Societies: the Case of Ukraine. *Electoral Studies*, Vol. 17, No. 2: 235–256.

³¹ Duckett J. and W.L. Miller. 2006. The Open Economy and its Enemies. Public Attitudes in East Asia and Eastern Europe. Cambridge: Cambridge University Press.

Додаток.

а1. Як Ви оцінюєте нинішню економічну ситуацію в Україні? (Обведіть кружечком оцінку на шкалі, де 0 - дуже погана, 10 - дуже добра)

а2. Як Ви ставитесь до розвитку приватного підприємництва (бізнесу) в Україні?

1. Зовсім не схвалюю
2. Скоріше не схвалюю
3. Важко сказати, схвалюю чи не схвалюю
4. Скоріше схвалюю
5. Цілком схвалюю

Як ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації)...?

		Скоріше негативно	Важко сказати, позитивно чи негативно	Скоріше позитивно
а3.	Великих підприємств	1	2	3
а4.	Малих підприємств	1	2	3
а5.	Землі	1	2	3

а7. Яким чином, на Вашу думку, держава повинна брати участь в управлінні економікою? (Відмітьте одну відповідь, що найбільше підходить)

1. Треба мінімізувати участь держави - все регулює ринок
2. Треба поєднати державне управління і ринкові методи
3. Треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю
4. Важко відповісти

а9. Чи хотіли б Ви відкрити свою справу (власне підприємство, фермерське господарство тощо)?

1. Ні
2. Скоріше ні
3. Важко сказати
4. Скоріше так
5. Так

b1. Якою мірою Вас цікавить політика?

1. Зовсім не цікавить
2. Певною мірою цікавить
3. Дуже цікавить

b2. Одні політичні сили хочуть, щоб Україна вибрала шлях соціалізму, інші – капіталізму. Як Ви особисто ставитесь до цих сил?

1. Підтримую прихильників соціалізму
2. Підтримую прихильників капіталізму
3. Підтримую і тих, і тих, аби не конфліктували
4. Не підтримую жодну з них
5. Інше
(напишіть) _____
6. Важко відповісти

b3. У політичному спектрі зазвичай вирізняються окремі більш або менш самостійні течії. Нижче наведено декілька таких течій. Виберіть, будь ласка, одну з них, яка найближча Вам.

1. Комуністична
2. Соціалістична
3. Соціал-демократична
4. Зелені
5. Ліберальна
6. Християнсько-демократична
7. Національно-демократична
8. Націоналістична
9. Інше
(напишіть) _____

10. Жодна взагалі
11. Ще остаточно не визначив своєї позиції
12. Я не розуміюся на цих течіях

b4. Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?

1. Клуб за інтересами
2. Політична партія
3. Суспільно-політичний рух
4. Екологічний рух
5. Громадська організація, фонд, асоціація
6. Нетрадиційна профспілка
7. Творча спілка
8. Спортивний клуб, товариство
9. Професійне об'єднання

10. Студентське товариство, молодіжна організація
11. Релігійна організація, церковна громада
12. Об'єднання фермерів
13. Інша організація, об'єднання, рух

b5. Як Ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства? *(Відмітьте всі відповіді, що підходять)*

1. Робітники
2. Селяни
3. Інтелігенція
4. Підприємці, бізнесмени
5. Керівники держпідприємств
6. Службовці держапарату ("чиновники")
7. Пенсіонери
8. Керівники сільгоспідприємств
9. Лідери політичних партій
10. Військові
11. Працівники міліції, Служби безпеки
12. Судді та працівники прокуратури
13. Мафія, злочинний світ
14. Інші *(напишіть)* _____
15. Ніхто не відіграє
16. Важко відповісти

Дайте відповідь, будь-ласка, на наступні запитання:

(Дайте одну відповідь, що найбільше підходить по кожному рядку)

		Ні	Важко сказати	Так
b6.	Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди?	1	2	3
b7.	Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною?	1	2	3
b8.	Чи потрібна, на Вашу думку, Україні багатопартійна система?	1	2	3
b9.	Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?	1	2	3

b16. Як би Ви оцінили в цілому політичну ситуацію в Україні? *(Відмітьте одну відповідь, що найбільше підходить)*

1. Благополучна
2. Спокійна
3. Напружена
4. Критична, вибухонебезпечна
5. Важко відповісти

b17. Якому шляху розвитку України Ви віддаєте перевагу?

1. Першою чергою розширювати зв'язки у межах СНД
2. Розвивати відносини переважно з Росією
3. Зміцнювати перш за все східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)
4. Встановлювати зв'язки, першою чергою, з розвиненими країнами Заходу
5. Опиралися перш за все на власні ресурси, зміцнюючи незалежність
6. Різні регіони України мають обирати свій шлях
7. Інше

Як ви ставитеся до ... (Дайте одну відповідь, що найбільше підходить по кожному рядку)

		<i>Скоріше негативно</i>	<i>Важко сказати</i>	<i>Скоріше позитивно</i>
b19.	Ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі	1	2	3
b20.	Вступу України до Європейського Союзу	1	2	3
b21.	Вступу України до НАТО	1	2	3

		Згоден	Незгоден	Не знаю
d2.4	Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії	2	0	1

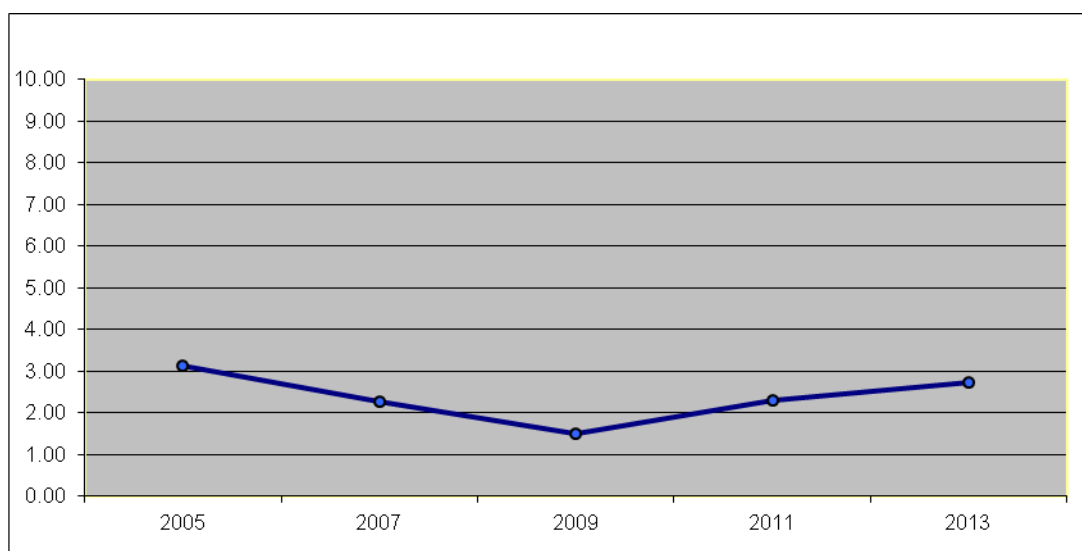
L2. Оцініть, будь ласка, матеріальний рівень життя Вашої сім'ї.

3. Оцінки діяльності центральної та місцевої влади та задоволеність життям за місцем проживання

3.1. Оцінка роботи Уряду та місцевої влади

Оцінка роботи Уряду України є досить низькою: в 2005 році вона оцінювалась на «3 бали» за 11-бальною шкалою, а протягом 2006-2009 оцінка упала до 1,5 бали; в 2009-2013 вона піднялася знов майже до 3-х балів.

Графік 3.1. Рівень задоволеності роботою Уряду, дані ESS

Майже 80% вважає, що справою держави є працевлаштування; майже рівні частки – 47%, 45 і 44% - опитаних вважають, що держава повинна допомагати незахищеним верствам населення, забезпечувати лікування та постачання ліків, та виплату пенсій. Значно менша частка покладає на державу забезпечення освітою, наповнення місцевих бюджетів та роботу правоохоронних органів.

Таблиця 3.1.

“Що з перерахованого нижче, на Вашу думку, потребує першочергової державної підтримки?” Дані ІС НАНУ, 2015.

Працевлаштування, створення робочих місць	79.6
Пенсійне забезпечення	43.9
Захист незахищених верств населення (пільги, адресна допомога, житлові субсидії)	46.8
Освіта/виховання	17.0

Медичне обслуговування, забезпечення ліками	45.4
Інфраструктура (транспортне сполучення, дороги тощо)	10.8
Місцеві бюджети	13.5
Правоохоронні органи	9.9
Установи культури	1.8
Охорона довкілля	5.2
Інше	1.3

Майже 19% опитаних зазначили, що протягом року вони отримали субсидії на житло, а 9% відзначили отримання допомоги при народженні дитини. Інші види виплат становили менше 5% опитаних.

Таблиця 3.2.

«Яку соціальну допомогу з боку держави Ви особисто отримували протягом останніх 12-ти місяців?» Дані ІС НАНУ, 2015.

Допомога на утримання житла і оплату комунальних послуг (житлові субсидії)	18.6
У випадку відсутності роботи (допомога з безробіття)	4.6
Персональна/адресна допомога малозабезпеченим, самотнім особам, самотнім матерям	3.5
Допомога при народженні дитини/дітей	9.4
Допомога сім'ям із дітьми/багатодітним	3.1
Допомога особам, які не мають права на пенсію, інвалідам, ветеранам війни, державна соціальна допомога на догляд за самотніми особами	2.3
Допомога біженцям та переселенцям (у випадку вимушеної зміни місця проживання через воєнні дії)	1.9
Допомога потерпілим від воєнних дій (пораненим, родинам, що втратили годувальника/члена родини, втратили майно, житло тощо)	0.8
Допомога учасникам АТО	1.2

Допомога у зв'язку із стихійним лихом	1.0
Інше	6.5
Ніякої допомоги не отримував	57.1

Щодо очікування від держави допомоги для бідних та незахищених верств населення, Україна мало відрізняється від європейських країн – абсолютна більшість опитаних має саме такі очікування (дані ESS, 2011). Але щодо реалізації цієї вимоги в Україні опитані в Україні поступаються усім іншим країнам, показуючи значення навіть нижче, ніж в Росії (Таблиця 3.4, стовпчик 3). Щоправда в 2011 році показник в Болгарії був ще нижчим. Щодо responsiveness політиків щодо думки громадян, Україна займає також місце внизу розподілу, поступаючись тільки Іспанії: в цих країнах люди найгірше оцінюють здатність Уряду реагувати на думку громадян (Таблиця 3.4, стовпчик 1). Цікаво також, що Україна також займає одне з останніх місць у схильності погоджуватись з тим, що політика Українського Уряду є непоступливою та unresponsive до думки громадян (Таблиця 3.4, стовпчики 2 і 3). Для більшості країн така ситуація нетипова: вони займають або верхню частину обох шкал, тобто їх держава є і responsive, і послідовною в політиці (країни Бенелюксу та Великобританія); або нижню за responsiveness і верхню за негнучкістю, тобто, послідовно unresponsive держава (Іспанія, Естонія, Угорщина, Чехія), або десь посередині. Крайня ситуація України показує на unresponsive державу, котра, з іншого боку, може неочікувано змінювати політику, можливо, відповідаючи на якісь інші запити, ніж ті, що надходять від пересічних громадян.

Таблиця 3.3. Твердження 1. In country government changes policies in response to what most people think 2. In country government sticks to policies regardless of what most people think 3. In country the government protects all citizens against poverty на шкалі від 0 (does not apply) до 10 (applies completely), середні, дані ESS 2011.

1.		2.		3.	
Switzerland	6.55	Hungary	7.34	Denmark	6.38
Denmark	5.69	Finland	7.23	Norway	6.30
Sweden	5.21	Sweden	7.05	Switzerland	6.29
Netherlands	5.05	Estonia	7.02	Sweden	6.20
Norway	5.01	Cyprus	6.86	Finland	5.91
Finland	4.96	Spain	6.72	Netherlands	5.58
United Kingdom	4.65	Norway	6.60	Ireland	5.35
Belgium	4.63	Switzerland	6.39	United Kingdom	5.31

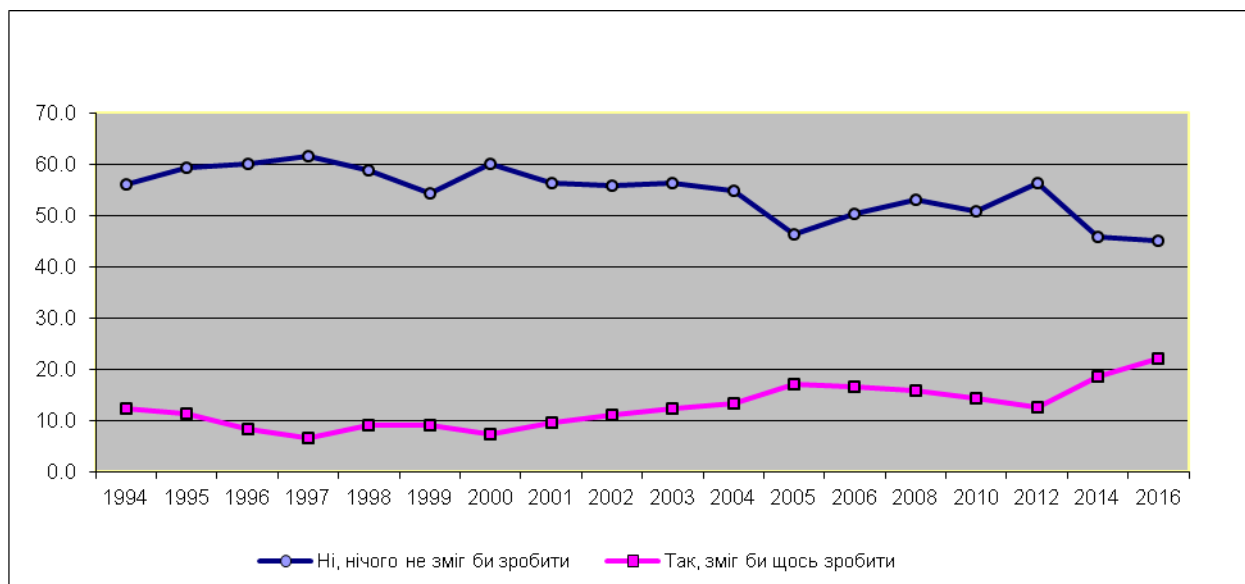
France	4.55
Ireland	4.37
Slovakia	4.35
Iceland	4.29
Israel	4.22
Cyprus	4.13
Germany	4.01
Poland	4.00
Hungary	3.68
Slovenia	3.65
Albania	3.61
Russian	3.59
Lithuania	3.58
Italy	3.52
Bulgaria	3.48
Portugal	3.42
Estonia	3.40
Czech Republic	3.37
Kosovo	3.32
Ukraine	3.09
Spain	2.96

Belgium	6.35
France	6.27
Czech Republic	6.27
Slovenia	6.24
Germany	6.18
Slovakia	6.17
Netherlands	6.06
Portugal	5.94
Denmark	5.89
Bulgaria	5.86
Israel	5.82
Iceland	5.82
Italy	5.80
United Kingdom	5.76
Ireland	5.71
Poland	5.71
Albania	5.61
Ukraine	5.57
Lithuania	5.51
Russia	5.42
Kosovo	5.41

Belgium	5.04
Germany	4.51
France	4.45
Iceland	3.99
Israel	3.78
Cyprus	3.70
Slovakia	3.39
Hungary	3.26
Spain	3.15
Poland	2.98
Slovenia	2.98
Russia	2.77
Czech Republic	2.73
Estonia	2.65
Portugal	2.65
Italy	2.61
Lithuania	2.58
Albania	2.45
Kosovo	2.09
Ukraine	1.79
Bulgaria	1.76

Частка респондентів, які вважають, що не зможуть нічого вдіяти проти несправедливих дій місцевої влади становить 10-20% (графік 3.2); приблизно стільки само становить віра у спроможність протидіяти центральній владі. Цей показник почав покращуватися тільки після Революції гідності.

Графік 3.2. Якби місцева рада ухвалала рішення, яке утискає Ваші інтереси, чи змогли б Ви щось зробити проти такого рішення? Дані ІС НАНУ

У 2015 попри переконаність у своєму безсиллі, 73% респонденти називали які-небудь з перерахованих видів громадської активності, які можуть допомогти впливати на владу (таблиця 3.5.). Найчастіше як ефективні методи звучали участь в НУО (30%), Участь громадян у добровільних акціях та волонтерських групах (23%), Вивчення громадської думки і її врахування у прийнятті рішень (22%), Участь громадян у мітингах та демонстраціях (22%) та такі новітні способи як Діючі "гарячі" телефонні лінії та Інтернет-сторінки органів влади (20%) та проведення громадських слухань суспільно значущих проблем (20%).

Таблиця 3.4. Які форми громадської активності респонденти вважають найбільш ефективними, дані ІС НАНУ, 2015.

Участь громадян у громадських організаціях	30.0
Участь громадян у добровільних акціях та волонтерських групах	22.6
Участь громадян у політичних партіях	16.0
Участь громадян в громадсько-політичних рухах	17.2
Робота представницьких громадських рад при органах державного та місцевого управління	17.8

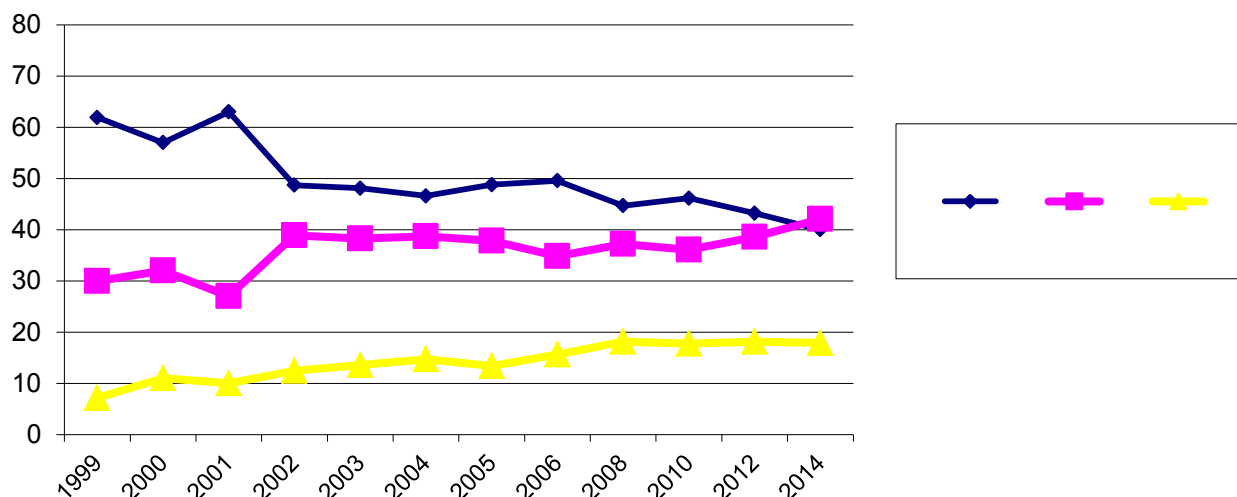
Проведення громадських слухань суспільно значущих проблем	19.8
Вивчення громадської думки і її врахування у прийнятті рішень	21.9
Обговорення проектів рішень влади у ЗМІ та соціальних Інтернет-мережах	18.5
Діючі "гарячі" телефонні лінії та Інтернет-сторінки органів влади	20.3
Консультації органів влади з незалежними експертами	12.6
Збір підписів під колективними петиціями	13.8
Участь громадян у мітингах та демонстраціях	21.8
Ніякі з зазначених форм не є ефективними	18.0
Важко сказати	9.0

3.2. Задоволеність життям у населеному пункті та комунальними службами

Задоволеність умовами проживання у населеному пункті є одним з найважливіших показників оцінки діяльності місцевої влади, оскільки саме місцева влада відповідає за стан доріг, інфраструктуру, благоустрій вулиць, дитячих площадок, освітлення та безпеку на вулицях.

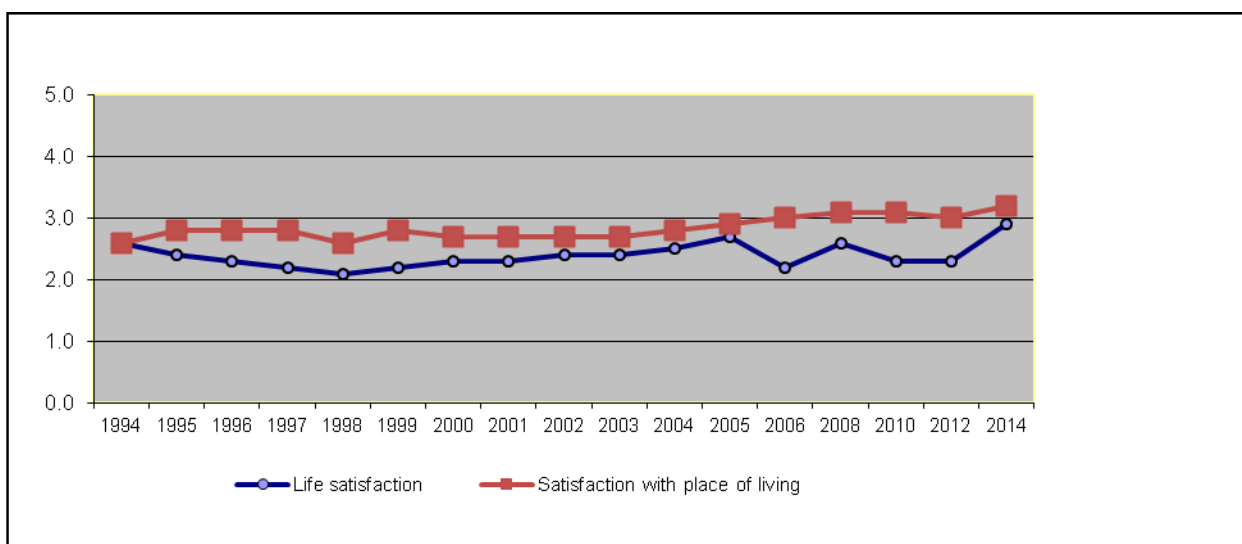
Задоволеність роботою місцевої влади зростає досить повільними темпами: частка незадоволених зменшилась тільки на 22% за 15 років, при чому, частково за рахунок тих, хто дає невизначену відповідь на запитання, а не за рахунок задоволених (графік 3.3).

Графік 3.3. «Наскільки Ви задоволені роботою місцевої влади», дані ІС НАНУ

Задоволеність умовами проживання у населеному пункті є одним з найважливіших показників оцінки діяльності місцевої влади, оскільки саме місцева влада відповідає за стан доріг, інфраструктуру, благоустрій вулиць, дитячих площадок, освітлення та безпеку на вулицях. Задоволеність умовами проживання у населеному пункті зростає іще повільніше, ніж задоволеність діями місцевої ради. Треба зауважити, що задоволеність умовами проживання у населеному пункті є трохи вищою від задоволеності життям в цілому, та є менш варіативною – не корелює так близько з політичною та економічною кризами так, як задоволеність життям (графік 3.4.).

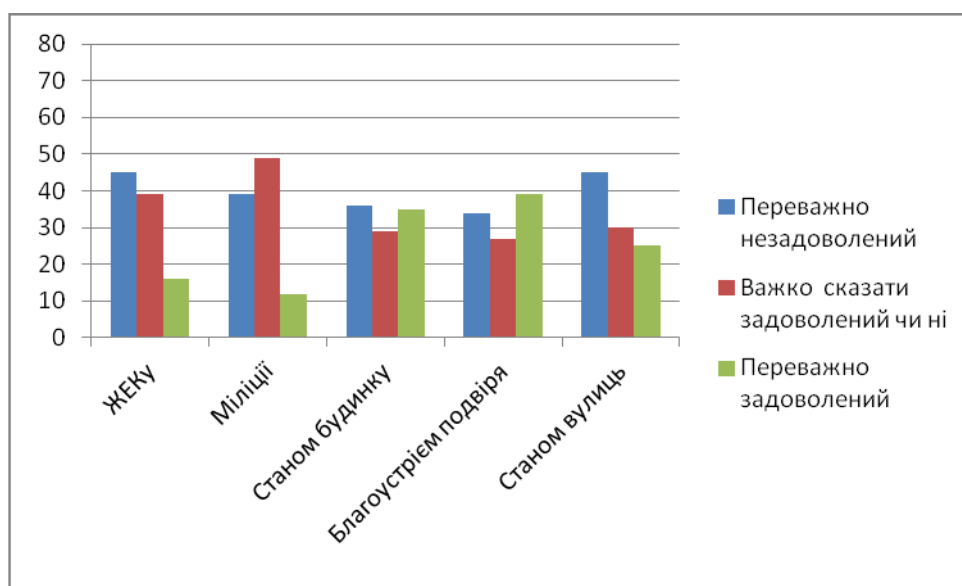
Графік 3.4. Відповіді на запитання "Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?" та "Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті, дані ІС НАНУ

Головним державним виконавцем послуг з благоустрою міста був ЖЕК – житлово-експлуатаційна контора, інституція, яка залишилась в Україні від СРСР і проіснувала до 2016 року в незалежній Україні. Обов'язками ЖЕКів було

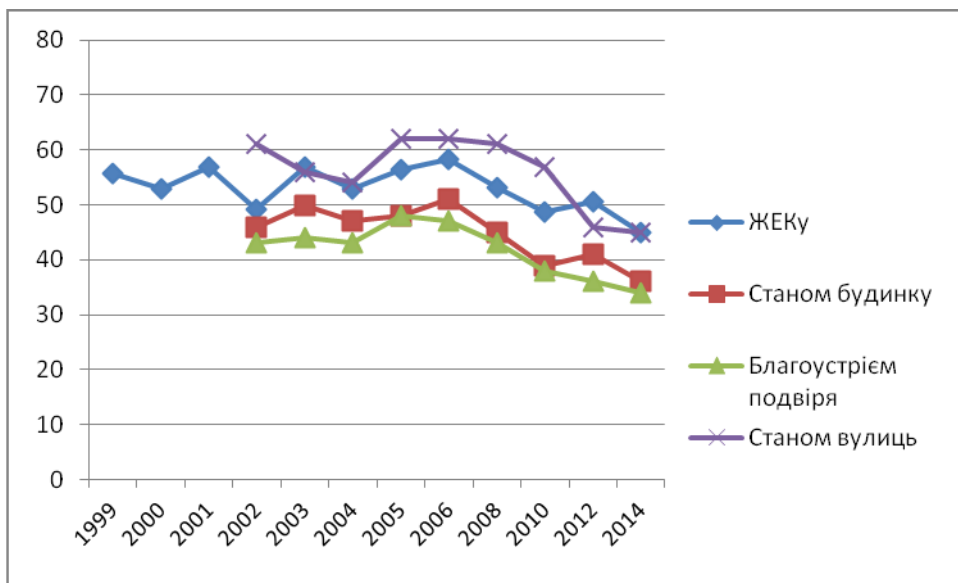
прибирання вулиць навколо домів, подвір'я та сходових клітин в багатоквартирних домах, капітальний ремонт будинків, дахів, та аварійний ремонт комунікацій – водопроводу, газових труб, каналізації, електричних мереж, обігрівання та вентиляції. В 2014 році, напередодні скасування ЖЕКів, оцінка їх діяльності була низькою, яку можна порівняти тільки з рівнем незадоволеності роботою міліції (графік 3.5.). Задоволеність станом будинків та подвір'їв була вищою: задоволених та незадоволених було приблизно однаково. Проте в селах задоволеність станом будинків і подвір'їв є значно вищою: частка задоволених серед міського населення на 16% нижча, ніж у сільського. Якщо врахувати той факт, що в Україні в селах люди мешкають в приватних домах і самі відповідають за їх стан та стан подвір'я, то показник задоволеності у містах власне відбиває оцінку роботи місцевої влади. Зі станом вулиць ситуація є значно гіршою, ніж зі станом домів та подвір'їв, і фактично не відрізняється в містах і селах.

Графік 3.5. Рівень задоволеності станом житлово-комунального господарства, дані ІС НАНУ 2014.

Якою б поганою ситуація не була у 2014, у 1999 році, відколи задавалося питання про ЖЕК, оцінки були ще гіршими (графік 3.6). Частка вкрай незадоволеними послугами ЖЕК, станом будинків, вулиць та подвір'їв зменшувалась поволі. Треба зауважити, що оцінки ЖЕКів завжди були гіршими, ніж оцінки стану вулиць та будинків. Можливо, через низький рівень послуг з ремонту квартир, а можливо задовільний стан будинків та подвір'їв на вважався за заслугу ЖЕКів через їх загальну недобру репутацію.

Графік 3.6. Рівень незадоволеності станом житлово-комунального господарства, дані ІС НАНУ.

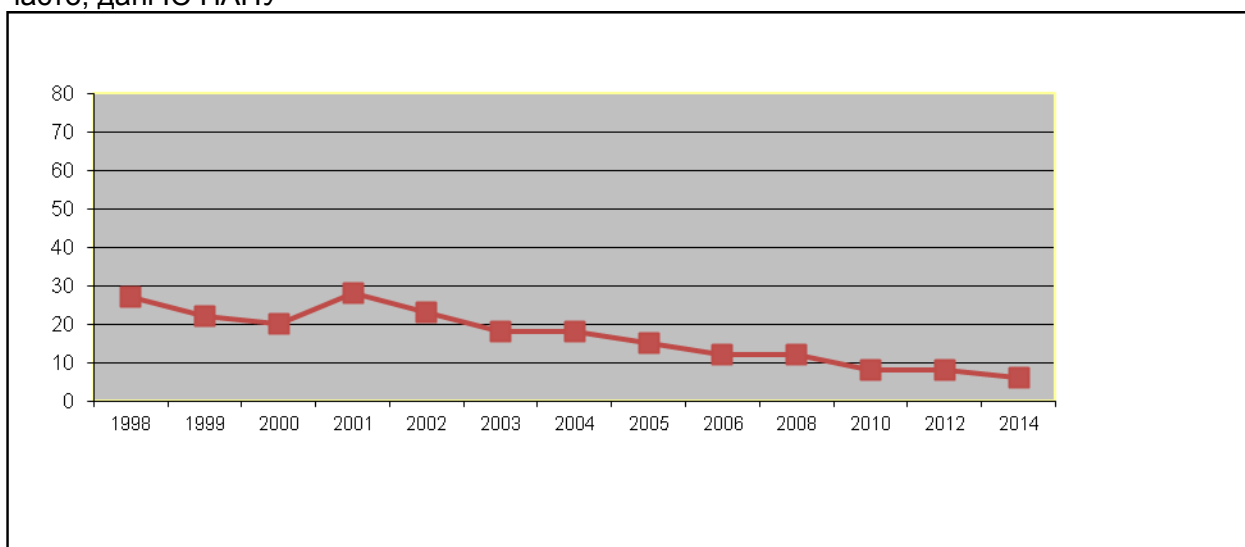

3.3. Кримінальна ситуація на вулицях

Оцінка роботи міліції – відділку та дільничного міліціонера з 2002 року – відколи задавалось питання про міліцію – не змінювалась, і була досить низькою – 40% незадоволених, 50% непевних своєї оцінки і тільки 10% задоволених. Проте на тлі європейських країн Україна не виглядає винятково зле: у 23 країнах з 32 довіряють поліції ще менше, ніж Україна – поліції (дані ESS, 2011). Треба зазначити, що в Україні найвищий в Європі рівень відчуття небезпеки у районі проживання у сутінках, проте разом з тим, в Україні не найвищий рівень випадків пограбування та фізичного насильства згідно з повідомленнями самих респондентів. Коли респондентів запитували, чи вони або члени їх родин протягом останніх 5 років зазнавали пограбувань та насильства, то частка ствердних відповідей виявилася більшою, ніж в Україні, в 21 країні з 32 країн, де проводилось опитування. Зокрема в таких благополучних країнах як Бельгія, Данія, Естонія, Фінляндія, Швеція показник був більше 22%, а в Україні – 14%. В Україні – найвищий показник очікування того, що квартиру, де проживає респондент, можуть пограбувати. Вищим цей показник є тільки в Росії. Частка

респондентів, які стверджували, що за їх місцем проживання випадки хуліганства та пограбувань трапляються досить часто за 16 років знизилась з 27 до 6% (дані ІС НАНУ, графік 3.7.).

Графік 3.7. Випадки хуліганства та грабежів в нашому мікрорайоні трапляються досить часто, дані ІС НАНУ

3.4. Дослідження міст

Задоволеність місцевою владою є тісно прив'язаною до задоволеності умовами проживання у населеному пункті. Надто сильним цей зв'язок є в містах, де благоустрій багатопверхових домів та вулиць залежить від комунальних послуг, та де рівень злочинності змушує цінити важливість охорони порядку. В Україні проводиться ряд реформ, що стосуються місцевого благоустрою. Зокрема, проведено ліквідацію ЖЕКів і створення різного типу житлових товариств з числа мешканців багатоквартирних домів. З боку охорони правопорядку скасовано Державну Автоінспекцію (ДАІ), та впроваджено Патрульну поліцію з числа нових у цій службі працівників. Зміни, що стосуються кадрового складу міліції (поліції) поки що відчутно тільки в великих містах, обласних столицях. З іншого боку, після Революції Гідності, багато обласних столиць досвідчили зміни голів місцевої адміністрації – голів обласних адміністрацій та мерів – якщо вони знаходились у тісному зв'язку з режимом Януковича, а деякі відстояли тих голів, яких мали раніше. Отже, на замовлення The International Republican Institute та уряду Канади дослідницька група „Рейтинг»³² провела два масштабних дослідження мешканців столиць 22 областей (м.Сєвєродонецьк замість м.Луганська та м.Маріуполь замість Донецька) навесні 2015 та 2016 років. В половині цих міст протягом цього часу впровадили нову Патрульну поліцію, тривали також інші реформи благоустрою.

Треба зазначити, що регіони, де респонденти відзначили позитивні зміни протягом 2015 не повністю співпадають з тими, де оцінки благоустрою є найвищими. Так, найбільш позитивно зміни протягом року оцінюють в п'яти з восьми міст-столиць західних областей, але найкращі оцінки благоустрою в місті – у Харкові та Вінниці. Зрештою, якщо зважити на те, що оцінка задоволеності вимірювалась за 5-бальною шкалою, то навіть найвищі бали – 3,4 – Харків, 3,2 – Львів та Вінниця – відповідають скоріше оцінці «задовільно», ніж «добре» або «відмінно», а найнижча оцінка – 2,5 (Миколаїв) не так вже й сильно відрізняється від найвищої – 3,4.

Загалом покращення місцевих інфраструктур проходить нерівним темпом. Усі, без винятку, міста оцінили стан гуманітарної та комунальної сфер краще, ніж стан транспортної інфраструктури, медичних закладів та екології. Зокрема найвище оцінюють стан базарів та закладів торгівлі, скверів, парків, університетів, системи прибирання вулиць, а найгірше – стан доріг, стан екології в промислових зонах та зручності для людей з обмеженими можливостями. Треба зазначити, що задоволеність якістю послуг тісно корелює з задоволеністю роботою мера, обраного на останніх виборах: більшість Правобережної України окрім півдня, та Харків і Сєвєродонецьк показують високі оцінки як того, так і іншого. Важливо також знати, що в містах, де загальна оцінка стану справ у місті (відповідь на запитання «Чи ситуація розвивається у правильному напрямку?») є високою – Західний регіон без півдня та Вінниця і Харків – оцінка стану справ у країні є так само поганою, як у решті обласних центрів, де оцінки справ у рідному місті та країні є однаково низькими. Те саме можна говорити про позитивну оцінку президента та міського голови – в половині обласних центрів позитивні оцінки міських голів переважають над негативними, але в усіх містах негативні оцінки діяльності П.Порошенка переважають позитивні на 33-69%. Особливо контраст відчутний у Харкові де позитивні оцінки Г.Кернеса, ставленика В.Януковича, переважають негативні на 45%, а негативні оцінки П.Порошенка переважають позитивні на 55%.

³²www.ratingpro.org

Загалом складається враження, що задоволеність місцевою владою, комунальними послугами і гордість за своє місто є тісно пов'язаними з задоволеністю співпрацею з міською владою, особливо це стосується Вінниці. Виняток становлять Миколаїв, Сєверодонецьк та Харков, де рівень задоволеності загалом не співпадає з оцінкою свого досвіду спілкування з місцевою владою. Дуже негативні оцінки спілкування з органами місцевої влади в Херсоні та Кіровограді. В більшості міст найбільше люди були незадоволені часом очікування на особистий прийом, а найбільше задоволені – відношенням службовців до себе.

Оцінка роботи місцевої влади надзвичайно залежить від сфери, яку пропонували оцінити. Виглядає так, що високі оцінки місцевої влади у Львові, Харкові, Вінниці, Тернополі та Хмельницькому забезпечувались зміною іміджу міста на кращий, але оцінка іміджу міста, а також участь громадян в прийнятті рішень та відповідальне ставлення влади до потреб людей не забезпечили доброї оцінки в усіх інших містах.

В половині столичних центрів – в найбільших містах - на момент опитування вже діяла Патрульна поліція. Дані показують саме в цих містах подвійне і потрійне зростання задоволеності діяльністю поліції – в жодному з цих міст задоволеність не є меншою від 44%. В інших містах задоволеність трохи зросла, або лишилась на попередній позначці, в двох містах – в Чернівцях і Сумах – зменшилась. У Миколаєві та Херсоні почуття небезпеки у місті з настанням темряви не тільки є найвищим в Україні, але і не змінилося суттєво протягом року. При чому в цих містах довіра поліції не є найнижчою – позитивно оцінюють 30-32%.

Коли громадян спитали, якого типу рішення у громадських справах міста вони делегували б міськраді та її голові, а які вирішували б референдумом, то виявилось, що більшість делегувала б питання благоустрою та порядку у місті міській раді. Проте майже половина опитаних хотіла б, щоб міський референдум вирішував питання перейменування вулиць, міста, встановлення та демонтаж пам'ятників.

Коли респондентів питали, чи вони б долучились до розробки пропозицій для міської ради, то вищу готовність показали міста правобережної України за винятком Чернівців. Ті самі міста показують вищий рівень оптимізму щодо української економіки та вказують на пріоритет демократичного врядування над економічним процвітанням. Найбільш пасивними та песимістичними виявились мешканці Чернівців, Одеси, Миколаєва, Сєверодонецька та Маріуполя. Загалом важливість демократії була меншою за важливість економіки в столицях областей у містах, що межують з російським кордоном – Чернігові, Сумах, Харкові, Сєверодонецьку, Маріуполі, а також в Одесі та Миколаєві.

Додаток

с2. Якби місцева влада ухвалила рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи могли б Ви щось зробити проти такого рішення?

1. Ні, нічого не зміг би зробити
2. Важко сказати
3. Так, зміг би щось зробити

i1. Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті?

i2.1. Якою мірою Ви задоволені: Робота органів місцевої влади?

i2.2. Якою мірою Ви задоволені: Робота житлово-комунальної служби (ЖЕКів тощо)?

i2.3. Якою мірою Ви задоволені: Робота місцевого відділення міліції? i2.4. Якою мірою Ви задоволені: Робота дільничного міліціонера?

i2.5. Якою мірою Ви задоволені: Благоустрій та санітарний стан будинку?

i2.6. Якою мірою Ви задоволені: Благоустрій та санітарний стан подвір'я?

i2.7. Якою мірою Ви задоволені: Благоустрій та санітарний стан вулиць, парків, довкілля?

1.Зовсім не задоволений

2.Скоріше не задоволений

3. Важко сказати, задоволений чи ні

4.Скоріше задоволений

5. Цілком задоволений

f5. Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?

1.Зовсім не задоволений

2.Скоріше не задоволений

3. Важко сказати, задоволений чи ні

4.Скоріше задоволений

5. Цілком задоволений

i3. Наскільки часто трапляються випадки хуліганства та пограбувань у Вашому мікрорайоні (поблизу Вашого будинку)?

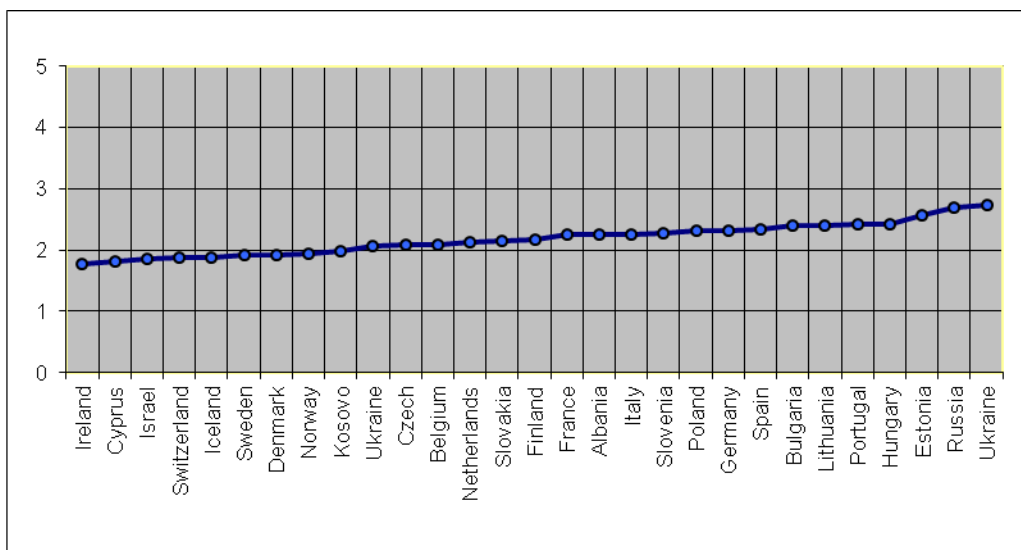
4. Стан фізичного та психічного здоров'я, матеріальне становище, задоволеність потреб та задоволеність життям

4.1. Фізичне та психічне здоров'я

Згідно з даними моніторингу ІС НАНУ самооцінка стану фізичного здоров'я населення України не змінюється протягом усього періоду Незалежності. Середня оцінки становить 2.8 за 5-тибальною шкалою (дані ІС НАНУ, питання g1). Майже дві третини населення оцінюють стан свого здоров'я як задовільний. Менш, як п'ята частина, позитивно оцінюють своє здоров'я (як «добре» або «відмінне»). Дещо більше — чверть населення — оцінюють своє здоров'я негативно (як «погане» або «дуже погане»).

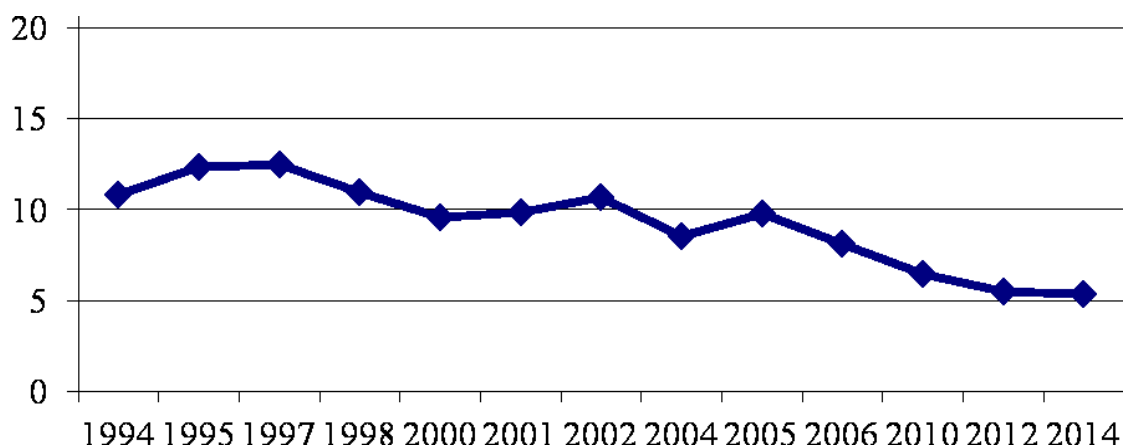
На тлі європейських країн Україна вирізняється найгіршим станом суб'єктивного показника здоров'я, хоча, треба зауважити великої варіації за цією ознакою не спостерігається (Графік 4.1).

Графік 4.1. Poor subjective general health, дані ESS

Більш об'єктивними критеріями стану здоров'я є: частота застудних захворювань (як показник стану імунної системи) і кількість днів, проведених за «постельним режимом» через застуду. За цим показником — кількістю днів, які довелося провести у ліжку - стан фізичного здоров'я помітно покращився — середня кількість днів, які прийшлося провести у ліжку, через застуду - захворюваність зменшилась з 10,8 в 1994 до 5,35 у 2014 році (Графік 4.2, запитання g5).

Графік 4.2. «Скільки днів Ви хворіли протягом останнього року?» Дані ІС НАНУ

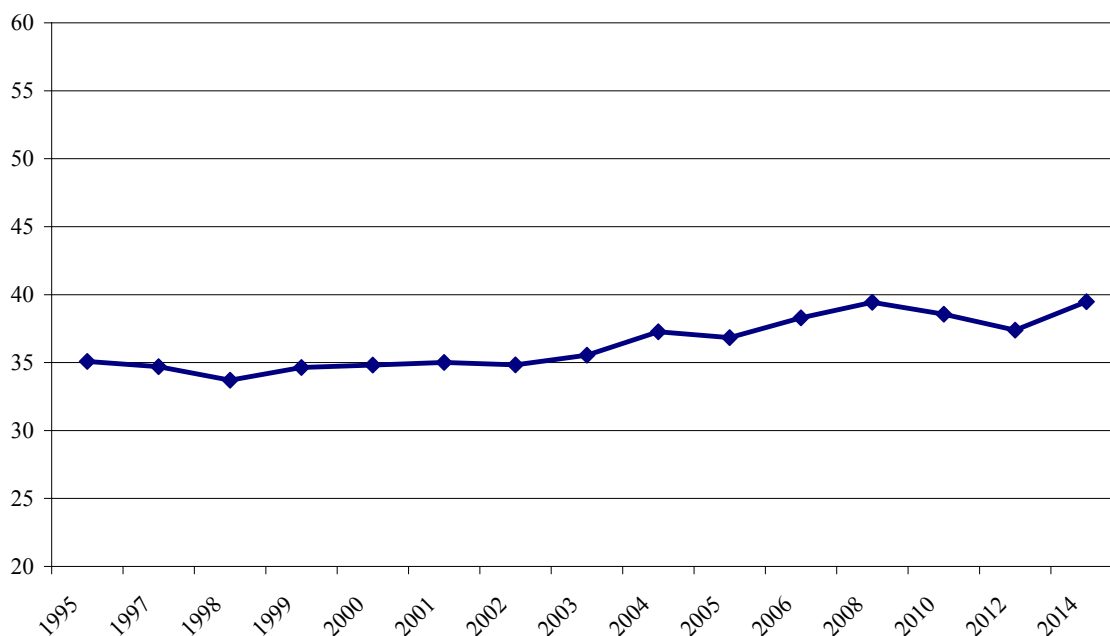
Одним із показників психічного здоров'я населення у моніторинговому дослідженні виступає показник тривожності. В моніторингу ІС НАНУ рівень тривожності населення України вимірювали за 20-пунктною шкалою Спілбергера у 1992, 1996, 1998, 1999, 2005, 2006, 2008, 2010 і 2012 роках. Діапазон шкали: 20-80 балів. Значення до 30 балів характеризує знижену тривожність; від 31 до 46 балів — нормальну; від 47 до 50 — підвищену; від 51 до 60 — високу і понад 60 балів — гіпертривожність. Низький рівень тривожності (20-30 балів) фіксується у 4% населення. Низька тривожність свідчить про зниження рівня активності людини. Нормальна тривожність (31-46 балів), яка засвідчує стабільність психоемоційної регуляції, характерна майже для половини населення — 50-52%. Підвищеним рівнем тривожності (47-50) вирізняються 15% населення, високим (51-60) — 23%, гіпертривожністю (61-80), що потребує медичної допомоги — 6%.

Найвищий рівень тривожності в населення України був зафіксований 1998 року, коли частка людей з нормальним рівнем тривожності впала до 32%, а частка людей з високою тривожністю досягла 36%. В 2005 році показник високої тривожності значно знизився, до 24%, а нормальної — відновився до 50%, і ця картина вже не змінювалася до 2012 року, останнього, коли робилось вимірювання тривожності, але цей показник все ще перевищує рівень тривожності, який фіксувався у населення України у 1992 році, коли середнє значення наближалось до верхньої межі норми.

Аналіз психічного добробуту людей суттєво доповнюється аналізом рівня задоволення першочергових потреб (графік 4.3., питання f6). Інтегральний індекс

соціального самопочуття (IICC) розроблено Є. Головахою та Н.Паніною на основі відповідей респондентів на запитання про те, чого не вистачає респондентам у їхньому житті³³. У моніторингу ІС НАНУ найчастіше використовується скорочена шкала з 20-ти питань індикаторів – ІІСС-20, діапазон значень котрої – від 20 до 60 балів; 40 балів вважаються значенням нижче якого перебувають показники негативного рівня задоволеності потреб. Показник ІІСС-20 був на рівні 35 балів від 1995 до 2004-2005, коли він збільшився до 38, і вже відтоді не знижувався. Соціальне самопочуття населення України й досі вважається доволі низьким й характеризується переважанням негативних оцінок над позитивними у більшості показників, що складають ІІСС-20.

Графік 4.3. Сумарний індекс соціального самопочуття (ІІСС-20), дані ІС НАНУ

Найвищий рівень незадоволення потреб з питань-індикаторів ІІСС зафіксований щодо наступних питань:

- > 63% - не вистачає «Можливості харчуватися відповідно до своїх смаків».
- >62% - людей бракує «Дотримання в країні прав людини»
- > 60% — не вистачає «Можливості повноцінно проводити відпустку»
- > 59% — не вистачає «Необхідної медичної допомоги»
- > 57% — не вистачає «Захисту від злочинності»
- > 51% — не вистачає «Здоров'я»

³³Головаха Е. И., Панина Н. В., Горбачик А. П. Измерение социального самочувствия: тест ИИСС // Социология: методология, методы, математическое моделирование. 1998. № 10. С. 45-71.

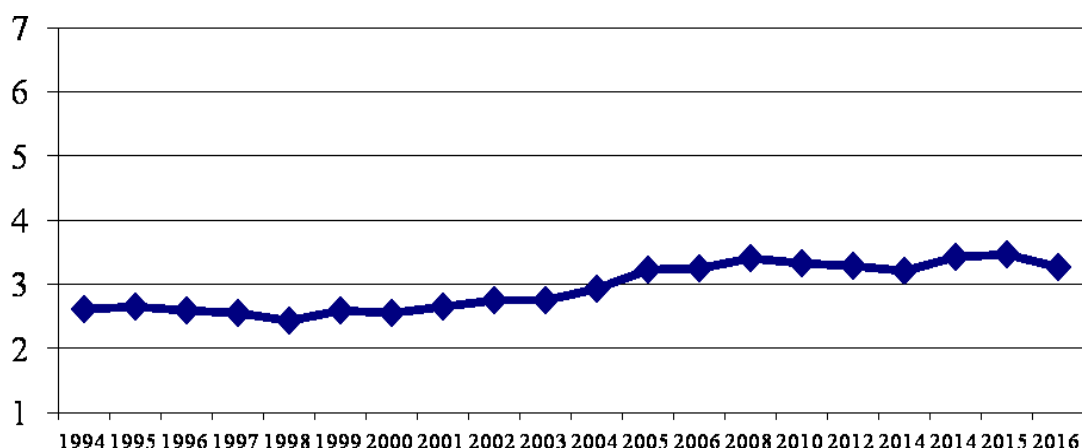
> 51% — не вистачає «Юридичної допомоги у захисті своїх прав та інтересів»

>51% — не вистачає «Упевненості в тому, що ситуація в країні налагодиться»

4.2. Соціальний статус.

Суб'єктивний соціальний статус обраховували, попросивши респондентів розмістити себе на сходинках уявної 7-ступінної соціальної драбини. Графік 4.4 показує середню з самооцінок свого статусу респондентами, яка є значно нижче середини драбинки – 4-ї сходинки. Це означає, що більшість населення розташовує себе внизу соціальної ієрархії. Проте частка тих, хто розташовує себе на 4- сходинці повільно зростає. Якщо у 1994 році на серединний щабель (4-й із семи) претендувало 19%, у 2004-му — 24%, а починаючи з 2005 року — 30% дорослого населення України. Це є свідченням зростання аспірацій населення України на статус середнього класу в суспільстві.

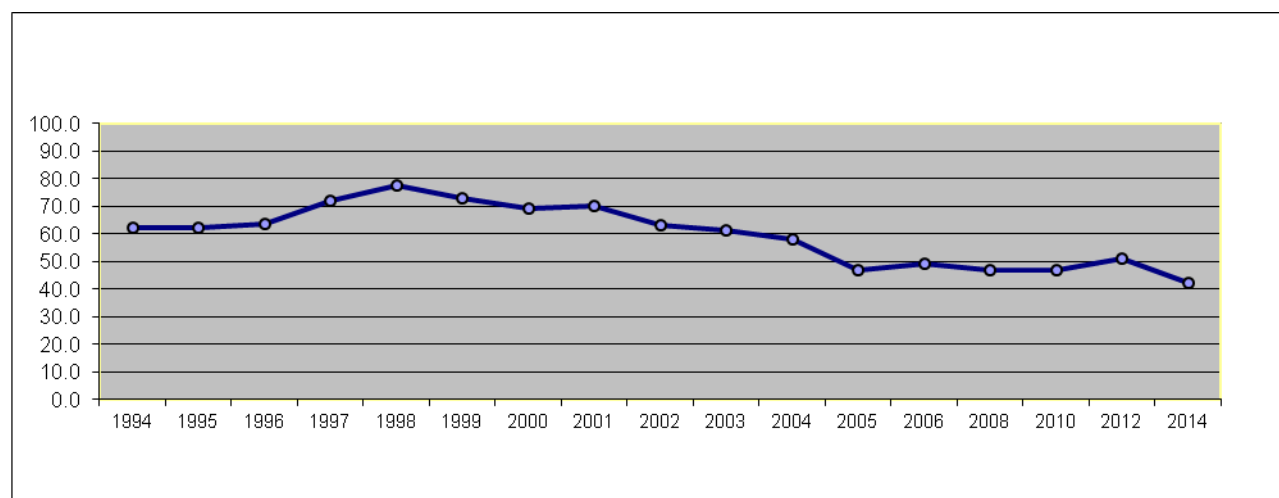
Графік 4.4. «На яку сходинку уявної 7-сходинкової «драбини», Ви розмістили б себе? На першій сходинці розташовуються люди з найнижчим соціальним становищем, на сьомій – з найвищим», дані ІС НАНУ.

Відповідно незадоволеність своїм становищем у суспільстві цілий час зменшувалась (Графік 4.5). Пік незадоволеності своїм становищем в суспільстві приходить на 1998, кризовий рік. В той час, як самоідентифікація мало змінювалася протягом 1990-х та початку 2000-х, показник незадоволеності своїм соціальним статусом відреагував на

кризу 1990-х, а потім знижувався набагато швидшими темпами (з 80% в 1998 до 40% в 2016), ніж само ідентифікація себе в ієрархії суспільства. Вочевидь, «соціальне становище» включає в себе набагато більше факторів, ніж самоідентифікація, наприклад, впевненість у завтрашньому дні, відчуття соціальної справедливості та міру відповідності свого становища до досягнутих кваліфікацій.

Графік 4.5. «Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?», дані ІС НАНУ

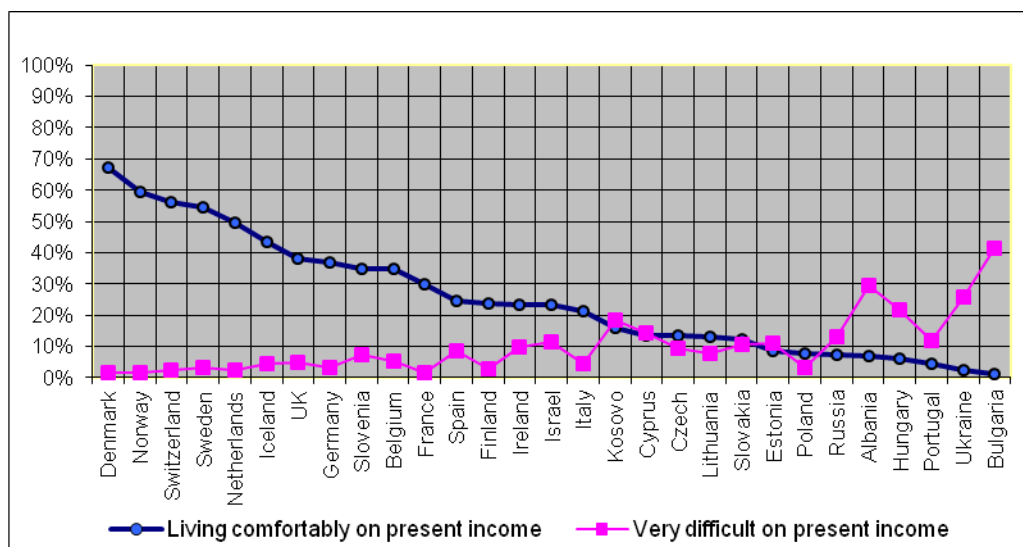

Згідно з моніторингом ІС НАНУ доходи населення повільно, але постійно зростають³⁴. Але хоча реальний рівень доходів та кількість предметів тривалого вжитку потроху зростає, самооцінка людьми свого матеріального статусу залишається на доволі низькому рівні. ESS дані показують, яка мізерна частка українців називає свій дохід таким, на який жити комфортно, та яка велика – найбільша – частка тих, хто обрав альтернативу «дуже важко вижити за цей дохід», - 40%, тоді як пересічно в Європі ця частка становить менше 12% (Графік 4.6).

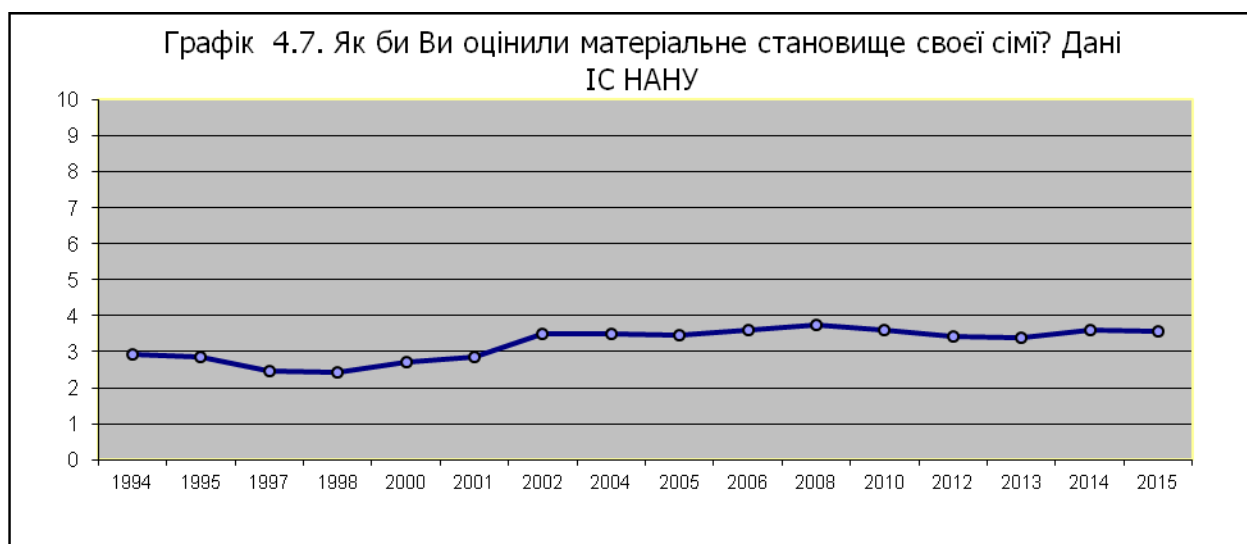
Графік 4.6. Feeling about household's income nowadays, дані ESS, 2011

³⁴Моніторинг ІС НАНУ у вимірюванні доходів покладався на відповіді респондентів, які мали обрахувати грошові доходи всіх членів сім'ї та розділити на кількість членів родини, що живе одним домогосподарством. Проте, не говорячи про помилки обрахування, тіньові доходи та нерегулярність додаткових заробітків роблять оцінку доходів родин за допомогою одного прямого запитання ненадійною. Відповіді подають інформацію про неправдоподібний рієнь доходів, який є значно менший, ніж рівень споживання родин, що його реєструє Державна Служба статистики. Тобто, оцінка реальних доходів є можливою тільки за допомоги аналізу структури споживання і надходження нетрудових грошових (або пасивних доходів – спекуляція, незареєстрована аренда) та не грошових доходів у вигляді допомоги сім'ї батьків та натурального господарства з дачних та городніх ділянок. Такі дослідження час від часу проводить Світовий банк, але отримані дані неможливо прив'язати до індивіда, тільки до сім'ї, та до блоків запитань про соціальні настанови, які самі становлять окреме дослідження. Тому суб'єктивні оцінки матеріального стану та інформацію про купування предметів тривалого вжитку використовують як апроксимацію індивідуальних доходів.

Коли респондентів попросили оцінити рівень матеріального забезпечення своєї сім'ї за 11-ти бальною шкалою (від «найнижчого» до «найвищого»), то абсолютна більшість використовувала тільки нижню половину шкали (1-4), тільки лічені одиниці обирали для відповіді градації 7-10. Зміни відбувалися у дуже повільному темпі, головним чином, з 1998 до 2002 року (Графік 4.7, питання L2).

Запитання, в якому респондентів просили описати свою сім'ю в термінах «злиденна», «бідна», «середня», «заможня», «багата», дало наступну картину: трохи більше половини населення оцінюють свій матеріальний статус як середній; дві п'ятих населення вважають себе бідними; близько 6% вважають себе злиденними; і тільки лічені одиниці співвідносять своє становище із категорією «заможні». Практично ніхто не вважає себе багатим. Мабуть, категорія «заможній» у свідомості людини

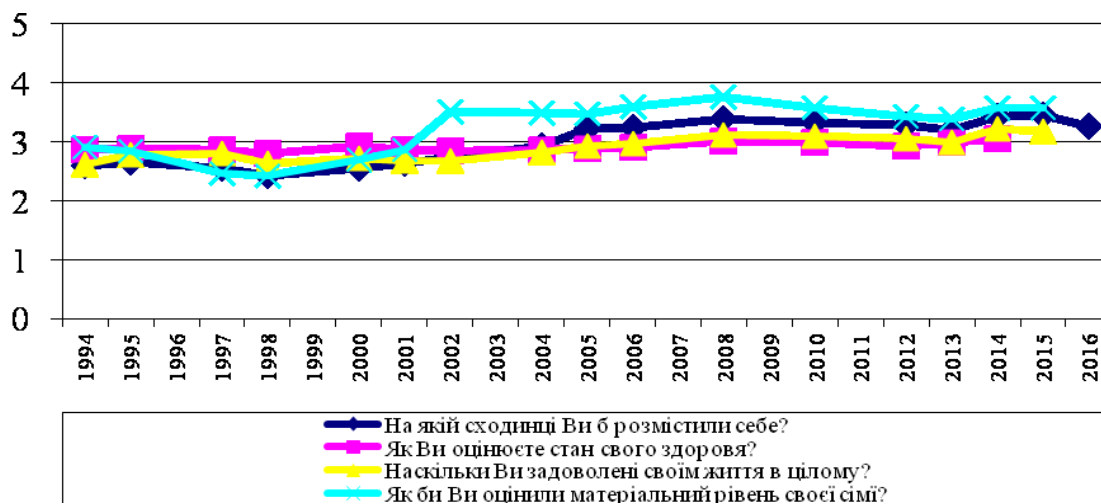
пов'язується з можливістю робити заощадження. Але поки що це малохто може собі дозволити (небільш як 2-3% населення).

Назагал визначення категорій «злиденний», «бідний», «середній» і «заможний» у масовій свідомості людей доволі тісно переплетені з їхніми власними доходами. Упродовж кількох років відповіді людей на запитання «Як Ви вважаєте, з яким приблизно рівнем середньомісячного доходу на одну людину сім'ю можна віднести до бідної?» доволі близько корелювали з рівнем їхнього власного доходу. Як «злиденну» люди оцінювали сім'ю, чий дохід був приблизно вдвічі менший за їхній власний. «Середній» рівень характеризується у свідомості людей доходами, які приблизно вдвічі перевищують їхні власні. «Заможний» рівень пов'язаний у свідомості людей із доходами, що приблизно вп'ятеро перевищують їхній власний дохід. Категорія «багатий» менш стала у свідомості людей - тут ширшим є діапазон оцінок і сягає міфічних величин.

Графік 4.8. дає уявлення про те, що задоволеність різними аспектами життя розвивається приблизно однаково: задоволеність життям в цілому підвищується тоді, коли покращується бачення свого місця в соціальній структурі, оцінка матеріального становища сім'ї та, що трохи менш очевидно, покращується стан здоров'я³⁵.

Графік 4.8. Задоволеність різними аспектами життя, дані ІС НАНУ

³⁵ Соціальне становище вимірюється в 7-ми бальній шкалі, а матеріальне – в 11-ти бальній, а задоволеність життя та здоров'ям – у 5-ти бальних. Тобто, насправді, локація в суспільстві та задоволеність матеріальним становищем насправді набагато гірші, ніж рівень задоволеності життям та здоров'ям. Але графік 4.8. показує тільки подібність розвитку ситуації в усіх трьох вимірах, а не їх співставність.

4.3. Соціальна структура.

Відсутність серйозних структурних змін призвела до того, що соціальна структура, яку можна зафіксувати за належністю до головних кваліфікаційних категорій, змінилася дуже мало. Частка фізичної праці лишилася на досить високому рівні, практично на рівні СРСР – 22%, що говорить про те, що Україна ще не стала сервісною економікою або інформаційним суспільством. Надзвичайно повільними темпами зростає верства власників малого бізнесу – менше 4%, середніх та великих приватних підприємств – 1,5%, фермерів – 0,3%. Характерною ознакою соціальної культури України є досить велика частка непрацюючих дорослих – 45%. Серед них – пенсіонерів – 23%, домогосподарок – 6,5%, студентів – 4%, зареєстрованих безробітних – 2,8%, незареєстрованих – 3%, 5% працюють тільки час від часу.

Таблиця 4.1. Зайнятість в Україні, дані ІС НАНУ, 2016

Професійний політик, керівний працівник держапарату	0.1
Керівник (заступник керівника) підприємства, установи, сільгосппідприємства	1.1
Службовець держапарату (посадова особа)	1.1
Спеціаліст технічного профілю (з вищою або середньою спеціальною освітою)	7.6

Спеціаліст у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання (з вищою або середньою спеціальною	8.2
Працівник правоохоронних органів, військовослужбовець	0.9
Підприємець у великому або середньому бізнесі	1.5
Займаюсь дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом	3.8
Службовець з числа допоміжного персоналу	6.1
Кваліфікований робітник	15.8
Різнороб, підсобний робітник	4.7
Працівник сільгосппідприємства	1.2
Фермер	0.3
Учень, студент, курсант, аспірант тощо	4.0
Непрацюючий пенсіонер	22.7
Домогосподарка	6.5
Не маю постійного місця роботи, але підробляю у різних місцях залежно від обставин	5.3
Не працюю і не маю ніяких джерел доходу	3.0
Зареєстрований безробітний	2.8
інше	2.0
Важко відповісти	1.4
Total	100.0

Іншим аспектом зайнятості в Україні є тіньова зайнятість, зокрема, як спосіб отримати додатковий заробіток.

Частка людей, незадоволених рівнем своєї освіти (42%), й надалі переважає над питомою вагою тих, хто нею задоволений (34%). При цьому більш як третина (36%)

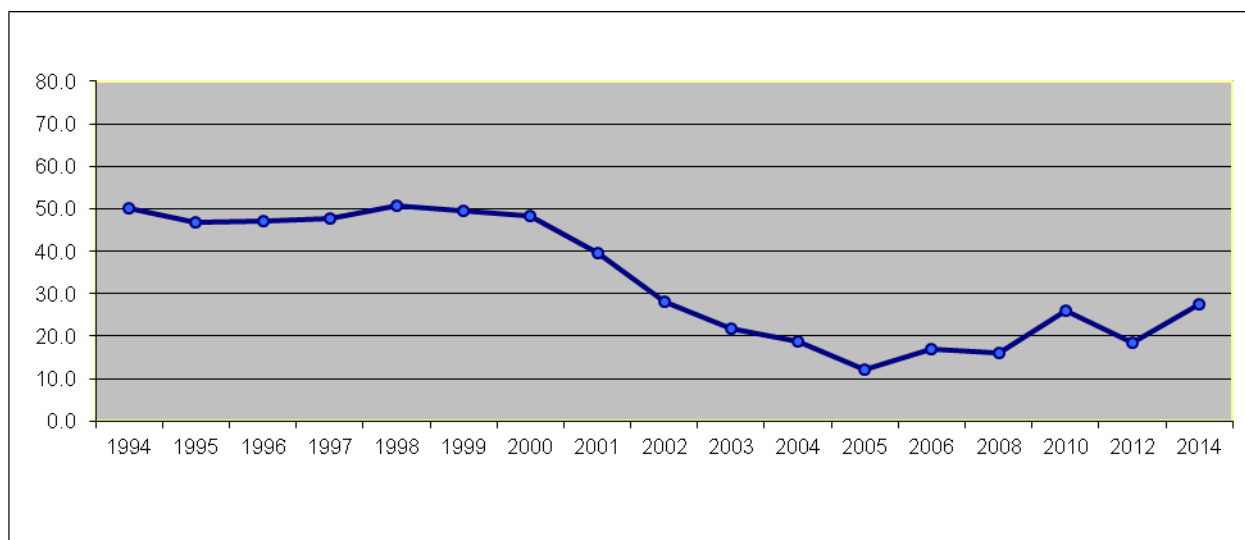
вважають, що характер їхньої теперішньої роботи не відповідає їхньому професійно-освітньому рівню.

4.4. Оцінка змін, страху та стрес.

Прагнучи оцінити ставлення українців до змін, в моніторингу ІС НАНУ їх просили оцінити зміни що відбулися протягом останніх 12-ти місяців умови в різних сферах послуг та задоволення потреб за шкалою «значно погіршилися», «трохи погіршилися», «залишилися незмінними», «трохи покращилися», «значно покращилися». Практично в усіх сферах життя питома вага негативних оцінок («погіршилося») соціальних змін значно переважає над позитивними оцінками («покращилося»). Найбільша кількість песимістичних оцінок стосується екологічної ситуації та матеріальних умов сім'ї. Близько третини населення відзначали, що вони погіршилися. Близько чверті населення негативно оцінили тенденції змін у таких сферах, як «гарантія зайнятості, забезпечення роботою», «медичне обслуговування», «особиста безпека (на вулиці, у громадських місцях)». Майже п'ята частина населення (21%) вважає, що погіршилася «захищеність від свавілля влади, чиновників»; 13% вважають, що вона поліпшилася. Позитивні оцінки переважають над негативними в таких сферах, як свобода слова і забезпечення права на інформацію («Можливість вільно висловлювати власні погляди» і «Можливість одержання достовірної інформації про те, що діється в країні та світі»).

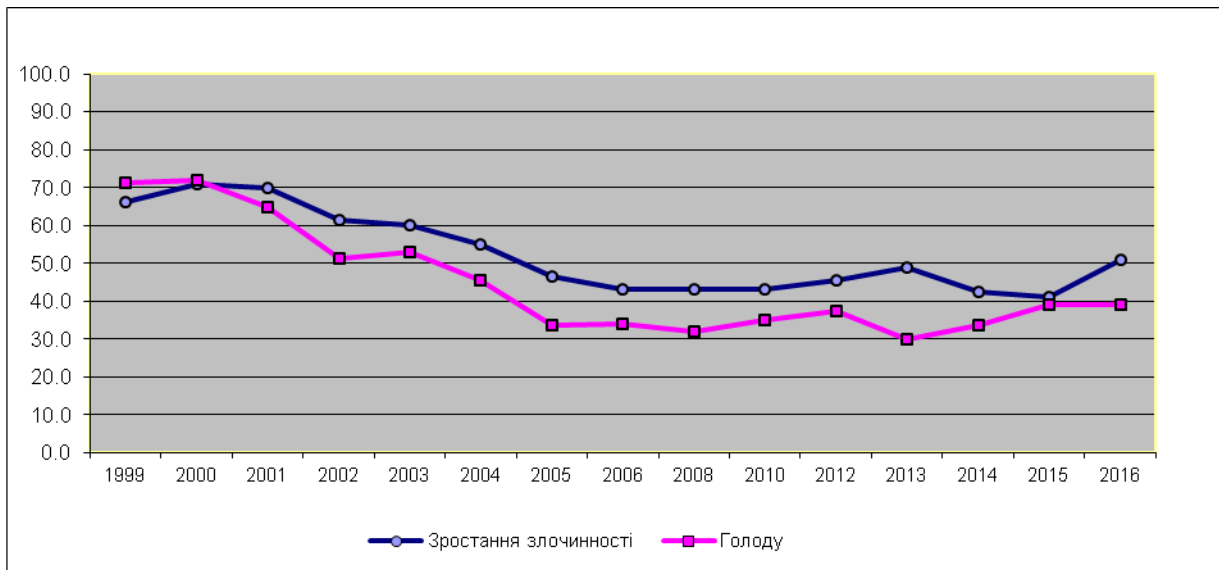
З кожним роком питома вага негативних оцінок неухильно знижується. Ще на початку 1990-х більшість опитаних кожного року відповідали, що матеріальні умови їхньої сім'ї, медичні послуги, гарантії зайнятості та екологія значно або трохи погіршилися протягом останнього року. Графік 4.9 дає уявлення про те, як різко впала частка негативних («значно погіршилися», запитання г1.1) відповідей про матеріальний стан з 2000 по 2005 рік. Ситуація з медичними послугами є надзвичайно подібною. Треба, однак, пам'ятати, що зниження сталося частково завдяки збільшенню категорій «трохи погіршилось» та «залишилися незмінними», а не за рахунок «значно поліпшилось».

Графік 4.9. Оцінки змін в матеріальній ситуації сім'ї на гірше, дані ІС НАНУ

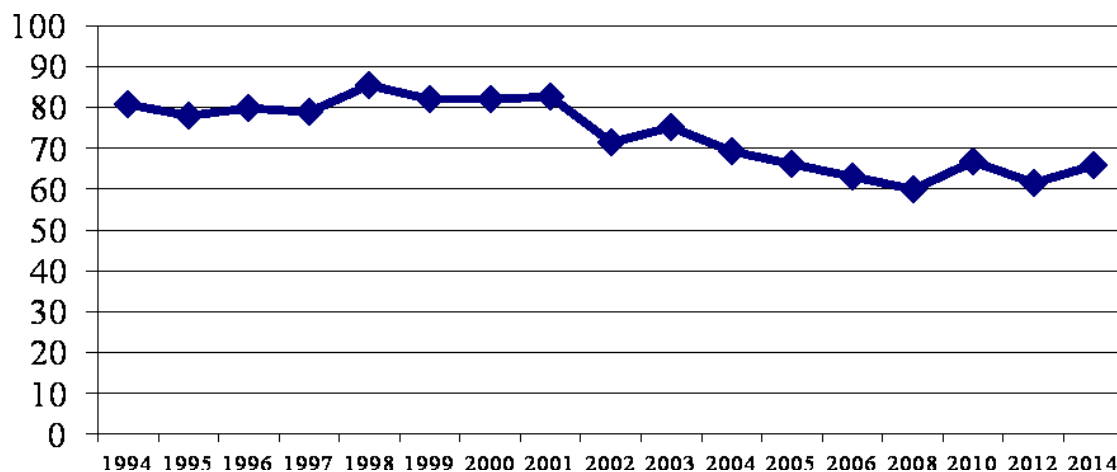
Чого сьогодні люди в Україні побоюються понад усе? Найбільше громадяни України побоюються: «Зростання цін» — 79%; «Безробіття» — 69%; «Невиплати зарплат, пенсій тощо» — 56%. Найбільш популярні страхи 1999-2000 років, перших років, коли задавали це питання, страх голоду та злочинності, досить різко знижувались протягом 5-6 років (Графік 4.10). Трохи в меншому темпі зменшувались інші, менш виражені страхи – безробіття, холоду в квартирах, масових безпорядків, повернення до СРСР, диктатури, нападу зовнішнього ворога, наслідків аварії на ЧАЕС. Тільки страх зупинки підприємств цілий час зростав. Після подій 2013-2014 років, в рази збільшився страх нападу зовнішнього ворога (43%), та в два-півтори рази страх напливу біженців (20%), внутрішнього розпаду України (32%), масових вуличних безпорядків (25%).

Графік 4.10. «Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?», дані ІС НАНУ

Частка тих, хто зіткнувся протягом року з якоюсь стресовою ситуацією на вулиці чи вдома – напад, втрата роботи, майна, хвороба, конфлікти з оточенням – постійно падала аж до кризового 2008 року, потім трохи зросла (графік 4.11, питання f7).

Графік 4.11. Частка тих, хто протягом року зіткнувся з жодною стресовою ситуацією, дані ІС НАНУ

Додаток

g1. Як Ви загалом оцінюєте стан свого здоров'я?

1. Дуже поганий
2. Поганий
3. Задовільний
4. Добрий
5. Відмінний

g5. Скільки днів (приблизно) за останні 12 місяців Ви хворіли так,
що довелося брати бюлетень або дотримуватися постільного режиму?

f1. Уявіть собі, що на сходах деякої "драбинки" розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій -
ті, хто мають найнижче становище, а на найвищій -
ті, хто мають найвище положення. На яку із цих сходинок Ви поставили б себе?

F6. Чого з наведеного Вам не вистачає?

f7. Відмітьте, будь ласка, в яких із наведених нижче ситуацій Вам
довелося хоча б раз перебувати впродовж останніх 12 місяців?

Зазнати тяжкої хвороби, операції

Пережити тяжку хворобу або смерть близьких

Перебувати у стані, близькому до самогубства

Втратити роботу, бути вимушено безробітним

Потерпіти від якого-небудь злочину (крадіжки, пограбування,
нападу, шахрайства тощо)

Опинитися у великій матеріальній скруті, коли немає за що купити
навіть необхідні продукти

Відчувати свою безпорадність перед свавіллям влади

Втратити великі суми грошей через невдалі комерційно-фінансові операції

Звертатися за допомогою до суду, прокуратури, адвоката

Втратити соціальний оптимізм, надію на те, що стан у країні зміниться на краще

Зневіритися в людях, стикаючись із підлістю, зрадництвом

Втратити віру у свої сили такою мірою, що буквально нічого не хотілося робити

Серйозно конфліктувати з оточуючими

Переживати інші тяжкі ситуації

Жодних тяжких ситуацій за останні 12 місяців я не переживав.

L2. Оцініть, будь ласка, матеріальний рівень життя Вашої сім'ї. (Шкала від "0" - найнижчий, «10» - найвищий.

n1. Назвіть, будь ласка, тип Вашої зайнятості (роботи) в даний час:

Професійний політик, керівний працівник держапарату

Керівник (заступник керівника) підприємства, установи, сільгосппідприємства

Службовець держапарату (посадова особа)

Спеціаліст технічного профілю (з вищою або середньою спеціальною освітою)

Спеціаліст у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання (з вищою або середньою спеціальною освітою)

Працівник правоохоронних органів, військовослужбовець

Підприємець у великому або середньому бізнесі

Займаюсь дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом

Службовець з числа допоміжного персоналу

Кваліфікований робітник

Різнороб, підсобний робітник

Працівник сільгосппідприємства

Фермер

Учень, студент, курсант, аспірант тощо

Непрацюючий пенсіонер

Домогосподарка

Не маю постійного місця роботи, але підробляю у різних місцях залежно від обставин

Не працюю і не маю ніяких джерел доходу

Зареєстрований безробітний

г1.1 Як Ви оцінюєте характер змін, які відбулися у матеріальній ситуації Вашої сім'ї за останні 12 місяців?

1. Значно погіршилися

2. Трохи погіршилися

3. Залишились такими самими

4. Трохи поліпшилися

5. Значно поліпшилися

5. Громадянська діяльність (членство в НУО) за матеріалами опитувань

Членство в НУО в Україні поки що є дуже рідкісним явищем. На пряме запитання, чи респондент є членом НУО тільки 2,4% українців відповіли ствердно, тоді як у середньому серед європейських країн відсоток декларованої участі 11%, а серед Скандинавських країн – 25-49% (дані ESS, 2011). В українському моніторингу ІС НАНУ питання поставили інакше, запропонувавши як варіанти не тільки НУО, але і політичні партії, релігійні організації, спортклуби, професійні спілки. В такому варіанті частка зайнятих в НУО становить становить 0,6-0,8%, а сукупно членство всіх НУО, рухів та політичних партій - 17-18%. Якщо запитують, чи протягом останніх семи днів респонденти займалися якоюсь громадською роботою, то відсоток позитивних відповідей як за моніторингом ІС НАНУ, так і за ESS становить 3,4-4,4%. Протягом часу відбувається нерегулярна динаміка в межах 0,5-1%, але коливання на таких малих числах можуть бути результатом помилки вимірювання і узагальнювати їх не можна. При тому, що кількість зареєстрованих НУО постійно зростає, членство в них і довіра до них є на незмінно низькому рівні³⁶.

Одночасно респонденти погоджуються з тим, що НУО – це дієвий механізм впливу на прийняття рішень владою: зі списку різноманітних форм впливу найчастіше обирали саме цю (Графік 5.1).

Графік

5.1.

Які форми громадської активності, що впливають на прийняття владою своїх рішень, Ви вважаєте найбільш ефективними? Дані ІС НАНУ, 2015

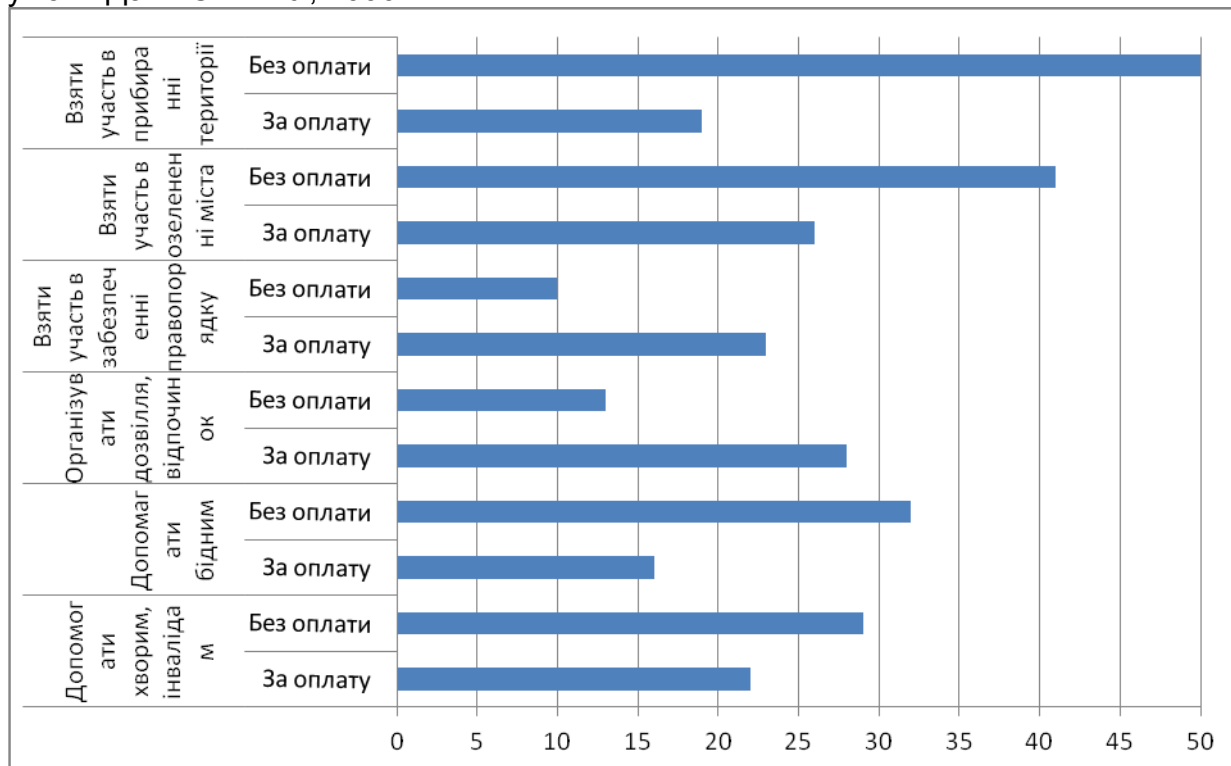

Коли респондентів питають, чи вони погодились би взяти участь в громадських роботах, то значна частка опитаних висловила таку готовність – щодо прибирання та впорядкування території за місцем проживання – навіть 69%

³⁶Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Аналітична доповідь (на виконання Указу Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»). Київ, НІСД, 2016.

опитаних. Проте частка опитаних погодилась би прийняти участь тільки за умов повної або часткової оплати. У випадку прибирання, озеленення та допомоги бідним частка тих, хто працював би безоплатно переважала на часткою тих, хто робив би це за гроші, а у випадку організації дозвілля та забезпечення правопорядку переважала частка тих, хто робив би це за оплату (Графік 5.2).

Графік 5.2. Чи згодні Ви взяти участь у наведених видах діяльності та за яких умов? Дані ІС НАНУ, 2006

З подіями осені 2013 та зими 2014 років надзвичайно поживавився волонтерський рух, який зіграв незамінну роль не тільки у подіях на Майдані, але і підчас АТО, і у порятунку поранених, матеріальній підтримці протестуючих, допомозі переселенцям. Отже, громадське суспільство активізувалося, проте активність не проявляється у формальному членстві в НУО. Коли респондентів у 2015 році запитали, чи вони об'єднувались з іншими людьми протягом останніх 12 місяців заради вирішення соціальних або власних проблем, то тільки 22% з числа тих, в кого такі проблеми виникли, ні з ким не об'єднувались. Найчастіше об'єднувались для організації спільного дозвілля та поліпшення умов навчання (виховання) своїх дітей, 10%, для волонтерської роботи на користь переселенців та для лікування та матеріального забезпечення воїнів АТО (8%), а також для захисту своїх прав та свобод (6,5%) (Графік 5.3).

Графік

5.3.

У яких випадках Вам доводилось об'єднуватися з іншими людьми заради вирішення соціальних/власних проблем протягом останніх 12 місяців? Дані ІС НАНУ, 2015

Коли респондентів питали, чи вони долучилися до волонтерської діяльності, то 54% відповіли, що долучалися. Допомога переважно полягала у передачі одягу, ліків та грошей на підтримку армії або пораненим. Тільки мінімальна частина опитаних чергувала в госпіталях, давала професійні консультації та робила інші види робіт, тобто, витрачала час на допомогу, що, власне, і називають волонтерством (Графік 5.4).

Графік

5.4.

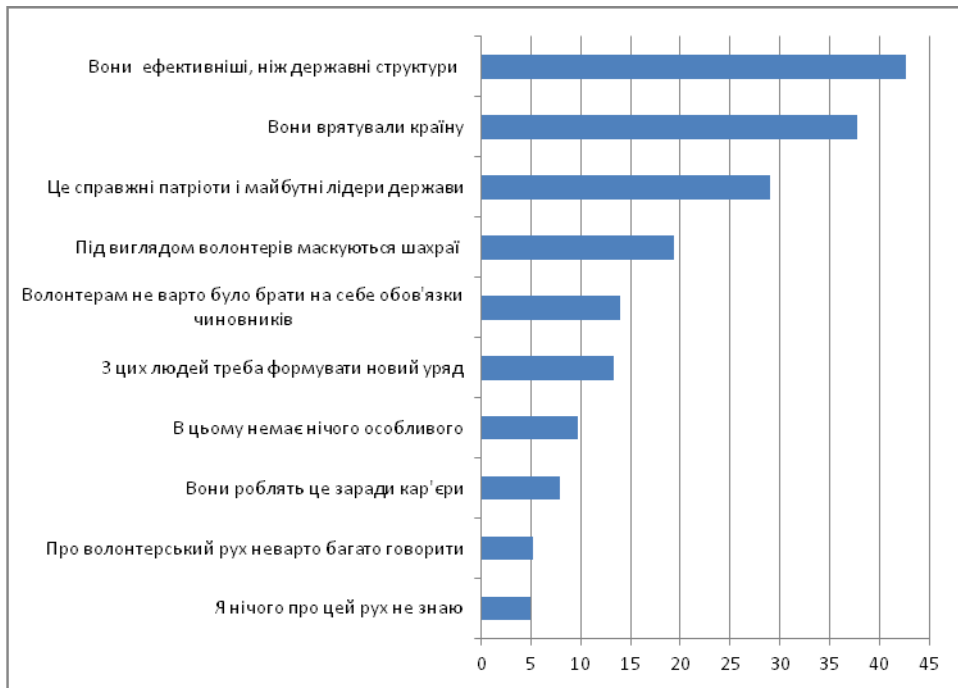
Зараз багато людей долучаються до волонтерської діяльності. Якщо це стосується і Вас, то яким чином долучалися до цього Ви? Дані ІС НАНУ, 2015

В той же самий час, оцінка роботи волонтерів переважно є позитивною. Більше за все голосів набрали позитивні характеристики їх діяльності – «Вони врятували країну, і не відомо, що було б, якби не вони» - 43%, «Вони багато в чому замінили державні структури і працюють набагато ефективніше» 38%, «Це

- справжні патріоти України і саме з них вийдуть наступні лідери держави» - 29%.

Графік 5.5. В Україні зараз активно розвивається волонтерський рух. Що Ви можете сказати про людей, що до цього активно долучилися? дані ІС НАНУ, 2015

Оскільки формальна участь в НУО є такою низькою, то аналітики працюють з феноменом громадянських практик, а не з формальним членством в НУО. Громадянськими практиками називають практики, які можуть впливати на політичну інституціоналізацію суспільства³⁷. Дослідження показує, що в Україні набагато більш розвинені контактні практики, тобто, індивідуальні звернення до політиків у вирішенні своїх справ, ніж кооперативні практики, які закладають об'єднання в організації. Аналіз даних опитування ІС НАНУ показав, що в кооперативні практики втягуються люди з кращою освітою, ті, хто має додаткову роботу, відвідує навчальні курси та є релігійним, а також ті, хто менше довіряє сім'ї та сусідам.

«Зіставлення усталеності та відтворюваності конфігурації стилевих ознак громадянських практик дало підстави констатувати, що такі форми, як громадсько-політичні практики та практики контактування з установами й організаціями, набули характеру структурованості та диференціації і тому можуть впливати на політичну інституціоналізацію. В українському суспільстві, подібно до західних суспільств, простежується феномен однотипності практик контактування, коли схильність брати участь у таких практиках передбачає наявність подібних ресурсів чи вправностей. Однак ця форма не набула характеру структуризації і диференціації. Отже, можна констатувати лише частковий вплив громадянських практик на політичну інституціоналізацію українського суспільства. Здебільшого цей вплив виявляється на індивідуальному рівні, натомість кооперативний сектор громадянського

³⁷Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. – К.: ІС НАНУ, 2011. – 336 с.

суспільства (участь у громадських чи політичних організаціях) залишається на низькому рівні розвитку.»³⁸(ст.330)

Додаток

it2. Які форми громадської активності, що впливають на прийняття владою своїх рішень, Ви вважаєте найбільш ефективними?

Участь громадян у громадських організаціях

Участь громадян у добродійних акціях та волонтерських групах

Участь громадян у політичних партіях

Участь громадян в громадсько-політичних рухах

Робота представницьких громадських рад при органах державного та місцевого управління

Проведення громадських слухань суспільно значущих проблем

Вивчення громадської думки і її врахування у прийнятті рішень

Обговорення проектів рішень влади у ЗМІ та соціальних Інтернет-мережах

Діючі "гарячі" телефонні лінії та Інтернет-сторінки органів влади

Консультації органів влади з незалежними експертами

Збір підписів під колективними петиціями

Участь громадян у мітингах та демонстраціях

Ніякі з зазначених форм не є ефективними

Важко сказати

it3. Що з перерахованого нижче, на Вашу думку, потребує першочергової державної підтримки?

Працевлаштування, створення робочих місць

Пенсійне забезпечення

³⁸Ст. 330 в «Громадянські практики...»

Захист незахищених верств населення (пільги, адресна допомога, житлові субсидії)

Освіта/виховання

Медичне обслуговування, забезпечення ліками

Інфраструктура (транспортне сполучення, дороги тощо)

Місцеві бюджети

Правоохоронні органи

Установи культури

Охорона довкілля

Інше

it4. Яку соціальну допомогу з боку держави Ви особисто отримували протягом останніх 12-ти місяців?

Допомога на утримання житла і оплату комунальних послуг (житлові субсидії)

У випадку відсутності роботи (допомога з безробіття)

Персональна/адресна допомога малозабезпеченим, самотнім особам, самотнім матерям

Допомога при народженні дитини/дітей

Допомога сім'ям із дітьми/багатодітним

Допомога особам, які не мають права на пенсію, інвалідам, ветеранам війни, державна соціальна допомога на догляд за самотніми особами

Допомога біженцям та переселенцям (у випадку вимушеної зміни місця проживання через воєнні дії)

Допомога потерпілим від воєнних дій (пораненим, родинам, що втратили годувальника/члена родини, втратили майно, житло тощо)

Допомога учасникам АТО

Допомога у зв'язку із стихійним лихом

Інше

sp1. У яких випадках Вам доводилось об'єднуватися з іншими людьми заради вирішення соціальних/власних проблем протягом останніх 12 місяців?

Благоустрій місць сумісного проживання (ремонт під'їздів, утеплення стін, озеленення тощо)

Створення об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)

Підведення електроенергії, води, газу до своїх будинків

Протидія незаконній забудові, будівельним аферам, корупції

Подолання наслідків стихійного лиха (буревію, снігопаду, дощу, затоплення)

Участь в добровільних народних дружинах

Організація культурного дозвілля, поліпшення умов навчання (виховання) своїх дітей

Протидія діяльності об'єктів, яка несе небезпеку здоров'ю людей

Участь в пікетах, демонстраціях для захисту своїх трудових, соціальних і культурних прав та інтересів

Захист своїх трудових прав, відстоювання прав на пенсійне забезпечення

Боротьба за реструктуризацію валютних кредитів, повернення коштів збанкрутілих установ

Захист громадянських прав та свобод

Волонтерська робота, підтримка переселенців, лікування та забезпечення воїнів АТО

Інше

sp 2.

В країні зараз активно розвивається волонтерський рух. Що Ви можете сказати про людей, що до цього активно долучилися?

Вони реально врятували країну, і не відомо, що було б, якби не вони

Вони багато в чому замінили державні структури і працюють набагато ефективніше

Це справжні патріоти України і саме з них вийдуть наступні лідери держави

В цьому немає нічого особливого, люди завжди допомагали країні в скрутні часи

Волонтерам не варто було брати на себе обов'язки чиновників, бо ті цим добре користуються, продовжуючи нічого не робити

Волонтерський рух не такий потужний, щоб про це багато говорити

З цих людей треба формувати новий уряд і міністерства, бо вони проявляють себе не словами, а ділами

Більшість волонтерів роблять це заради можливості зробити кар'єру

Під виглядом волонтерів надто часто маскуються шахраї та обирають довірливих людей

Я нічого про цей рух не знаю

Важко сказати

sp5. Зараз багато пересічних людей долучилися до волонтерської діяльності. Якщо це стосується і Вас, то яким чином долучалися до цього Ви?

Я регулярно переказую гроші на банківські рахунки, що їх називають волонтери, або передаю їх знайомим волонтерам особисто

Я переказую гроші на банківські рахунки, але роблю це лише зрідка

Я даю гроші волонтерам зі скриньками, що зустрічаються в метро та на вулицях

Я сам є волонтером і постійно буваю у зоні АТО, у госпіталі чи на пунктах допомоги біженцям

Я надаю волонтерську допомогу шляхом безоплатних професійних консультацій (юридичних, бізнесових, психологічних та ін.)

Я допомагав ліками, харчами, одягом, передаючи їх через волонтерів чи безпосередньо воякам, у госпіталі, біженцям

Я час від часу чергую у госпіталях, допомагаючи пораненим, працюю на пунктах допомоги біженцям

Я переказував гроші не волонтерам, а на рахунок Міністерства оборони через смс 595

Я перераховував на підтримку армії частину власної зарплати, інших доходів

На жаль, я не маю змоги допомагати, бо сам потребую допомоги

Жодної допомоги не надавав, бо вважаю, що все це має робити держава

Важко сказати

6. Соціологічні дослідження протестів в Україні

6.1. Огляд літератури

Запитання щодо різних форм соціального протесту фігурують у соціологічних опитуваннях, що здійснювали у різний час Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології (KMIC), Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», соціологічна група «Рейтинг», Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка/Центр «Соціальний моніторинг», Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС», Центр Разумкова, компанія Research and Branding Group та Інституту соціології НАН України (Додаток 1). Українськими соціологами розроблено Інтегральний Індекс протестного потенціалу, що включає зважену суму відповідей респондентів стосовно участі у правових (легітимних, конвенціональних) та неправових (нелегітимних, неконвенційних) акціях протесту. Ваги для змінних, з яких складається індекс, що відбиває соціальну напруженість, обиралися на підставі експертного опитування³⁹. Методика вивчення протестного потенціалу дає змогу зіставляти також відповідні дані опитувань по Україні та Російській Федерації⁴⁰. Крім декларованої протестної активності, соціологи збирали інформацію про фактичну участь респондентів у різноманітних громадсько-політичних заходах після Майдану та Євромайдану, а також у 2006, 2007 та 2009 році⁴¹.

Завдяки регулярним соціологічним замірам вдалося виявити структурні характеристики учасників Помаранчевої революції та Революції гідності (розподіли респондентів за змістом залученості у протестні акції, їх статтю та віком, освітою, статусом зайнятості, регіоном, типом населеного пункту, національністю, мовою спілкування у сім'ї, прихильністю вступу України до союзу Росії та Білорусі, а також прихильників вступу України до Європейського союзу, вирішення мовного питання)⁴², а також описати соціально-психологічні особливості осіб, які позитивно ставились до Євромайдану⁴³.

Ряд соціологічних опитувань здійснено напередодні, підчас та відразу після Євромайдану. Так, Міжнародний республіканський інститут спільно з соціологічною службою «Рейтинг» у серпні – вересні 2013 року здійснив соціологічне опитування (N=1200) в усіх областях України, в якому фігурували запитання щодо можливої участі

³⁹ Головаха Е.И., Панина Н.В. Потенциал протеста украинского общества // Социологические исследования. – 1999. – № 10. – С. 31–40.

⁴⁰ Ворона В. Головаха Е., Панина Н. Общественное мнение и массовые настроения в России и Украине: до и после августовского финансового кризиса // Социология: теория, методы, маркетинг. 1999. С. 125.

⁴¹ Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. К.: ІС НАНУ, 2011. С. 243–244.

⁴² Резнік О. Структурні виміри участі в Помаранчевій революції та Революції гідності // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. Вип. 1(1). С. 64–74.

⁴³ Головаха Е. Соціальний цинізм і аномія в українському суспільстві: загальна динаміка і останні зміни // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін збірник наукових праць. Випуск 1 (1). К.: Інститут соціології НАН України, 2015. – С. 53.

у різних формах протесту.⁴⁴ Соціологічне опитування, проведене у березні 2014 року, включало ряд запитань щодо підтримки Євромайдану та оцінки тих подій⁴⁵.

За участі Фонду «Демократичні ініціативи»⁷ та 8 грудня опитано 1037 респондентів, а 20 грудня 2013 року – 515 осіб⁴⁶. За результатами опитувань висвітлюється різниця у соціально-демографічних показниках, організаційній підтримці, вимогах та установках учасників, що брали участь у різних фазах Майдану (так звані «Майдан-мітинг» та «Майдан-табір»). Так, наприклад, серед учасників акції було значно більше, ніж населення загалом, готових брати участь у різних формах протесту, причому Майдан-мітинг – більше у мирних, а Майдан-табір – у силових. Найбільша готовність обох Майданів, зрозуміло, до участі у санкціонованих мітингах і демонстраціях (71% на Майдані-мітингу і 52% – на Майдані-таборі), у страйках (відповідно, 43% та 32%), у зборі підписів під колективними відозвами (37% та 30%), у бойкоті рішень органів влади (36% та 31%), у пікетуванні державних установ (35% і 38,5%), у створенні незалежних від владних структур збройних формувань (15% і 21%), у захопленні будівель (14% і 19,5%), у голодуванні протесту (11% і 11%).

На стаціонарному Майдані-таборі явно переважають приїжджі (81%), на відміну від недільного Майдану, де 57% становили кияни. Серед приїжджих на обох Майданах найбільше було жителів Західного регіону (52% на мітингу і 42% у таборі), проте у структурі Майдану-табору дещо більше представлені вихідці з інших регіонів: з Центральної України (34% і 31%), Південної та Східної (23% і 17%). Приїхали люди з різних населених пунктів: 32% – з обласних центрів, 23% – з великих міст, 23% – з невеликих міст і 22% – з сіл.

Більшість приїжджих Майдану-табору приїхали самотужки (76%), проте у порівнянні з майданом-мітингом серед них істотно більше тих, хто приїхав організовано – однією з партій (12%), чи громадських організацій (12%). Це – істотно більше, ніж на Майдані-мітингу, на який організовано приїхало 8%. Дещо більше серед учасників Майдану-табору й членів партій (15%), громадських організацій (9%) та громадських рухів (6%). Втім, більшість (70%) не належить до жодної з партійних чи громадських організацій – 70%. На Майдану-мітингу таких було більше – 92%.

З 24 січня по 1 лютого 2014 року Київським міжнародним інститутом соціології та Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» проведено соціологічне опитування щодо підтримки акцій протестів (N=2400)⁴⁷. Думки українців щодо акцій протесту розділилися практично порівну. Частка респондентів, які підтримують протестні настрої громадян складає майже 47%. Не підтримують протести – 46%. Переважна більшість опитаних громадян (63%) вважали, що для досягнення позитивного результату протесту потрібно сідати за стіл публічних переговорів із владою і лише 11% думали, що потрібно переходити до застосування сили. Якби вибори Президента України відбулися у той час, кандидатуру чинного на той час

⁴⁴ Public Opinion Survey Residents of Ukraine. August 27-September 9, 2013. International Republican Institute Baltic Surveys Ltd. / The Gallup Organization Rating Group Ukraine with funding from the United States Agency for International Development: http://www.iri.org/sites/default/files/IRI_Ukraine_August-September_2013_Edited%20Poll.pdf

⁴⁵ Public Opinion Survey Residents of Ukraine March 14 – 26, 2014. International Republican Institute: <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20April%205%20IRI%20Public%20Opinion%20Survey%20of%20Ukraine,%20March%2014-26,%202014.pdf>

⁴⁶ Майдан-мітинг і Майдан-табір: схоже і відмінне. <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/vjweojgvowerjoujgo.htm>

⁴⁷ «Настрої України» результати спільного дослідження КМІС та СОЦІС. <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227>

Президента України В.Януковича підтримали б 21%. Другу позицію посідав В.Кличко – 20,1%, а третю П.Порошенко – 13%. За умови включення до виборчого списку кандидатури Ю.Тимошенко (відповідно виключення зі списку О.Яценюка) голоси українців розподілились би наступним чином. Лідерство утримував В.Янукович – 20,8%, другу позицію посідав В.Кличко – 16,1%. Третє місце, відповідно, Ю.Тимошенко – 13,9%. Таким чином навіть при розгортанні протестів електоральна підтримка колишнього Президента України була висока, а широка громадськість бачила вихід з кризи через переговорний процес.

Зазвичай у роботах представлено опис даних у динаміці⁴⁸ та різниця у інтенсивності протестних настроїв різних соціальних груп, а також фактори громадсько-політичної активності, зокрема, протестів. Так, наприклад, Олександр Резнік, констатує, що у 1994 році електорат Л. Кучми був налаштований більш рішуче, ніж електорат Л. Кравчука, а у 2004 році електорат В. Ющенка демонстрував більшу протестність, ніж електорат В. Януковича⁴⁹.

Спираючись на дані Інституту соціології НАН України 2005 року, Олена Владико зазначає: «Серед тих, хто був готовий підтримати певні протестні акції, виявилось більше людей, які вважали, що вони могли б протидіяти як центральній, так і місцевій владі, більше тих, хто вважає, що в країні є лідери і партії, яким можна довірити владу та які можуть ефективно керувати країною. Вони дещо вище оцінюють економічну ситуацію в країні та більше довіряють Президентові ніж ті, хто не готовий підтримувати певні акції протесту. Серед готових взяти участь у певних акціях протесту виявилось більше прихильників ринкових відносин, більше молоді, освічених людей, з вищим рівнем доходів,»⁵⁰.

Олександр Резнік, використовуючи дані п'ятої (2010–2011 рр.) хвилі Європейського соціального дослідження, будує регресійну модель, що пояснює участь у громадсько-політичних практиках (Додаток 2) Виходячи з аналізу, рівень освіти, наявність оплачуваної роботи, удосконалення знань і навичок та партійна ідентифікація підвищують інтенсивність політичної участі в Україні⁵¹.

Юрій Савельєв, залучаючи дані третьої (1999–2001 рр.) і четвертої (2008–2010 рр.) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS), а також п'ятої (2005–2007 рр.) хвилі Всесвітнього дослідження цінностей (WVS), проводить порівняльний аналіз передумов політичної, громадянської та соціальної участі в Україні⁵². До моделі, що пояснює політичну участь, включено змінні: пост-матеріалістичні цінності, рівень доходу, задоволеність життям, рівень освіти, вік та стать. Так, зокрема, в Україні підвищує шанси участі у санкціонованих /мирних демонстраціях прихильність до постматеріалістичних цінностей, рівень доходу, рівень освіти, зменшує шанси – належність до жіночої статі. Своєю чергою на готовність взяти участь у демонстраціях

⁴⁸Ворона В.М. Соціологічні виміри суспільства (Виступ на загальних зборах НАН України) //Вісник НАН України. 2011. № 7. С. 34–37.

⁴⁹Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. К.: ІС НАНУ, 2011. С. 209–210.

⁵⁰Владико О.Готовність населення України до соціального протесту // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 159–161.

⁵¹Резнік О. С. Чинники громадсько-політичних практик у європейських країнах // Український соціум. 2013. № 1(44). С. 92, с. 95.

⁵²Савельєв Ю. Чинники і взаємозв'язок політичної, громадянської та соціальної участі в європейських суспільствах // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2014. № 3. С. 62.

найбільшою мірою статистично значущо позитивно впливають пост матеріалістичні цінності, а негативно – вік респондента. Шанси того, що у бойкотах візьмуть участь особи, що сповідують постматеріалістичні цінності, більші, а того, що особи жіночої статі - менше. Розглянуто також вплив ЗМІ на фактичну участь у демонстраціях та бойкотах та можливість такої в Україні. Так, «Джерелом інформації, яке найбільш пов'язане з підвищенням політичної активності, є Інтернет, навіть якщо враховувати рівень освіти респондента»⁵³. Автор робить ряд висновків, зокрема про те, що емансипаційні постматеріалістичні ціннісні орієнтації є чинником участі у політичній сфері України, а добровільна волонтерська допомога не зумовлюється залученням до конвенціональної та не конвенціональної політичної участі на індивідуальному рівні; в Україні не сформовано механізм конвертації незадоволеності у площину інституціональної політичної дії.

Ольга Балакірєва, Євген Білоус та Іван Титар⁵⁴ аналізують статистичні дані щодо протестів з економічними вимогами протягом 2009–2014 рр. та зіставляють їх кількість та тактику (конвенційні, конфронтаційні, насильницькі) з деякими показниками соціально-економічної статистики: Індексом споживчих цін, у відсотках до попереднього місяця; реальною середньомісячною заробітною платою одного працівника, у відсотках до попереднього місяця; Індексом цін виробників промислової продукції, потребою роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад); грошовими доходами, у середньому на домогосподарство, грн.; обсягом сукупних ресурсів домогосподарства, у середньому на домогосподарство, грн.; зареєстрованою кількістю безробітних; офіційним курсом американського долара; номінальною середньомісячною заробітною платою одного працівника, грн.; Індексом Джині; споживчими грошовими витратами, у середньому на домогосподарство, грн.; усіма грошовими витратами, у середньому на домогосподарство, грн. Автори публікації інтерпретують зв'язки таким чином:

з ростом індексу споживчих цін (інфляції) кількість протестів збільшується;

підвищення рівня доходів веде до зростання кількості протестів;

із збільшенням кількості вакантних місць кількість протестів зменшується;

зростання витрат домогосподарств, курсу долара та номінальної заробітної плати спричиняє протестні події з економічними вимогами;

зростання значення індексу Джині та зареєстрованої кількості безробітних приводить

до зменшення кількості протестів.

---

⁵³ Савельєв Ю.Б. Ціннісні передумови формування активної громадянської позиції як прояву соціального включення в процеси модернізації // Український соціум. 2014. №1(48). С. 73.

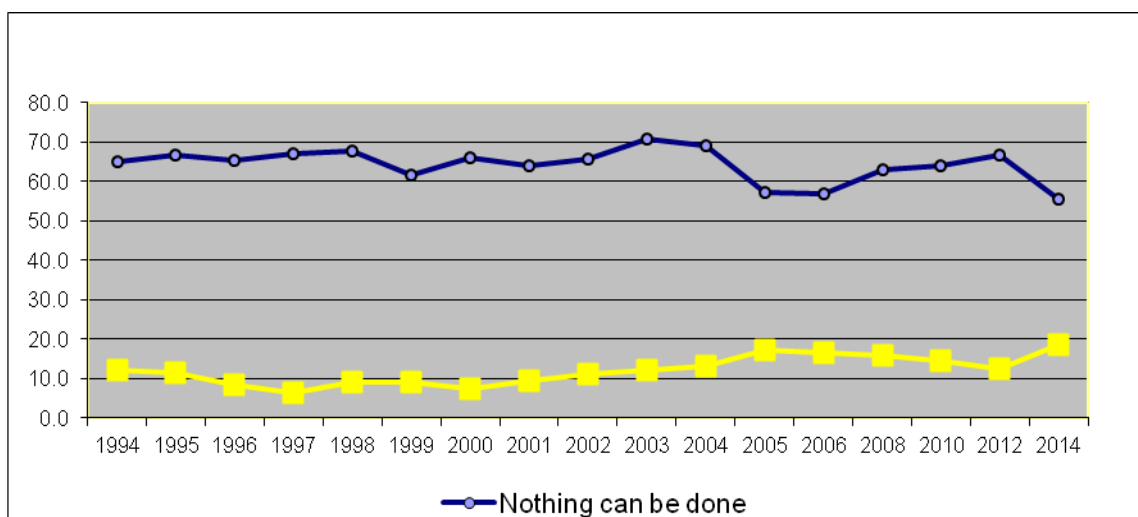
⁵⁴ Балакірєва О.М., Білоус Є.В., Титар І.О., Протести з економічними вимогами в Україні (за результатами моніторингу 2009–2014 рр.) // Український соціум. 2015. №2 (53). С. 92–93.

6.2. Результати досліджень

За результатами моніторингу ІС НАНУ можна відслідкувати тенденції схильності до протестної поведінки, оцінок ймовірності протестів та того, що називають *civic competence* - переконання у тому, що індивід може якось вплинути на дії державної та місцевої влад, якщо такі здадуться йому несправедливими (питання С2 з Додатку 1, графік 6.1.).

Отже головними результатами революцій 2004 та 2013 років є деяке підвищення частки респондентів, які вважають, що проти несправедливих дій влади можна щось зробити, на 7-8 відсотків. Проте почуття безсилості перед владою все-таки іще переважає: адже переконаність у ефективності протестів не сягнула іще 20 відсотків. У 2006-2012 роках спостерігався певний регрес, а частка людей, які не могли дати впевнену відповідь лишалася більше третини. Відтак, близько половини опитаних вважають, що нічого не можуть зробити проти влади, тоді як в 1990-ті роки ця частка становила 60-70 відсотків.

Графік 6.1. «Якби Уряд України прийняв рішення, яке притискає Ваші законні права та інтереси, то чи могли б Ви якось протидіяти цьому?», дані ІС НАНУ.

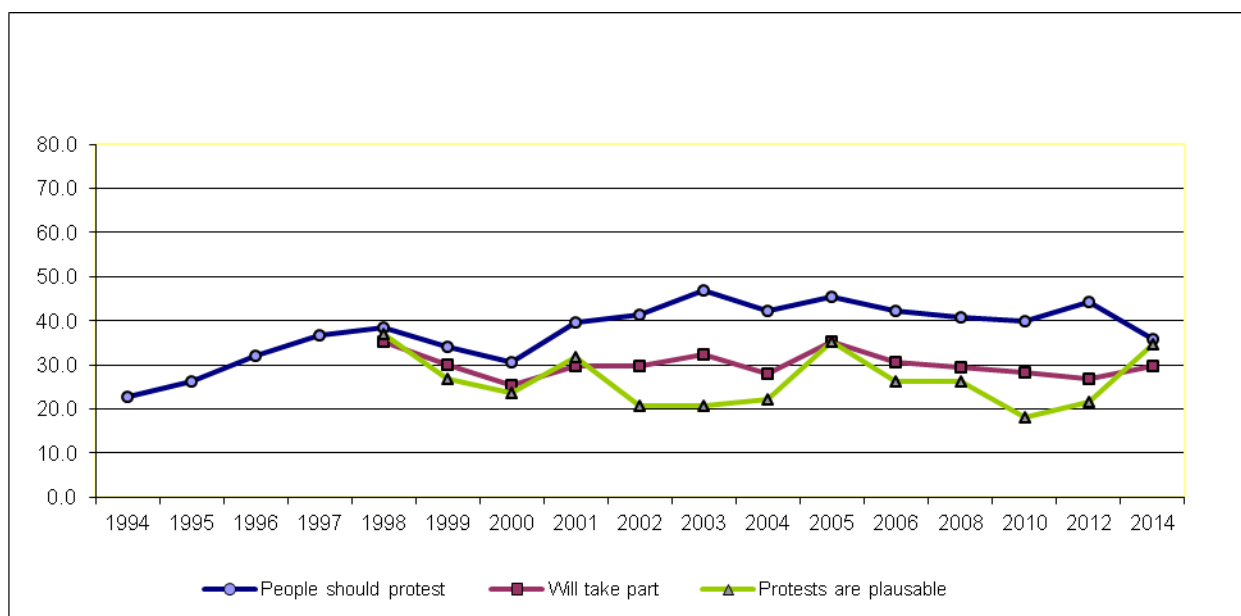

Дані моніторингу ІС НАНУ показують, що в 1994-1998 протестний настрій - частка тих, хто вважав, що годі терпіти матеріальні труднощі і у випадку погіршення умов життя треба виходити на вулицю з протестом (питання С7) - зростав, потім, після деякого

спадку, з 2001 року ґвалтовно (на 10 відсотків) зріс. Протягом 2000-х це настрої тримався вище за відмітку «40%» і знизився тільки після 2013 року. Проте наміри особисто брати участь у протестах (питання С5) є дещо нижчими від підтримки ідеї протесту і ніколи не сягали вище 36 відсотків. Оцінки ймовірності виступів проти влади (питання С4) зростали власне вже після революційних виступів, взимку 2005 та 2014 років.

Графік 6.2. Оцінка ймовірності протестів, підтримки протестів та планів особисто прийняти участь (запитання с4, с5, с7 з Додатку 1), дані ІС НАНУ.

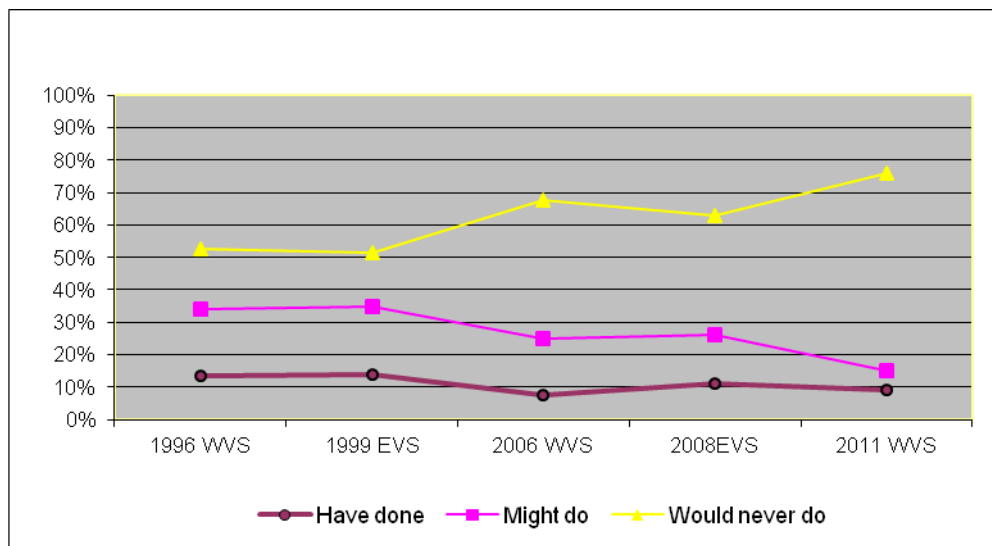

Що стосується окремих видів протестів, до яких найохочіше вдалися б, то найбільш популярною була і лишається участь у законних мітингах та демонстраціях - 15-17% за період 1994-2012, виключаючи 2005 та 2014 роки, коли частка сягала 35% (Дані ІС моніторингу, питання с6 у Додатку 1, не показано на графіках). Друге місце поділяють участь у передвиборчих кампаніях та підписи петицій – 10-22%. Інші види протесту – бойкоти, страйки, захоплення будівель, пікетування, голодування - є досить екзотичними для українців, навіть у буремні пост-революційні роки вони не набирають більше 6 відсотків; в якості винятку є пікетування установ, яке набрало 10% у 2005 році.

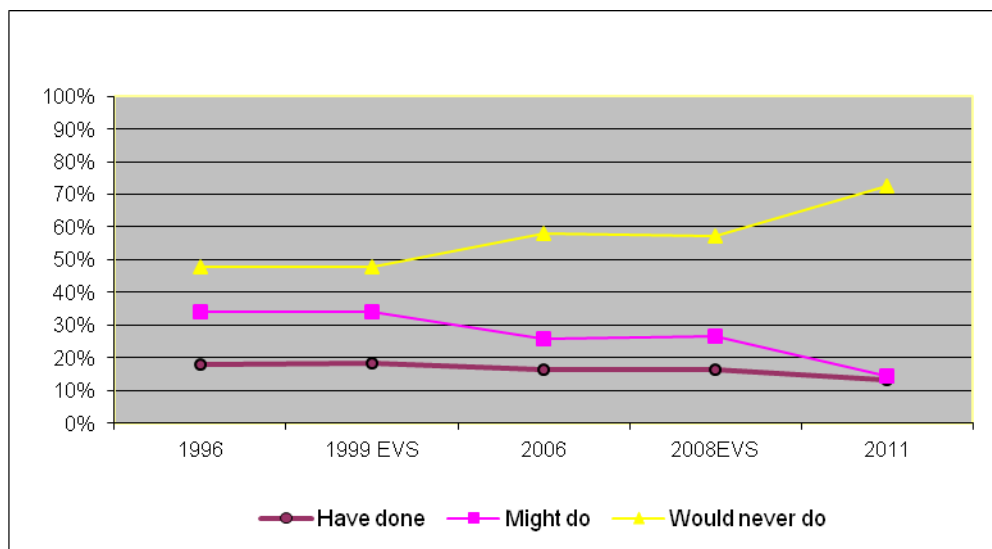
Дослідження EVS та WVS задавали питання не тільки про намір взяти участь у протестах, але і про фактичну участь у кожному з перелічених видів протестів (графіки 6.3 та 6.4). У такому варіанті запитання можна побачити, що участь в демонстраціях та підпис петицій з 1996 по 2011 рік лишалися на тому самому рівні – 10-20%, а от бажання участі у цих видах протестів невпинно спадало, і в 2011 році зменшилось в порівнянні з 1996 вдвічі.

Графік 6.3. Political action: signing a petition, EVS/WVS

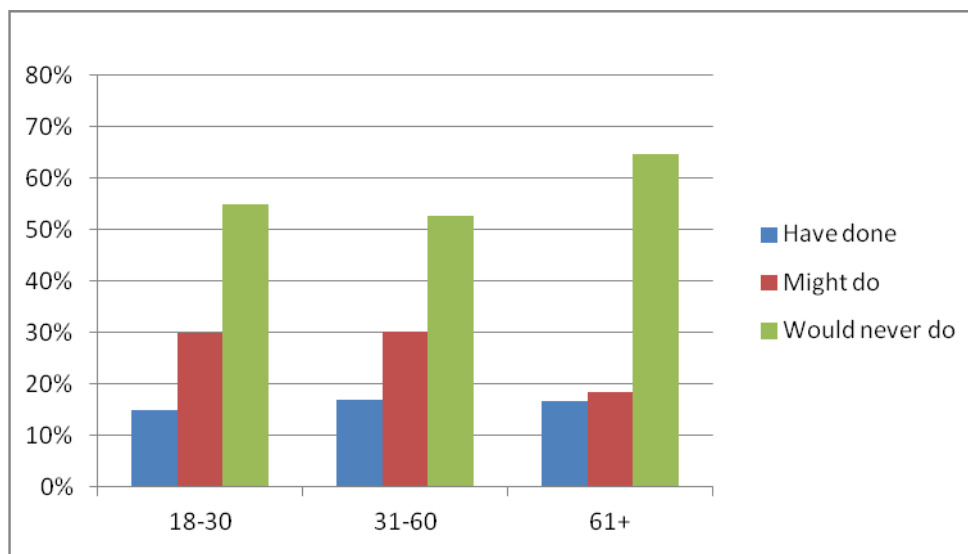

Графік 6.4. Political action: attending lawful/peaceful demonstrations, data of EVS/WVS

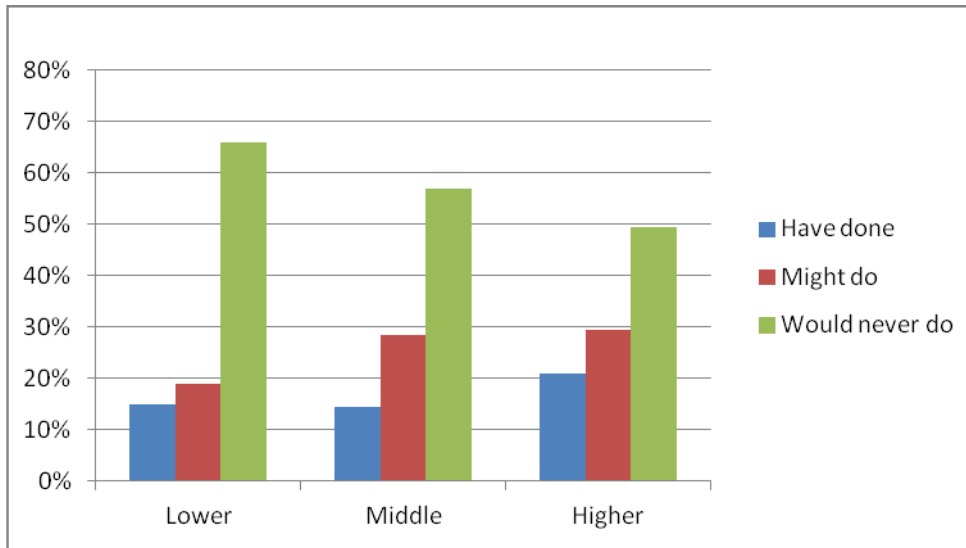

Віковий та освітній зрізи показують, що найбільш популярні види протесту – демонстрації, петиції та бойоти – є більш популярними серед людей молодшими за 60 років та з кращою освітою (графіки 6.5. та 6.6.).

Γραφική 6.5. Attending lawful/peaceful demonstrations: Age groups, Data of EVS/WVS.

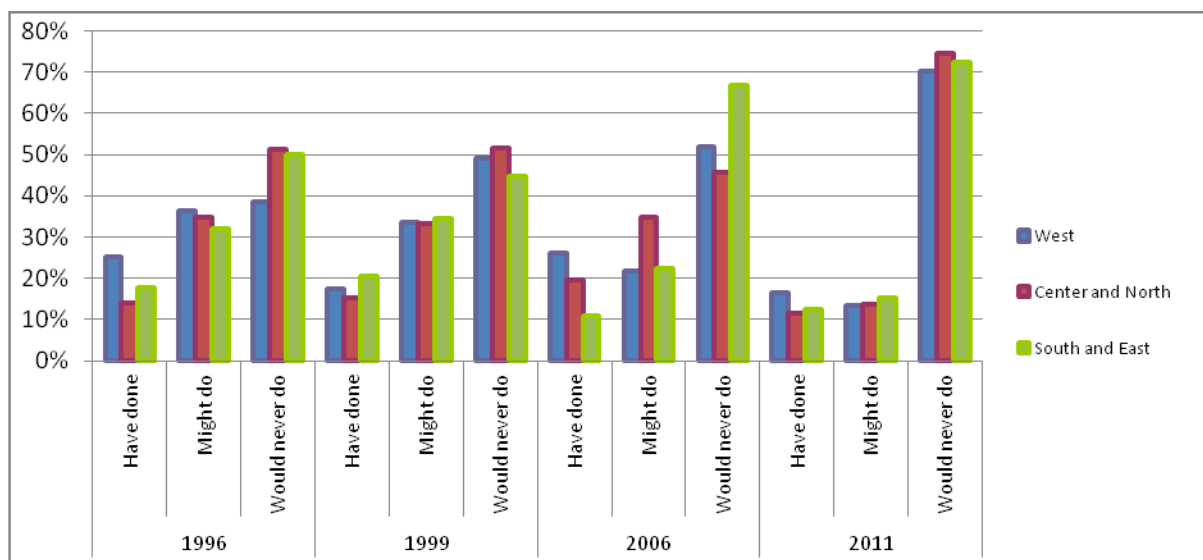

Γραφική 6.6. Attending lawful/peaceful demonstrations. Education level. Data of EVS/WVS.

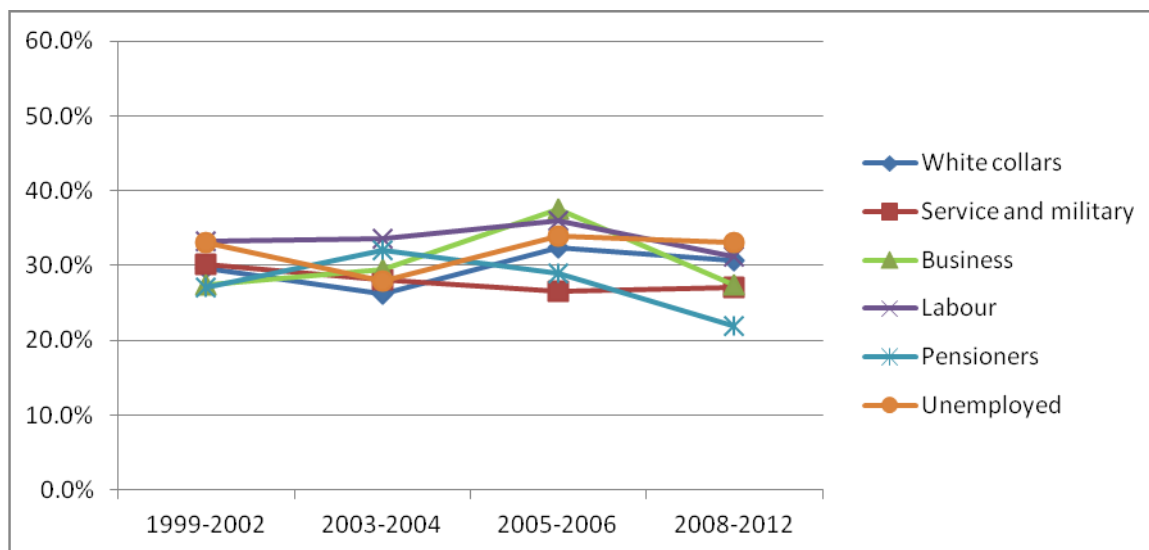
Фактична участь у демонстраціях дещо відрізняється за регіонами, але тільки в періоди соціальних заворушень (графік 6.7.). Так, в 1996 та 2006 роках на Заході країни трохи більше людей відзначали, що брали участь в демонстраціях у минулому, але в 1999 та 2011 роках різниці не спостерігалось. Те саме стосується підпису петицій та бойкотів.

Графік 6.7. Attending lawful demonstrations, Data of EVS/WVS.

Надзвичайно цікавою є динаміка готовності до протесту у розрізі соціальних груп (питання с7, графік 6.8., обрахування власні за даними ІС НАНУ). У пост-Помаранчевий період зменшилась частка пенсіонерів, готових до протесту. В той же самий час серед готових протестувати зростає частка безробітних, спеціалістів з вищою освітою та бізнесменів. Частка робітників була незмінно високою. Напередодні подій 2013 року частка бізнесменів зменшилась.

Графік 6.8. Частка готових протестувати серед професійних груп, дані ІС НАНУ

Навесні 2005 року, через три місяці після подій Помаранчевої революції, респондентів моніторингу ІС НАНУ питали, чи вони особисто брали участь в акціях протесту. 5% опитаних відповіли, що брали участь у протестах у Києві, 13% - що брали участь в інших містах. 33% опитаних погоджувалися з тим, що Помаранчева революція була

усвідомленою боротьбою за свої права, 24% вважали її державним переворотом, підготованим заходом, 12% - переворотом, приготованим опозицією, 12% - стихійним протестом.

За даними Київського міжнародного інституту соціології частка осіб, які готові були брати участь у протестах 22% у середині листопада 2013 року. Напередодні Євромайдану «найбільша в Україні частка громадян, готових брати участь у акціях соціальних протестів, – 28,5% зафіксовані у Західному регіоні.⁵⁵

---

⁵⁵Готовність населення України до участі в акціях соціального протесту (до 20-х чисел листопада 2013).[Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=214>

Додаток 1

Запитання на рахунок протесаного потенціалу з моніторинга Інститута соціології НАНУ
(ці питання задавалися у World Value Survey та ISSP)

С3. Якби Уряд України прийняв рішення, яке притискає Ваші законні права та інтереси, то чи могли б Ви якось протидіяти цьому?

с4. Як Ви вважаєте, наскільки можливі зараз у Вашому місті/селі масові виступи (мітинги, демонстрації) населення проти падіння рівня життя, на захист своїх прав?

1. Малоімовірні
2. Важко сказати
3. Досить імовірні

с.5 Якщо такі мітинги, демонстрації протесту відбудуться, Ви особисто братимете в них участь чи ні?

1. Скоріше за все, ні
2. Важко сказати
3. Скоріше за все, так

с6. У разі, коли порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби відстоювання своїх прав Ви вважаєте за ефективні і припустимі настільки, що Ви ГОТОВІ самі ВЗЯТИ в них УЧАСТЬ? *(Відмітьте всі відповіді, що підходять)*

1. Участь у передвиборчих кампаніях
2. Збирання підписів під колективними петиціями
3. Законні мітинги і демонстрації
4. Погрожування страйком
5. Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)
6. Несанкціоновані мітинги і демонстрації
7. Незаконні страйки
8. Голодування протесту
9. Пікетування державних установ
10. Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення
11. Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань
12. Інше *(напишіть)* _____
13. Жоден із заходів не здається мені ефективним і припустимим настільки, щоб я взяв у них участь
14. Важко відповісти

с7. Що, на Вашу думку, краще — терпіти всілякі матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою, чи у випадках значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом? *(Дайте одну відповідь, що найбільше підходить)*

1. Потрібно за будь-яку ціну зберігати порядок, мир та спокій
2. Важко сказати
3. Потрібно активно протестувати проти постійного погіршення умов життя

Додаток 2

Запитання на рахунок політичної участі за дослідження European Value Survey

"Існують різні шляхи покращити справи в країні або сприяти запобіганню серйозним проблемам. Чи доводилося Вам за останні 12 місяців робити що-небудь із того, що я зараз назву? Ви..."—

"...зверталися до політиків, представників уряду чи місцевої влади?",

"...працювали у політичній партії чи русі?",

"...працювали в іншій організації або об'єднанні?",

"...носили значки з політичною рекламою, інші політичні атрибути або

"...підписували петиції?",

"...брали участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях?" "...бойкотували які-небудь промислові або сільськогосподарські продукти?"

Список науковий публікацій з тематики протестів та трьох революцій

Балакірева О.М., Білоус Є.В., Тітар І.О., Протести з економічними вимогами в Україні (за результатами моніторингу 2009–2014 рр.) // Український соціум. – 2015. – №2 (53). – С. 83–96.

Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. «Українська весна». Моніторинг громадської думки населення України, березень 2014 р. : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/PR_SMC&UISR_12_03_2014.rar

Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Моніторинг громадської думки

населення України: березень-квітень 2015 р. : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2015%2004%2009%20PR_SMC&UISR.pdf

Бевзенко Л. Помаранчева революція як соціальна біфуркація // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 22–32.

Бекешкіна І. Постреволюційні зміни суспільної свідомості й нові проблеми розбудови демократії ті громадянського суспільства в Україні // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 39–48.

Бекешкіна І. Рік 2014-й: від президентських виборів до парламентських. До єдності чи роз'єднаності? // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. Вип. 1(1). С. 85–94.

Владико О. Готовність населення України до соціального протесту // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 151–161.

Ворона В. Головаха Е., Панина Н. Общественное мнение и массовые настроения в России и Украине: до и после августовского финансового кризиса // Социология: теория, методы, маркетинг. 1999. С. 122–130.

Ворона В.М. Соціологічні виміри суспільства (Виступ на загальних зборах НАН України) // Вісник НАН України. 2011. № 7. С. 34–37.

Головаха Є., Паніна Н. Соціальне самопочуття населення України до і після помаранчевої революції // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 95–106.

Головаха Є., Паніна Н. 1990ю В умовах соціальної напруженості. С. 59–71 «Прапор ленінізму» № 16 .

Головаха Е.И., Панина Н.В. Потенциал протеста украинского общества // Социологические исследования. 1999. № 10. С. 31–40.

Головаха Є., Жуленьова О. Соціальна напруженість і потенціал протесту в українському суспільстві: сучасний стан і динаміка // // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін збірник наукових праць. Випуск 2 (16). К.: Інститут соціології НАН України, 2015. С. 193–202.

Дукач Ю.О. Мережа протестів напередодні Євромайдану: організаційний аналіз // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (22) 2014. С. 59–68.

Загороднюк Т. Соціально-психологічний стан населення України Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2010. С. 282–288.

Загороднюк Т. [Зміни соціально-психологічного стану населення України в ракурсі нормативно-особистісної концепції трансформації суспільства](#) // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2-х т. Том 1. [Аналітичні матеріали](#)/ За ред В.Ворони,М. Шульги. К.: ІС НАНУ, 2011. С. 245–256.

Злобіна О. Емоційна складова суспільних перетворень (на прикладі становлення Майдану) // Соціальні виміри суспільства. 2014. № 6. С. 314–326.

Золкіна М. Євромайдан: передумови масового протесту :
http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1392649538_2889.pdf

Центр Разумкова. Соціологічні опитування. Громадяни України. Протест
http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=193

Казаков В. Україна, Євромайдан 2013–2014: революція? // Україна, Євромайдан 2013–2014: революція? // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2014. Вип. 1(1). С. 57–63.

Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні // *Агора*. Випуск 13 : Революція відбулася: що далі? К.: Стилос, 2014. С. 22–36.

Колоколова М., Щербань С. Діти під час масових акцій протесту: погляд інтернет-ЗМІ (22 листопада 2013 – 11 березня 2014 рр.). Результати контент-аналізу. Х.: Харківський інститут соціальних досліджень, 2014. 175 с. : <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1397046693.pdf>

Кремінь В., Ситник П., Міщенко М. та В.Небоженко. 1993. Соціально-політична ситуація в Україні на кінець 1992 року: стан і тенденції розвитку. Ст.54-90 в «Політологічних читаннях» N 1.

Кухта М. Перспективи і наслідки Євромайдану очима старшого покоління // *Постсоціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін*. Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В. Паніної та Т.І.Заславської / За наук. ред. Є.І. Головахи і О.Г. Стегнія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 129–142.

Литвин В. та А.Слюсаренко. 1994. На політичній арені України (1990-ті роки). Роздуми істориків. Ст.9-54 в «Український історичний журнал» N 1.

Мацієвський Ю., Ковалко В. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії / Національний університет «Острозька академія» Центр політичних досліджень НаУОА. Острог, 2015 27 с.

Паніотто В. Євромайдан: профіль повстання [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/07\(07-2014\)/ds.php?file=07_KR_2_SocPol1.pdf](http://kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/07(07-2014)/ds.php?file=07_KR_2_SocPol1.pdf)

Поліщук Н. Обличчя Євромайдану (соціальний портрет учасників протестів) : <http://infolight.org.ua/content/oblichchya-ievromaydanu-socialniy-portret-uchasnikiv-protestiv>

Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. К.: ІС НАНУ, 2011. 336 с.

Загороднюк Т. Концепции социальной трансформации общества Т.И. Заславской и Н.В. Паниной : Мон. К. : Институт социологии НАН Украины, 2013. 164 с.

Резнік О. С. Чинники громадсько-політичних практик у європейських країнах // Український соціум. 2013. № 1(44). С. 88–99.

Ротар Н.Ю. Політична участь громадян України в циклічних процесах. Чернівці. 2007.

Ручка А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. // [Українське суспільство: моніторинг соціальних змін](#). 2014. Вип. 1(1). С. 117–124.

Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні // [Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2-х т. Том 1. Аналітичні матеріали](#) / За ред В.Ворони, М. Шульги. К.: ІС НАНУ, 2011. С. 216–224.

Резнік О. Структурні виміри участі в помаранчевій революції та революції гідності // [Українське суспільство: моніторинг соціальних змін](#). 2014. Вип. 1(1). С. 64–74.

Резнік О. Співпраця, індивідуалізм та пасивність у розв'язанні проблем: ризики та перспективи інтеграції постреволюційного суспільства // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін збірник наукових праць. (16). Вип. 2 К.: Інститут соціології НАН України, 2015.

Савельєв Ю.Б. Ціннісні передумови формування активної громадянської позиції як прояву соціального включення в процеси модернізації // Український соціум. 2014. №1(48). С. 66–77.

Савельєв Ю. Чинники і взаємозв'язок політичної, громадянської та соціальної участі в європейських суспільствах // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2014. № 3. С. 56–72.

Сакада М. Оцінка-характеристика громадянами України масових протестів у Києві і регіонах в грудні 2013 – лютому 2014 р. // [Українське суспільство: моніторинг соціальних змін](#). 2014. Вип. 1(1). С. 105–116.

Симончук О. Помаранчева революція: повстання середнього класу? Так! // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 62–71.

Стегній О.Г. Феномен Майдану в інтерпретації молодих соціологів // Постсоціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін. Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В. Паніної та Т.І.Заславської / За наук. ред. Є.І. Головахи і О.Г. Стегнія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. 2013 с.

Степаненко В. Громадянське суспільство і деінституціоналізація у постмайданній Україні // [Українське суспільство: моніторинг соціальних змін](#). 2014. Вип. 1(1). С. 75–84.

Степаненко В. Революція як констеляція: національні особливості громадської активності // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 4–21.

Тарасенко В. Недореволюція // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 49–61

Ходорівська Н. Протестні наміри громадян України у світлі виборів 2004 // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред.

В.М.Ворони, М.О.Шульги. К.: ІС НАНУ, 2005. С. 140–150.

Електронні ресурси:

Відчуття наслідків економічної кризи населення України та його готовність до протестів:

<http://kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=284&page=41>

Готовність населення України до участі в акціях соціального протесту (до 20-х чисел листопада 2013). – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=214>

Думки та погляди жителів Південно-Східних областей України: квітень 2014 . – [:http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=20](http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=20)

Майдан 2013. Хто стоїть, чому і за що? Прес-реліз за результатами опитування учасників Майдану, проведеного 7–8 грудня 2013 року Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та Київським міжнародним інститутом соціології. . – : <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=216&page=10>

Майдан-декабрь и Майдан-февраль: что изменилось? – : <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=226>

"Настрої України" – результати спільного дослідження KMIC та СОЦІС . – : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227>

Населення України про свою готовність до протестів, квітень 2009 . – : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=285>

Сахно Ю. Акції протесту: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=494&page=1>

Ставлення в Україні та Росії до акцій протесту в Україні :<http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=231>

Public Opinion Survey Residents of Ukraine. August 27-September 9, 2013. International Republican Institute Baltic Surveys Ltd. / The Gallup Organization Rating Group Ukraine with funding from the United States Agency for International Development. – : http://www.iri.org/sites/default/files/IRI_Ukraine_August-September_2013_Edited%20Poll.pdf

Public Opinion Survey Residents of Ukraine March 14 – 26, 2014. International Republican Institute. – : <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20April%205%20IRI%20Public%20Opinion%20Survey%20of%20Ukraine,%20March%2014-26,%202014.pdf>

Public Opinion Survey Residents of Ukraine September 12–25, 2014. International Republican Institute.: <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20October%2014%20Survey%20of%20Residents%20of%20Ukraine,%20September%2012-25,%202014.pdf>

7. Корупція; громадська думка про корупцію

7.1. Сприйняття корупції населенням

Важливим джерелом інформації про поширеність корупції в країні є суб'єктивні оцінки поширеності актів корупції у певних сферах публічного життя – в Уряді, правоохоронній системі, медицині та освіті. В Україні було проведено кілька обстежень громадської думки з цієї теми на замовлення міжнародних фондів (Київський міжнародний інститут соціології у 2007-2015 роках на замовлення USAID та Millenium challenge corporation, СОЦІС-Гелап у 1994-2006 роках на замовлення USAID та IFES та Фонду «Демократичні ініціативи», Інститут Горшеніна, Центр Разумкова, TNS-Україна, «Юкрейніан соціолоджі сервіс»), З середини 1990-х років корупція в країні вивчається в межах міжнародних соціологічних досліджень (опитування підприємців та населення), а також практикується складання інтегральних рейтингів корупції на підставі математичного узагальнення даних, частина з яких має моніторинговий характер: агреговані показники державного управління Всесвітнього банку, Індекс сприйняття корупції (TransparencyInternational)⁵⁶.

Переважна більшість результатів соціологічних опитувань подається у вигляді констатації спостережень – результати представляються у вигляді таблиць та діаграм без аналізу причин та наслідків корупції; останні є предметом теоретичних публікацій. В опитуваннях громадської думки ставляться запитання щодо особистого досвіду корупції - даріння подарунків, вимагання хабара, і ставлення до різноманітних проявів корупції, - поширення корупції у різних державних інститутах, відношення до самого явища корупції – може бути виправдана чи ні, та відповідальності за процвітання корупції та за боротьбу з нею.

Починаючи з першого опитування, проведеного у 1994 році, абсолютна більшість - 87-93% - опитаних вважає, що корупція є поширеною та дуже поширеною в Україні; абсолютна ж більшість вважала корупцію серйозною проблемою України⁵⁷. Наприкінці 1990-х тільки про оплату виборцям їх лояльності (підкуп) можна було говорити як трохи менше поширений акт корупції; решта актів корупції спостерігалися майже усіма громадянами України (Таблиця 7.1). Цікавим спостереженням є те, що більшість респондентів вважають, що акти корупції державних чиновників та політиків не можуть бути виправдані за жодних обставин. Проте, коли йдеться про дії, які чинять звичайні громадяни – уникнення сплати податків та отримання пільг незаконним шляхом – лояльність респондентів є набагато вищою.

Таблиця 7.1. Прояв та виправдання актів корупції, 2000 рік, дані USAID, IFES .

	Як часто трапляється?		Як часто буває виправдане?		
	Часто/Іно	Не дуже	Завжди	Іноді	Ніколи

⁵⁶ Бова А.А. Корупція в суспільстві, що трансформується (соціологічний аналіз) // Політичний менеджмент. 2006. №3. С.141–152.

⁵⁷ Карсон Т.П. 2001. Відношення до змін, поточна ситуація та громадянські дії в Україні. USAID, IFES.

	ді	Часто/Не Буває				
Незаконне отримання пільг	78	12		6	27	60
Уникнення сплати податків	87	6		6	38	48
Отримання хабарів на службі	91	3		4	12	79
Отримання грошей взамін за голосування за певного кандидата чи політичну партію	71	12		3	9	80
Вимагання грошей від підприємців за швидке позитивного рішення	84	4		4	13	74
Отримання зиску з державних галузей промисловості	86	18		3	5	86
Допомога чиновників вирішити справи своїм знайомим	88	3		4	16	72
Використання чиновниками громадських фондів на свою користь	91	4		3	4	89

За даними Європейського соціального дослідження (дані ESS, 2005 рік), рівень корупційної віктимізації населення України становив майже третину населення, що постраждала протягом останніх п'яти років від здирництва чиновників⁵⁸. Як показують значення індексу Сприйняття корупції (CPI обрахованого Transparency International як середнє оцінок кількох дослідницьких та експертних інституцій), після Помаранчевої революції сприйняття корупції в Україні трохи знизилось – з рангу 122 до рангу 107 з 158 можливих рангів, а в 2006 році Україна досягла 99-го рангу з 163 можливих⁵⁹. Transparency International «Барометр світової корупції» показує, що у 2004 році 25% опитаних особисто давали хабаря чиновнику, а у 2005-му – 13%. Проте дослідження оцінок розвитку корупції IFES показує певне розчарування у боротьбі з корупцією, на подолання якої сподівались 65%, але віднотували покращення наприкінці 2005 року тільки 21%. Гірше того, 29% вважали, що ситуація з корупцією у 2005 році погіршилась⁶⁰.

Як зазначається у широкомасштабному опитуванні населення проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення USAID (у 2007, 2009, 2011 та 2015 роках; опитано кожного року більше 10 тис.

⁵⁸ Бова А.А. Кримінальна та корупційна віктимізація: крос-національні порівняння // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2006. №14. С. 97–107.

⁵⁹ www.transparency.org

⁶⁰ Громадська думка в Україні: результати дослідження IFES – листопад 2005 року. USAID.

респондентів), загальний рівень досвіду корупції в Україні залишається дуже високим: близько двох третин респондентів заявляють, що вони були втягнуті в корупційні стосунки з посадовцями протягом останніх 12 місяців⁶¹.

Важливою є динаміка у сприйнятті змін у рівні корупції – з 2009 по 2015 рік частка тих, хто вважав, що корупція зросла протягом двох останніх років, зменшилась з 56 до 34 відсотків, а тих, хто вважає, що рівень її не змінився – зріс з 29 до 45 відсотків. Частка тих, хто вважає, що корупції стало менше лишається дуже низькою – 7% навіть у 2015 році; іншими словами, 45% респондентів є впевненою, що після Євромайдану, корупція залишилась на до-революційному рівні, а 34% навіть, що її стало більше. Найбільше всього тих, хто вважає, що корупції стало більше – серед електорату «Опозиційного блоку» та КПУ (44 та 50% відповідно), найменше – серед прибічників Блоку Петра Порошенка – 22%.

З іншого боку, особистий досвід корупції не зазнав змін у період з 2011 по 2015 роки: хабарі вимагали від 57% опитаних, добровільно давали хабарі 37-40% опитаних; разом корупції у будь-якому вигляді досвідчили 72% опитаних. Отже, особистий досвід корупції у пост-революційний період залишився таким самим; оцінки корупції зменшились, проте зросло бажання боротися з корупцією: у 2015 році 35% готові вимагати від чиновника виконання ним своїх обов'язків (27% у 2009 та 2011), 31% готові скаржитись на чиновника його начальнику (22% у 2009) і тільки 19% нічого не будуть робити проти актів корупції (31% у 2007).

Регіони України є досить диверсифікованими як за рівнем корупції, та і за масштабом змін у 2007 -2015 роках. Найбільше у 2015 – вище медіанного значення для України - вимагали хабарів у мешканців році був у незайнятих районах Донецької області, Сумської, Київської та м.Київ, Закарпаття, Одеської, Кіровоградської та Херсонської областей. В Донецькій, Сумській та Київській областях хабарництво ґвалтовно зросло з 2007 по 2015 рік. Найсильніше хабарництво знизилось в Миколаївській, Хмельницькій, Харківській та Одеській областях, проте треба зазначити, що саме в цих областях хабарництво було на надзвичайно високому рівні в 2007; в Одеській області вони все іще лишається дуже поширеним.

У 2015 році найбільш корумпованими сферами/інститутами населення вважало ДАІ, суд, міліцію, прокуратуру – близько двох третин опитаних, а також медичні послуги та митницю (близько половини). Оцінка рівня корумпованості в цих сферах цілий час зростає, хоча частка населення, втягнутого в ті чи інші форми корупції протягом останнього року змінюється мало - вагається в інтервалі 60-68%. Найбільше за вісім років зросло переконання у корумпованості прокуратури – з 43 до 62%, судів – з 49 до 66% та митного

⁶¹Стан корупції в Україні: порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011, та 2015. Київ: КМІС, 2015.

контролю – з 43 до 53%. З 2011 по 2015 трохи підвищилася частка тих, хто вважає, що влада вживає заходів проти корупції стосовно найбільш корумпованих сфер (на 3-7)%. Проте частка тих, хто вважає ці заходи ефективними практично не змінилася, а у випадку прокуратури навіть зменшилась на 8%; у випадку митного контролю – 7%.

Найчастіше люди зазнають корупції особисто в державних медичних закладах – 68%, при оформленні соціальних виплат та в державних школах – по 23%. Найбільш поширений спосіб побутової корупції – використання особистих зв'язків у владнанні справ став менш популярним у 2015 у порівнянні з 2011. Це стосується отримання різноманітних дозволів, контактців з міліцією, з представниками ВНЗ та з податковою службою.

За результатами широкомасштабного „Обстеження бізнес/середовища та результатів роботи підприємств”, здійсненого Світовим банком та ЄБРР, Україна 1999 року помітно вирізнялася серед інших посткомуністичних країн масштабами: адміністративної корупції – ступенем використання фірмами практики незаконних та непрозорих виплат посадовим особам з метою забезпечити „скоректоване” виконання чинних норм і положень, які запроваджувалися державою і впливали на діяльність фірм (так званий „хабар/податок”)⁶².

7.2. Аналіз причин корупції

У наукових публікаціях подаються окремі результати досліджень, та аналізуються кореляція інтегральних індексів корупції з показниками соціально-економічного розвитку⁶³. Результати „Обстеження бізнес-середовища та результатів роботи підприємств”, здійсненого Світовим банком 2002 року, засвідчили: 55 % українських компаній відмітило, що значний та вирішальний вплив на формування правового поля здійснюють індивіди або групи з тісними зв'язками з політичними лідерами, 48 % – домінуючі компанії або конгломерати в ключових секторах економіки, по 33 % – міжнародні агентства з розвитку та іноземні уряди й регіональна влада, 30 % – організована злочинність. Як зазначає Андрій Бова, для груп, які привласнюють контроль над фінансовими і політичними ресурсами, характерні ще більші, у порівнянні з радянською системою, згуртованість, усвідомлення власних інтересів і здатність до їх захисту. Останньому сприяє боротьба кланів заперманентний перерозподіл власності, сфер впливу, доступу додержавних активів, що ведеться не завжди легальними методами.

Сьогодні існує низка чинників, які обумовлюють живучість неформальних відносин як на побутовому рівні, так і у вищих ешелонах влади, а також глибоку тінізацію різних сфер суспільства⁶⁴. Великі фірми, що раніше були в державній власності, зберегли зв'язки з чиновниками і можуть використовувати цей вид ресурсу

⁶² Бова А.А. Корупція в суспільстві, що трансформується (соціологічний аналіз) // Політичний менеджмент.2006.№3.С.143–144.

⁶³ Бова А. Корупція в контексті політичного і соціально-економічного розвитку (деякі глобальні та регіональні тенденції) // Економічний часопис-XXI.2003.№10.С.12–17; Бова А.А. Агреговані показники державного управління Світового банку: динаміка корупції у пострадянських країнах // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).2004.№9.С.54–63.

⁶⁴ Бова А.А. Корупція в суспільстві, що трансформується (соціологічний аналіз) // Політичний менеджмент.2006.№3.С.146., с. 149.

для впливу на нормативно/правову і регуляторну діяльність. Переплетення приватних інтересів деяких чиновників з успішними лобістськими прагненнями окремих бізнес-структур дозволило останнім одержувати надприбутки, забезпечені державними субсидіями і різними пільгами (з оподатковування, митних платежів, негрошових форм розрахунків тощо) чи монопольним становищем на ринку. Нині такий поширений в Україні злочин, як незаконне відшкодування податку на додану вартість, часом пов'язується з виплатою незаконних комісійних чиновникам. У підприємницькому середовищі особливої цінності набувають знайомства з працівниками податкової служби, місцевих органів влади й міліції. Відтак можна вести мову про певну комерціалізацію неформальних відносин, яка ґрунтується на відносинах залежності. Виникнення ж малих підприємств призвело до формування в ряді випадків певної сімейності бізнесу, оформленню замкнених соціальних мереж у єдиний економічний простір. Працевлаштування родичів та знайомих у комерційні й державні структури залишається поки що реалією політичної й корпоративно/бізнесової культури.

Можна припустити, що якщо інститути держави не виконують своїх завдань або економічна діяльність суб'єктів у межах формальних правил призводить до великих транзакційних витрат (забезпечення дотримання договорів, безпеки бізнесу тощо), то з'являються владні клани (на основі квазі/сімейно/партійної, регіонально/галузевої, фінансово/адміністративної спільності або їх комбінацій), які гарантують, організовують і впорядковують виробництво, обмін і перерозподіл ресурсів, створюючи значні переваги для окремих суб'єктів. Аналізуючи сьогоденний стан українського політичного й соціально/економічного життя, можна виокремити низку факторів, які обумовлюють зміцнення неформальних відносин. Наша економіка є змішаною. У ній можна знайти і яскраві ознаки ринку, і залишки редистрибутивної системи, а також натурального господарства й самозабезпечення. Регулюють такі відносини не лише норми права, а й традиції та різні неформальні конвенції. Відповідно, численні акти соціального обміну здійснюються не так у правовій формі, як у межах, визнаних суб'єктами комунікації домовленостей, перетворюючи їх на інституційний феномен. Перехідний період стимулював процеси взаємопідтримки, коли, наприклад, влаштування на хорошу роботу залежить від наявності знайомств. При цьому, до неформального капіталу звертаються в найвідповідальніших моментах життя. Отже, такі відносини стають важливим ресурсом, який значною мірою обумовлює соціальну структуризацію суспільства. Трансформація блату загалом відбувається в руслі ринкової економіки, сприяючи системній корупції, коли клієнт і чиновник встановлюють довгострокові дружньо/довірчі, але водночас і комерційні контакти. Цей процес призводить до зростання негативного соціального капіталу, посилення корпоративності різних груп інтересів, підвищення ролі ієрархічних посередницьких мереж, що гарантують виконання домовленостей і конвенцій, беруть активну участь у позаекономічному присвоєнні. Тим часом, переважна більшість населення існує в умовах не лише обмеженості ресурсів (фінансових, матеріальних, інформаційних, культурних), а й обмеженості доступу до мереж, що їх розподіляють. Така ситуація створює для одних груп умови соціальної винятковості (за допомогою контролю ресурсів, тіньової приватизації, регламентації доступу до закритих мереж), для інших — соціального виключення (з виробництва, соціальної сфери, впливу на формування влади тощо). Усе це сприяє клановій солідарності і лояльності, ізоляції індивідів від соціально/політичного життя соціуму та участі в демократичних перетвореннях.

7.3. Статистичні дані правоохоронних органів щодо корупції

Статистика Міністерства Внутрішніх справ та Генеральної прокуратури дає важливе доповнення до даних опитувань, адже більшість видів корупції у значних розмірах не торкаються пересічних людей, є занадто рідкісними, аби бути представленими навіть в найбільш чисельних репрезентативних опитуваннях.

Статистичні дані щодо різних видів корупційних правопорушень розміщені на сайтах Міністерства юстиції України, МВС України, Генеральної прокуратури України, Державного комітету статистики України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Статистика щодо корупційних правопорушень поділяється на кримінальні злочини та адміністративні правопорушення. До 20.11.2012 року статистику облікованих злочинів вело Міністерство внутрішніх справ України, надалі – Генеральна прокуратура України.

Корупційними злочинами вважаються наступні злочини за Кримінальним Кодексом України:

- ст.364 КК - зловживання владою або службовим становищем;
- ст.365-1 КК – перевищення влади або службових повноважень;
- ст. 366 КК – службове підроблення;
- ст. 367 КК – службова недбалість;
- ст.368 КК - прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою – тобто прийняття хабара;
- ст. 369 КК - пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі – тобто, давання хабара;

Таблиця 7.2. Злочини у сфері службової діяльності, зареєстровані в Україні у 2002–2015 роках

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Злочини у сфері службової діяльності	18089	18263	16856	18907	17602	16834	17886	17648	17980	15969
		1	-7,7	12,2	-6,9	-4,4	6,2	-1,3	1,9	-11,2
Зловживання владою або службовим	7285	6827	6027	6018	4825	4092	3983	4063	4543	4114

становищем										
		-6,3	-11,7	-0,1	-19,8	-15,2	-2,7	2	11,8	-9,4
Перевищення влади або службових повноважень	1329	1563	1407	1764	1372	1053	961	836	827	806
		17,6	-10	25,4	-22,2	-23,3	-8,7	-13	-1,1	-2,5
Службове підроблення	5137	5035	4756	5702	6740	7412	8694	8581	8280	6442
		-2	-5,5	19,9	18,2	10	17,3	-1,3	-3,5	-22,2
Службова недбалість	1526	1858	1557	1652	1406	1337	1296	1404	1416	1607
		21,8	-16,2	6,1	-14,9	-4,9	-3,1	8,3	0,9	13,5
Одержання хабара	2172	2337	2334	2857	2511	2236	2401	2405	2501	2538
		7,6	-0,1	22,4	-12,1	-11	7,4	0,2	4	1,5
Давання хабара	638	643	773	911	747	703	547	359	412	337
		0,8	20,2	17,9	-18	-5,9	-22,2	-34,4	14,8	-18,2

Джерела:

2002-2011: Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку ХХ століття : монографія / О.Г. Кулик.К. : Юркінком Інтер, 2013.С. 131–132.

2013-2015:

Статистична інформація доступна на сайті Генеральної прокуратури України

Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень - грудень 2013 року

http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185

282

Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року

http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198

199

Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року

http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198

191

Як свідчать дані з таблиці 7.2., загалом кількість зареєстрованих злочинів, скоєних у службовій сфері, в період з 2012 по 2015 рік зменшилась на 17%. Проте динаміка не була рівномірною і не є прив'язаною до революційних подій 2004 та 2013 років; частка злочинів то зменшувалась (2006 і 2011), то зростала (2005 та 2008). Варто пам'ятати, що на динаміці цього типу злочинів відбивається не тільки їх фактична кількість, і, відтак, ситуація в суспільстві в цілому, але і ефективність роботи прокуратури.

Динаміка злочинів надзвичайно різниться за статтями Кримінального Кодексу України (таблиця 7.2). Зловживання владою або службовим становищем (стаття 364 КК) була найчастіше використаною у 2002 році – становила 40% всіх службових злочинів, але за 13 років таких злочинів стали реєструвати вдвічі менше, і в 2015 році вони становлять 20% всіх службових злочинів. Найжвавішим падіння було у 2006-2007 та 2014 роки, проте у 2015 кількість знову пішла угору. Жвавим темпом зменшувались справи про дачу хабара у 2008-2009 та 2015, проте треба зауважити, що 286 справ, заведених у 2015 році, напевно не відповідають поширенню явища хабарництва в Україні. Кількість зареєстрованих випадків за статтею «службове підроблення» зросла на 19% і в 2015 році становила найбільш чисельну групу службових злочинів (41%). Зросла також кількість випадків службової недбалості. Хоч динаміка у цілому не прив'язується до логіки революційних подій, певні сплески у статистиці напевно відбивають політичні події. Щось подібне могло трапитись у випадку застосування статті 365-1 КК «Зловживання владою та службовим становищем». Статтю почали активно застосовувати у перший рік Помаранчевої коаліції, 2005, потім – у 2006-2007 статтю стали застосовувати рідше, а у 2013 році спостерігався справжній вибух у статистиці цього виду злочину. Можливо, така статистика свідчить як про використання Кримінального кодексу як інструмента люстрації, так і політичних репресій.

Відповідно до збірників Державного комітету статистики України «Адміністративні правопорушення в Україні»⁶⁵ надійшло справ за щодо корупційних правопорушень у 2010 році – 5111, 2011 році – 2338, 2012 році – 2763, 2013 – 2388, 2014 році – 2705, 2015 році – 2420.

⁶⁵Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні» :

Список літератури

Bova A. The Population's Attitudes Toward Bribery in Some Cities of Ukraine // International Journal of Sociology. 1999–2000. Vol. 29. № 4. P. 6–15.

Hellman J., Jones G., Kaufmann D., Schankerman M. Measuring Governance, Corruption, and State Capture. How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economies // Policy Research Working Paper 2312. EBRD and the World Bank, 2000. April. 45 p.

Hellman J.S., Jones G., Kaufmann D. Seize the State, Seize the Day: State Capture, Corruption and Influence in Transition // World Bank Policy Research Working Paper № 2444. September 2000.

Аналітична довідка «Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні». К. Фарбований лист, 2011. 51 с.

Бова А. Корупція в контексті політичного і соціально-економічного розвитку (деякі глобальні та регіональні тенденції) // Економічний часопис-XXI. 2003. №10. С. 12–17.

Бова А.А. Transparency International: індекс сприйняття корупції // Політичний менеджмент. 2004. №1. С. 129–143.

Бова А.А. Агреговані показники державного управління Світового банку: динаміка корупції у пострадянських країнах // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2004. №9. С. 54–63.

Бова А.А. Корупція в суспільстві, що трансформується (соціологічний аналіз) // Політичний менеджмент. 2006. №3. С. 141–152.

Бова А.А. Кримінальна та корупційна віктимізація: крос-національні порівняння // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2006. №14. С. 97–107.

Волянська О. В. Загальні характеристики сприйняття та поширеності корупції в Україні: соціологічний аналіз / О. В. Волянська // Вісник Національного університету "Юридична

академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2015. - № 3. - С. 257-259.

Корупція в Україні.Х. : Ін-т приклад. гуманітар. досліджень. 2004.112 с.

Кужель О. В. Корупція і розвиток малого бізнесу / О. В. Кужель // Економіка і прогнозування.2002.№ 2.С. 138–154.

Міхеєва О. К. Корупція у оцінках державних службовців: рейтинг корумпованих сфер та особливості взаємодії з клієнтами / О. К. Міхеєва // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. - 2013. - Т. 14, Вип. 276. - С. 17-24.

Паляниця А. Дослідження бізнес-середовища України / Паляниця А.С.Л., 2004.53 с.

Погляд громадян на проблему корупції в Україні: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження (загальнонаці-ональне опитування) / Підготовлено Центром «Імідж-Контроль» для програми «Партнерство за прозоре суспільство».К., 2003.94 с.

Погрібна В. Л. Політична корупція у виборчому процесі / В. Л. Погрібна // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2015. - № 3. - С. 240-242.

Політична корупція перехідної доби. Скептичний погляд / пер. з англ.; за ред. С. Коткіна, А. Шайо.К. : К.І.С., 2004.440 с.

Привалов Ю. О. Тіньова економіка і корупція в Україні: сучасний стан і проблеми боротьби з ними / Ю. О. Привалов, Ю. В. Сапелкін // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття : [кол. монографія] / за ред. М. О. Шульги.К. : Ін-т соціології НАН України, 1999.С. 184–213.

Роуз-Екerman С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / Роуз-Екerman С. ; пер. з англ. С. Кокізюк, Р. Ткачук.К. : К.І.С., 2004.296 с.

Сапелкін Ю. Розвиток тіньової економіки в Польщі і в Україні в пострадянський період / Ю. Сапелкін // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. робіт молодих науковців ; вип. 4.К. : Стилоc, 2001.С. 128–142.

Серьогін С. М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством : [монографія] // С. М. Серьогін. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 454 с.

Стан корупції в Україні. Результати загальнонаціонального дослідження 2007 року. К. : Київський міжнародний інститут соціології. 2007. 44 с.

Ткач В. Корупція серед державних службовців: реалії, шляхи подолання / В. Ткач // Вісник державної служби України. 2004. № 4. С. 15–19.

Хейнеман П. С. Освіта і корупція / П. С. Хейнеман // Управління освітою. 2005. № 17. С. 4–5.

Широкова Є. О. Феномен корупції у соціологічному вимірі / Є. О. Широкова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. - 2014. - Т. 15, Вип. 281. - С. 497-507.

Електронні ресурси

Corruption: <http://www.enterprisesurveys.org/data/exploretopics/corruption>

Стан корупції в Україні КМІС:

http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%20015%20UKR.pdf

Global corruption barometer: <http://www.transparency.org/research/gcb/overview>

Investment Climate in Ukraine as Seen by Private Businesses. October 2011.:

http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/facbbf804b8692d9bf19bf6eac26e1c2/Ukraine-IC-Report_Nov2011_ENG.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=facbbf804b8692d9bf19bf6eac26e1c2

Reducing Administrative Corruption in Ukraine .Режимдоступу :

http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pdacg850.pdf

Worldwide Governance Indicators .Режимдоступу : <http://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>

2014-й рік в оцінках експертів:

http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1419860396_3366.docx

Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження щодо ставлення до корупції студентів вищих навчальних закладів в закарпатській, івано-франківській, чернівецькій та тернопільській областях. Час проведення дослідження: вересень-жовтень 2007 р. .: ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/25.pdf

Бізнес-середовище в Україні // Міжнародна фінансова корпорація.2003.Вересень...: http://www.leasing.org.ua/files/documents/Survey_2003_full_ukr.pdf.

Висновки соціологічного опитування .:

<http://2008.dif.org.ua/uploads/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9A%D0%98%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%9E%D0%9F%D0%98%D0%A2%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F.doc>

Всеукраїнське муніципальне опитування .:

http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/municipal_poll_2016_-_public_release_ua.pdf

Довіра населення України до держструктур .:

<http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=57>

Дослідження щодо корупції в Україні.: <https://nazk.gov.ua/doslidzhennya-shchodo-korupciyi-v-ukrayini>

Думки і погляди населення України — березень 2005 р.:

<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=469>

Думки населення України щодо контролю корумпованості депутатів та чиновників .:

<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=164&page=8&t=13>

Думки населення України щодо можливих умов відставки уряду Ю.Тимошенко .:

<http://www.kiis.com.ua/index.php?lang=eng&cat=reports&id=381&page=42>

Кожен третій українець готовий вийти на вулицю проти корупціїдані дослідження Global Corruption Barometer .: http://ti-ukraine.org/system/files/docs/news/ti_gcb_release_ukr.pdf

Корупційні практики в Україні: сприйняття vs реальний досвід громадян .:
http://www.kiis.com.ua/materials/news/20162001corruption/VZ_release_27_01.docx

Корупційні ризики надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності в Україні / [Ігор Коліушко, Віктор Тимошук, Олександр Банчук та ін.; Ірина Бекешкіна]; Центр політико-правових реформ, Фонд «Демократичні ініціативи». К. Москаленко О.М. ФОП, 2009.196 с. .:
https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Technical%20Papers/UPAC/System%20Studies/344-UPAC_Corruption_Admin-Control-Sup_uk.pdf

Коррупция в Украине .:
http://institute.gorshenin.ua/programs/researches/2556_korruptsiya_v_ukraine.html

Коррупция в украинской медицине .:
http://institute.gorshenin.ua/programs/researches/2535_korruptsiya_v_ukrainskoy_meditrine.html

Корупція .: http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=200

Корупція в Україні - 2009: результати соціологічного та аналітичного дослідження корупційних ризиків в публічній адміністрації .:
http://www.dif.org.ua/ua/polls/2009_polls/korupcija-v-ukraini---2009-rezultati-sociologichnogo-ta-analitichnogo-doslidzhennja-korupciinih-rizikiv-v-publichnii-administracii.htm

Корупція в Україні .: https://uk.wikipedia.org/wiki/Корупція_в_Україні

Корупція у вишах: думки і погляди студентів .:
http://dif.org.ua/modules/pages/files/1435401343_3596.pdf

Корупція у вишах: Об'єктами дослідження стали шість ведучих ВНЗ Донецчини та Криму .: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=2693>

Моніторинг корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: теоретико-методологічний підхід : наук.-метод. матеріали ; авт. кол. : Ю. П. Сурмін, Т. П. Крушельницька, Є. О. Ралдугін та ін.К. : НАДУ, 2011.56 с.

Мораль і корупція: як це працює в Європі .: http://www.city-institute.org/index.php?option=com_content&view=article&id=366:2013-04-22-14-10-44&catid=14:2011-02-15-08-55-28&Itemid=244

Новый антикоррупционный закон не сможет победить коррупциюисследование .: http://institute.gorshenin.ua/news/news/418_noviy_antikorrupsionniy_zakon_ne.html

Общественно-политические ожидания граждан: апрель 2014 .: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_icps_ua_042014_press.pdf

Політичні орієнтації киян напередодні виборів мера Києва .: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=312>

Регіональні презентації дослідження КМІС "Стан корупції в Україні" .: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=596&page=4>

Резюме дослідження. Аналіз змісту експертних інтерв'ю .: http://www.kpk.org.ua/bibl/8_6.pdf

Рівень сприйняття корупції Очима бізнесу. Серпень-Жовтень 2015 р. .: <http://corruption-index.org.ua/>

Рынок взяток показал рост .: <http://www.kommersant.ru/doc/1808368>

Система здравоохранения Украины коррумпированаопрос .: http://institute.gorshenin.ua/news/news/183_sistema_zdravoohraneniya_ukraini.html

Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень.Київ, 2011.47с. .: ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/33.pdf

Стан корупції в Україні. порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015Київ, 68 –с.: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf

Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. - Київ, 2011. 47 с. .:
ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/33.pdf

Украинцы считают, что решение суда можно купить за деньги и прос. .:
http://institute.gorshenin.ua/news/news/272_ukraintsi_schitayut_chno_reshenie_suda.html

Україні - 25: досягнення та поразки. .:
http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20162508_independence/pr_independence.doc

Українські підприємці витрачають 10% свого доходу на корупцію .:
http://gazeta.ua/articles/economics/_ukrayinski-pidpriyemci-vitrachayut-10-svogo-dohodu-na-korupciyu/407755?mobile=true

Умови, шляхи і засоби запобігання корупції в діяльності неурядових організацій України
Інформаційно-аналітичні матеріали до робочої зустрічі “Доброчесність у діяльності неурядових організацій: виклики та шляхи забезпечення” 26 листопада 2013р.
Матеріали підготовлені Центром Разумкова в рамках проекту “Розробка антикорупційної політики для неурядових організацій”, що здійснюється за підтримки Шведського агентства з міжнародного співробітництва та розвитку (SIDA) Київ, листопад 2013р. .:
http://razumkov.org.ua/files/category_journal/Corrupt_2013_nn2_embd.pdf

Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності .:
<http://www.kiis.com.ua/materials/articles/macrosocial%20changes.pdf>

Список графіків

Графік 1.1. Довіра до Президента, Верховної Ради та Уряду, дані моніторингу ІС НАНУ
Графік 1.2. Оцінка діяльності президентів Л.Кучми, В.Ющенка, В.Януковича та П.Порошенка, дані ІС НАНУ.

Графік 1.3. Довіра до Верховної Ради, поліції, політичних партій, судової системи та Європарламенту, дані European Social Survey

Графік 1.4. Оцінка діяльності президентів США, Росії, Білорусі та України в 1999-2015, дані моніторингу ІС НАНУ, середні бали

Графік 2.1. Оцінка економічної ситуації в країні та у власній родині, дані ІС НАНУ

Графік 2.2. Ставлення до приватизації великих підприємств, дані ІС НАНУ

Графік 2.3. Ставлення до передачі у приватну власність землі, дані ІС НАНУ

Графік 2.4. Оцінка політичної ситуації в Україні, дані ІС НАНУ

Графік 2.5. Інтерес до політики, дані ІС НАНУ

Графік 2.6. Чи є в Україні політичні лідери, здатні керувати країною? дані ІС НАНУ

Графік 2.7. Чи потрібна, на Вашу думку, Україні багатопартійна система?, дані ІС НАНУ

Графік 2.8. Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії, дані ІС НАНУ

Графік 2.9. Як ви думаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства? дані ІС НАНУ

Графік 2.10. «Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди?», дані ІС НАНУ.

Графік 2.11. «Якому шляху розвитку України Ви надаєте перевагу?» дані ІС НАНУ

Графік 2.12. Як Ви ставитесь до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі? дані ІС НАНУ

Графік 2.13. Як Ви ставитесь до вступу України до Європейського Союзу?, дані ІС НАНУ

Графік 2.14. Підтримка вступу до Євросоюзу, дані ІС НАНУ

Графік 2.15. Підтримка можливого союзу з росією та Білоруссю, середні, дані ІС НАНУ

Графік 3.1. Рівень задоволеності роботою Уряду, дані ESS

Графік 3.2. Якби місцева рада ухвалала рішення, яке утискає Ваші інтереси, чи змогли б Ви щось зробити проти такого рішення? Дані ІС НАНУ

Графік 3.3. «Наскільки Ви задоволені роботою місцевої влади», дані ІС НАНУ

Графік 3.4. Відповіді на запитання "Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?" та "Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті, дані ІС НАНУ

Графік 3.4. Відповіді на запитання "Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?" та "Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті, дані IC HANU
Графік 3.6. Рівень незадоволеності станом житлово-комунального господарства, дані IC HANU.

Графік 4.1. Poor subjective general health, дані ESS
Графік 4.2. «Скільки днів Ви хворіли протягом останнього року?», дані IC HANU
Графік 4.3. Сумарний індекс соціального самопочуття (ICC-20), дані IC HANU
Графік 4.4. «На яку сходинку уявної 7-сходинкової «драбинки», Ви розмістили б себе? На першій сходинці розташовуються люди з найнижчим соціальним становищем, на сьомій – з найвищим», дані IC HANU.

Графік 4.5. «Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?», дані IC HANU

Графік 4.6. Feeling about household's income nowadays, дані ESS, 2011
Графік 4.7. Як би Ви оцінили матеріальне становище своєї сім'ї? Дані IC HANU
Графік 4.8. Задоволеність різними аспектами життя, дані IC HANU
Графік 4.9. Оцінки змін в матеріальній ситуації сім'ї на гірше, дані IC HANU
Графік 4.10. «Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?», дані IC HANU

Графік 4.11. Частка тих, хто протягом року зіткнувся з жодною стресовою ситуацією, дані IC HANU

Графік 5.1.
Які форми громадської активності, що впливають на прийняття владою своїх рішень, Ви вважаєте найбільш ефективними? Дані IC HANU, 2015

Графік 5.2. Чи згодні Ви взяти участь у наведених видах діяльності та за яких умов? Дані IC HANU, 2006

Графік 5.3.
У яких випадках Вам доводилось об'єднуватися з іншими людьми заради вирішення соціальних/власних проблем протягом останніх 12 місяців? Дані IC HANU, 2015

Графік 5.4.
Зараз багато людей долучаються до волонтерської діяльності. Якщо це стосується і Вас, то яким чином долучалися до цього Ви? Дані IC HANU, 2015

Графік 5.5. В
Україні зараз активно розвивається волонтерський рух. Що Ви можете сказати про людей, що до цього активно долучилися? дані IC HANU, 2015

Графік 6.1. «Якби Уряд України прийняв рішення, яке притискає Ваші законні права та інтереси, то чи могли б Ви якось протидіяти цьому?», дані IC HANU.

Графік 6.2. Оцінка ймовірності протестів, підтримки протестів та планів особисто прийняти участь (запитання с4, с5, с7 з Додатку 1), дані IC HANU.

Графік 6.3. Political action: signing a petition, EVS/WVS
Графік 6.4. Political action: attending lawful/peaceful demonstrations, data of EVS/WVS

Графік 6.4. Political action: attending lawful/peaceful demonstrations, data of EVS/WVS

Графік 6.5. Attending lawful/peaceful demonstrations: Age groups, Data of EVS/WVS.

Графік 6.6. Attending lawful/peaceful demonstrations. Education level. Data of EVS/WVS

Графік 6.7. Attending lawful demonstrations, Data of EVS/WVS

Графік 6.8. Частка готових протестувати серед професійних груп, дані IC HANU

Список таблиць

Таблиця 2.1. Якими б ви хотіли бачити стосунки між Україною та Росією? Дані KMIC, травень 2014

Таблиця 2.2. На Вашу думку, хто насамперед винен у нинішньому кровопролитті на Донбасі?, дані KMIC, вересень 2014.

Таблиця 2.3. Хто, на Вашу думку, насамперед винен у нинішньому кровопролитті на Донбасі? за макрорегіонами, дані KMIC, вересень 2014.

Таблиця 3.1.

“Що з перерахованого нижче, на Вашу думку, потребує першочергової державної підтримки?” Дані IC НАНУ, 2015.

Таблиця 3.2.

«Яку соціальну допомогу з боку держави Ви особисто отримували протягом останніх 12-ти місяців?» Дані IC НАНУ, 2015.

Таблиця 3.3. Твердження 1. In country government changes policies in response to what most people think 2. In country government sticks to policies regardless of what most people think 3. In country the government protects all citizens against poverty на шкалі від 0 (does not apply) до 10 (applies completely), середні, дані ESS 2011.

Таблиця 3.4. Які форми громадської активності респонденти вважають найбільш ефективними, дані IC НАНУ, 2015.

Таблиця 4.1. Зайнятість в Україні, дані IC НАНУ

Таблиця 7.1. Прояв та виправдання актів корупції, 2000 рік, дані USAID, IFES .

Таблиця 7.2. Злочини у сфері службової діяльності, зареєстровані в Україні у 2002–2015 роках